

ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΗ

το δυναμικό φαινόμενο του αστέγου

Πολυτεχνείο Κρήτης | Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
επιμέλεια Ευριδίκη Ραυτοπούλου, Φωτεινή Τσιρώνη
επιβλέπουσα Δήμητρα Χατζησάββα

ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΗ

το δυναμικό φαινόμενο του αστέγου

Στους άλλους που..

11

0. Εισαγωγή

1. Ο Τρίτος Όρος στην σκέψη των Soja, Bhabha και Massey και η χωρική του διάσταση

Ο Τριτοχώρος του Edward Soja 16

Ο Τρίτος Χώρος του Homi Bhabha 22

Ο σχεσιακός χώρος της Doreen Massey 26

2. "Περιθώριο" και χώρος

Από την ταυτότητα στις ετερότητες και στην έννοια της διαφοράς 37

Μηχανισμοί ελέγχου στην σύγχρονη πόλη 43

Η πόλη ως δυνητικό πεδίο έκφρασης της διαφοράς 51

Νέο "περιθώριο" 55

3. Η θέση του αστέγου στην πόλη

Πολιτικές κατασκευής αστέγων 65

Η "ταυτότητα" του αστέγου 75

Τοποθετήσεις και κινητικότητα του αστέγου 82

102

4. Συμπεράσματα

5. Παράθεμα

104

106

6. Βιβλιογραφία

0. Εισαγωγή

Η έρευνα έχει ως αντικείμενο την εξέταση του περιθωρίου και τη χωρική του έκφραση στη σύγχρονη πόλη, με έμφαση στο φαινόμενο του αστέγου, το οποίο αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο στη σημερινή πραγματικότητα, καθώς η γενικευμένη οικονομική κρίση και η κρίση κατοικίας επηρεάζουν το σύνολο του πληθυσμού, ανεξαρτήτως οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης. Η εργασία κινείται στη μελέτη της αστικής γεωγραφίας και της πολιτισμικής θεωρίας και δομείται σε τρεις ενότητες:

Στο πρώτο κεφάλαιο το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στην έννοια του Τρίτου Όρου. Ακολουθείται η σκέψη τριών διανοητών, του Edward Soja, του Homi Bhabha και της Doreen Massey, με διαφορετικές θέσεις και οπτικές αλλά πάντα επικεντρωμένοι στο ζήτημα της υπέρβασης της διπολικής λογικής και της ανάδειξης του "περιθωρίου", ως πεδίου για την αστική κατανόηση με πολλαπλές δυναμικές.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, η ανάλυσή στρέφεται γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας και της αποδόμησής της, μέσω της εισαγωγής εννοιών που επιχειρούν να εξετάσουν τις σύγχρονες εκδοχές της όπως 'θέση', 'διαφορά', 'μετάφραση'. Εξετάζεται χωρικά, σε επίπεδο πόλης ο τρόπος με τον οποίο η ταυτότητα αποτυπώνεται ή και κατασκευάζεται δημιουργώντας κοινωνικούς διαχωρισμούς και χώρους αποκλεισμού, καθώς και οι δυναμικές της πόλης για την υπέρβαση αυτής της συνθήκης, σε ένα πλαίσιο συνεχούς διεύρυνσης του "περιθωρίου".

Τέλος, το τρίτο κεφάλαιο πραγματεύεται αμιγώς το ζήτημα των αστέγων, εξετάζοντας τους παράγοντες που δημιουργούν, εντείνουν και διαιωνίζουν το φαινόμενο. Με βάση τη θεώρηση για την έννοια του "σπιτιού", εντοπίζεται ο άστεγος πληθυσμός, τόσο στην ορατή όσο και στην αόρατη εκδοχή του φαινομένου. Στη συνέχεια, περιγράφεται η εικόνα του αστέγου στο συλλογικό φαντασιακό και πώς αυτή χρησιμοποιείται ως μια "απειλητική ετερότητα". Εξετάζονται οι αποκλεισμοί που βιώνει ο άστεγος σε επίπεδο πόλης και ο τρόπος που αυτοί εντείνονται μέσω της κρατικής διαχείρισης του ζητήματος, καθώς και οι "χαρτογραφήσεις" των κινήσεών του.

*Το περιθώριο είναι χώρος αντίστασης. Μπείτε σ' αυτόν τον χώρο.
Ας συναντηθούμε εκεί.*

bell hooks Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics

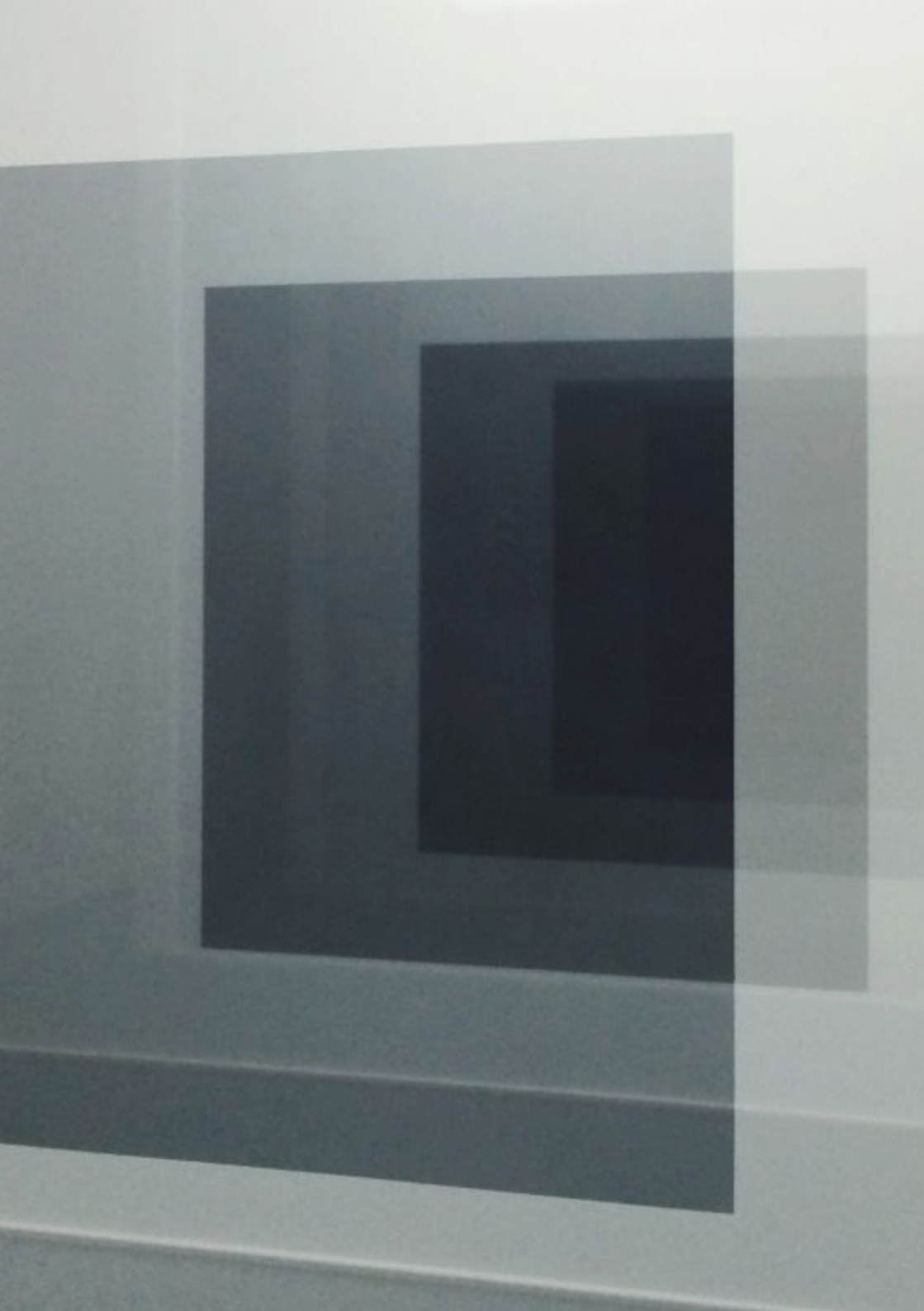

1. Ο Τρίτος Όρος στην σκέψη των Soja, Bhabha και Massey και η χωρική του διάσταση

*Ο τριτοχώρος του
Edward Soja*

*Ο Τρίτος Χώρος του
Homi Bhabha*

*Ο σχεσιακός χώρος της
Doreen Massey*

Εισαγωγικά

Διανύοντας την εποχή της αναδιάρθρωσης της παγκόσμιας καπιταλιστικής οικονομίας, καλούμαστε να αναμετρηθούμε με την αυξανόμενη μεσολάβηση της πολυπλοκότητας και της τεχνολογίας στις ζωές μας και να απαντήσουμε με νέο τρόπο σε ζητήματα φυλής, φύλου, τάξης, σεξουαλικής διάκρισης και γεωπολιτικών συγκρούσεων. Οι ανθρωπιστικές επιστήμες προκειμένου να ανταποκριθούν στις εξελισσόμενες ανάγκες του διαρκώς μεταβαλλόμενου υλικού κόσμου και να δώσουν πρακτικές λύσεις στα παραπάνω ζητήματα, μετατόπισαν την προβληματική τους εστιάζοντας στην χωρικότητα, μια έννοια η οποία για πολύ καιρό ήταν περιφερειακά τοποθετημένη για τις επιστήμες αυτές. Για πολλά χρόνια, ο χρόνος θεωρούνταν η βασική έννοια σε διαρκή αλληλεπίδραση με την κοινωνία, ενώ ο χώρος ήταν απλώς το πεδίο στο οποίο η σχέση αυτή εξελισσόταν. *"Είμαστε ωστόσο, και ήμασταν ανέκαθεν, χωρικές οντότητες και ενεργοί συμμετέχοντες στην παραγωγή του χώρου"* (Soja 1996:1). Έτσι, η έννοια του χώρου έχει ζωτική σημασία για την θεωρητική και πρακτική αντίληψη του σύγχρονου κόσμου σε όλα τα επίπεδα, από το μικροσκοπικό μέχρι το μακροσκοπικό.

Ήδη από την δεκαετία του '60, ο Lefebvre στρέφεται προς τον χώρο και συμβάλλει στην διαμόρφωση μίας ριζοσπαστικής χωρικής αντίληψης γύρω από ζητήματα ταυτότητας και διαφοράς. Παρόλα αυτά, μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '80 οι έννοιες κουλτούρα και χώρος δεν μελετούνταν από κοινού από τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Αυτό που χαρακτηρίζει αυτήν την περίοδο είναι η αναδόμηση της μοντερνιστικής ιεραρχημένης δυαδικής σκέψης προς άλλες εναλλακτικές, οι οποίες χωρίς να απορρίπτουν την ύπαρξη των διπόλων, τα θεωρούν ταυτόχρονα περιοριστικά. Ανοίγουν το δρόμο σε μία συμπεριληπτική λογική, που δεν αποδέχεται, ούτε αποκλείει το ένα από τα δύο αντιθετικά άκρα αλλά ούτε και αναζητά μία ενδιάμεση θέση συγχώνευσής τους. Αυτή η οπτική δίνει μία νέα διάσταση στο δικαίωμα για την πόλη, στην διαφορά και στις δυναμικές της γεωγραφικά άνισης ανάπτυξης από το παγκόσμιο μέχρι το τοπικό.

Σε αυτό το πλαίσιο, εντοπίζουμε τρεις σύγχρονους διανοητές που επιδιώκουν την υπέρβαση των διπόλων σε ζητήματα ταυτότητας και

χωρικότητας, τον Edward Soja, τον Homi Bhabha και την Doreen Massey, των οποίων η σκέψη θα αναλυθεί παρακάτω. Ο Soja για να απαντήσει στα σύγχρονα ζητήματα, εντάσσει στην πολιτική οικονομία θέματα κουλτούρας και χώρου και την ονομάζει νέα πολιτισμική πολιτική¹. Εντοπίζει ως δύο ενεργητικούς κλάδους τον φεμινισμό (Massey) και την μετααποικιοκρατική κριτική (Bhabha), οι οποίοι επιδιώκουν να αποδομήσουν την απλουστευτική διχοτομιστική λογική άντρας-γυναίκα, αποικιοκράτης-αποικιοκρατούμενος αντίστοιχα. Οι τρεις διανοητές θεωρούν, ότι εφόσον οι δύο όροι των διπλών δεν επαρκούν, υπάρχει η ανάγκη να δημιουργηθεί ένας *Τρίτος Όρος*. Με αυτό τον τρόπο, δίνεται μια νέα έννοια κατανόησης της ταυτότητας, η "ετερότητα" ή "διαφορά" που μιλά "για νέους συνδυασμούς στην πολιτισμική πολιτική, σε σχέση με τον χώρο, τις κοινωνικές τάξεις, την φυλή και το φύλο, για στρατηγικές σημασίες ανάμεσα σε όλους όσους έχουν περιθωριοποιηθεί ή τοποθετηθεί στην περιφέρεια από την άνιση δραστηριότητα της εξουσίας στις σύγχρονες κοινωνίες, όποια και αν είναι κάθε φορά η προέλευσή της"(Soja 2001:21).

Ο τριτοχώρος του Edward Soja

Ο Soja, την δεκαετία του '80 εντασσόμενος στην μεταμοντέρνα θεώρηση, εισάγει νέες σκέψεις για τον ρόλο του χώρου στις κριτικές πολιτισμικές σπουδές², συμβάλλει στην ανάπτυξη μίας "νέας" πολιτισμικής πολιτικής της "διαφοράς" και της "ταυτότητας" και προσπαθεί να δημιουργήσει μια ολιστική προσέγγιση που μελετά ταυτόχρονα θέματα χώρου, φυλής, φύλου, κοινωνικής τάξης και των άλλων πηγών διαφοράς, ταυτότητας και ανισότητας για την κατανόηση "του συνόλου της κοινωνικής ζωής σε μια

1 "Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της νέας πολιτισμικής πολιτικής είναι: η διάσπαση του μονολιθικού και ομοιογενούς με στόχο την ποικιλία, την πολλαπλότητα και την ετερογένεια, η απόρριψη του αφηρημένου, γενικού και συνολικού προς όφελος του χειροπιαστού, συγκεκριμένου και ειδικού, και η ιστοριοποίηση, ένταξη στα συμφραζόμενα κάθε περίπτωσης και πολλαπλοποίηση μέσω της έμφασης στο περιστασιακό, προσωρινό, πειραματικό, εναλλασσόμενο και μεταβαλλόμενο... αυτή η αντιμετώπιση δεν είναι καινούργια στην ιστορία της κριτικής... όμως εκείνο που την καθιστά καινοτόμα-μαζί με την πολιτισμική πολιτική που παράγει- είναι το τι και πώς αποτελεί διαφορά... και ο τρόπος με τον οποίο η εστίαση σε θέματα όπως η αυτοκρατορία, η κοινωνική τάξη, η φυλή, το φύλο, οι σεξουαλικές προτιμήσεις, η ηλικία, το έθνος, η φύση και η περιφέρεια αναγνωρίζει κάποια ασυνέχεια και ρήξη με προηγούμενες μορφές πολιτισμικής κριτικής. Για να το πούμε ξεκάθαρα, η νέα πολιτισμική πολιτική της διαφοράς συνίσταται σε δημιουργικές απαντήσεις στις συγκεκριμένες συνθήκες της παρούσας στιγμής...με στόχο την ενδυνάμωση της κοινωνικής δράσης." (Soja 2001:22)

2 Οι κριτικές πολιτισμικές σπουδές συνιστούν την κριτική κατανόηση "του συνόλου της κοινωνικής ζωής σε μια δεδομένη κατάσταση[...]. Η 'ολότητα της κοινωνικής ζωής' είναι ταυτόχρονα πραγματική και υποθετική, με υλικές βάσεις αλλά και φορτισμένη από μεταφορικές και συμβολικές αναπαραστάσεις, από την δομή της ανθρώπινης συνείδησης, αισθητικής και ιδεολογίας." Αυτός ο κλάδος των κριτικών πολιτισμικών σπουδών "ως μορφή κριτικής έρευνας κλείνει προς την αντίληψη ότι η κουλτούρα δεν είναι ούτε εντελώς ανεξάρτητη από την οικονομική βάση της κοινωνίας, ούτε απλώς μια άμεση αντανάκλαση της". (Soja 2001:12)

δεδομένη κατάσταση"(Soja 2001:12). Προτείνει το άνοιγμα της δυαδικής λογικής, χωρίς να την απορρίπτει πλήρως, δίνοντας χώρο σε άλλες εναλλακτικές του "και τα δύο /επίσης", μέσα από μία διαδικασία που την ονομάζει "κριτική σκέψη που αποφεύγει τις διχοτομίες και αποδέχεται την ετερότητα"(critical thirding-as-othering) (Soja 2001:23)³.

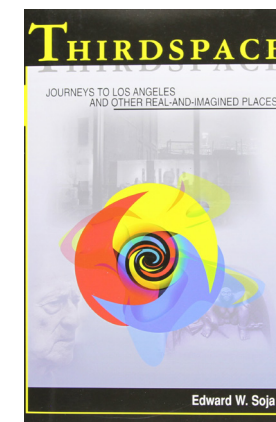
Ο Soja απορρίπτει τους εγκαθιδρυμένους τρόπους σκέψης για τον χώρο και την γεωγραφία, την "πραγματική" ή "φανταστική", εισάγοντας την έννοια της πραγματικό-φανταστικής γεωγραφίας ως συνδυασμό και επέκταση των δύο παραπάνω. Χρησιμοποιώντας το έργο του Henri Lefebvre, του Michel Foucault, της bell hooks, του Homi Bhabha και άλλων κριτικών που μελέτησαν τον χώρο στα πλαίσια του φεμινισμού και του μεταποικιοκρατισμού, εισάγει την έννοια του Τριτοχώρου, "ένα χώρο αξιοσημείωτης ανοιχτότητας, κριτικής ανταλλαγής, όπου η γεωγραφική φαντασία μπορεί να επεκταθεί, περικλείοντας μια πολλαπλότητα προοπτικών, όπου τα ζητήματα φυλής, τάξης και φύλου μπορούν να αντιμετωπιστούν ταυτόχρονα χωρίς να υπερέχει το ένα ή το άλλο"(Soja 1996:5).

Στο βιβλίο του *Thirdspace*, αναλύει την σκέψη του Lefebvre, καθώς θεωρεί ότι συνέβαλε όσο κανείς άλλος στην εξερεύνηση των απεριόριστων

3 Η "κριτική σκέψη που αποφεύγει τις διχοτομίες και αποδέχεται την ετερότητα" (criticalthirding-as-Othering) είναι το πρώτο και το πιο σημαντικό βήμα στον μετασχηματισμό της κατηγοριοποιητικής και κλειστής δυαδικής λογικής. Είναι πολλά περισσότερα από μία διαλεκτική σύνδεση κατά Hegel ή Marx, η οποία αξιολογεί μέσω της αποδοχής της διαφορετικότητας. Αυτό δεν εξάγεται απλά από έναν προσθετικό συνδυασμό δίπολων αλλά μάλλον από μία διαταραχή, αποδόμηση, και δοκιμαστική ανασύσταση της δεδομένης καθολικότητας παράγοντας μια άλλη εναλλακτική και ρητά χωρικοποιεί την διαλεκτική συλλογιστική. Αυτή η χωρικοποιημένη διαλεκτική "δεν προσκολλάται πλέον στην ιστορικότητα και τον ιστορικό χρόνο, ή σε ένα προσωρινό μηχανισμό όπως θέση-αντίθεση-σύνθεση ή επιβεβαίωση-άρνηση-άρνηση της άρνησης. Το thirding παράγει αυτό το οποίο μπορούμε να το αποκαλέσουμε μια συσσωρευτική τριαλεκτική η οποία είναι ριζικά ανοιχτή στην επιπλέον διαφορετικότητα, σε μία συνεχή επέκταση της χωρικής γνώσης". (Soja 1996:61)

Edward Soja (1940-2015)

διαστάσεων της κοινωνικής μας χωρικότητας, γιατί "επέλεξε τον χώρο" προκειμένου να αντιμετωπίσει την πολυπλοκότητα του σύγχρονου κόσμου, ανέλυσε με σαφήνεια και έκταση την σχέση χώρου-γνώσης-δύναμης και "όποτε αντιμετώπισε διπολικές κατηγορίες επιδίωξε να τις διασπάσει εισάγοντας έναν Άλλο όρο, μία Τρίτη δυνατότητα ή 'στιγμή' η οποία συμμετέχει στα αρχικά ζεύγη αλλά δεν είναι ένας απλός συνδυασμός ή μία ενδιάμεση θέση"(Soja 1996:60).

Ο γεωγράφος αναγνωρίζει στο έργο του Lefebvre μία στρατηγική ισορροπημένη τριπλή διαλεκτική, η οποία συνέβαλε στην σύνδεση της ιστορικότητας, της κοινωνικότητας και της χωρικότητας. Ο Soja θεωρεί, ότι στην εποχή μας το κοινωνικό, το ιστορικό και το χωρικό είναι αλληλοεξαρτώμενα και αδύνατον να διαχωριστούν. Έτσι ορίζει την τριαλεκτική της ύπαρξης (trialectics of Being): Ιστορικότητα-Κοινωνικότητα-Χωρικότητα. Οι τρεις όροι εμπεριέχουν ο ένας τον άλλο, δεν μπορούν να κατανοηθούν απομονωμένα ή να διαχωριστούν επιστημολογικά. Ο τρίτος όρος, Χωρικότητα, τοποθετείται στρατηγικά για να παλέψει ενάντια σε κάθε μορφή διπολικής αναγωγής ή καθολικοποίησης (Soja 1996).

Τριαλεκτική της ύπαρξης

Τριαλεκτική του χώρου

Έτσι, "αλλάζει ο τρόπος που αντιμετωπίζουμε τον χώρο, αλλά επίσης και ο τρόπος που μέχρι τώρα μελετώνται η ιστορία και η κοινωνία" (Soja 1996:15). Το βασικό επιχείρημα του Lefebvre της τριπλής διαλεκτικής, που αναπτύσσεται στο *The Production of Space*, είναι ότι "υπάρχουν ο φυσικός, ο νοητός και ο βιωμένος χώρος, οι οποίοι αποτελούν τις τρεις διαστάσεις ή στιγμές παραγωγής του χώρου. Αυτές οι τρεις διαστάσεις είναι αδιάσπαστες και διαλεκτικά συνδεδεμένες". (Schmid 2008:42) Από την άλλη, ο Soja προσθέτοντας μια κριτική μεθοδολογία αυτή του critical "thirding-as-Othering", επανερμηνεύει την τριπλή διαλεκτική της χωρικότητας και ονοματίζει τρεις διακριτούς χώρους και τις αντίστοιχες

χωρικές επιστημολογίες: τον φυσικό χώρο (Χωρική Πρακτική), τον νοητό χώρο (Αναπαραστάσεις του Χώρου) και τον κοινό χώρο (Βιωμένοι Χώροι της Αναπαραστάσης). Αντιμετωπίζει τον κοινό χώρο ως χώρο στρατηγικής σημασίας και τον ονοματίζει Τριτοχώρο.

Ο πρώτος χώρος που περιγράφει ο Soja ορίζεται ως *Πρωτοχώρος* (Firstspace, ο φυσικός χώρος της υλικής Χωρικής Πρακτικής), αναφερόμενος στον άμεσα αισθητό χώρο με σαφή όρια και ακριβείς μετρήσεις και περιγραφές, ο οποίος έχει παραχθεί ως αποτέλεσμα της ανθρώπινης δράσης, συμπεριφοράς και εμπειρίας. Αυτός ο τρόπος σκέψης για τον χώρο και οι επιστημολογίες του έχουν κυριαρχήσει για αιώνες στην παραγωγή της χωρικής αντίληψης. Θεωρεί ότι "οι επιστημολογίες του Πρωτοχώρου πριμοδοτούν την αντικειμενικότητα και την υλικότητα, και στοχεύουν προς μία επίσημη επιστήμη του χώρου" (Soja 1996:75). Αυτό, στον τομέα της γεωγραφίας, εκφράστηκε ως μία "θεμελιωδώς θετικιστική 'χωρική επιστήμη' βασισμένη πρωτίτως σε ποσοτικές και μαθηματικές επεξηγήσεις"(Soja 1996:75). Η κριτική που ασκείται από τον Soja στις Πρωτοχωρικές αναλύσεις για τον χώρο, στρέφεται στο γεγονός ότι βλέπουν μόνο την σχέση της ιστορικότητας και της κοινωνικότητας στην παραγωγή του χώρου, αποκλείοντας την αντίστροφη κατεύθυνση, δηλαδή πώς η χωρικότητα επηρεάζει την ιστορικότητα και την κοινωνικότητα, και για αυτόν τον λόγο τις θεωρεί ανολοκλήρωτες και μερικές.

Ο *Δευτεροχώρος* (Secondspace, ο νοητός χώρος ως οι αναπαραστάσεις του χώρου) ορίζεται ως "χώρος των ιδεών, ο πρωταρχικός χώρος της ουτοπικής σκέψης και όρασης, της σημειωτικής και της δημιουργικής φαντασίας κάποιων καλλιτεχνών και ποιητών" (Soja 1996:67). Είναι ο ιδεατός χώρος, όπου οι καλλιτέχνες αντιλαμβάνονται τον βιωμένο και φυσικό χώρο μέσω του νοητού. Αυτός ο νοητός χώρος είναι δεμένος με τις σχέσεις παραγωγής και έτσι είναι ο χώρος "των αναπαραστάσεων της δύναμης και της ιδεολογίας του ελέγχου και της παρακολούθησης" (Soja 1996:67). Οι επιστημολογίες του Δευτεροχώρου, αναπτύχθηκαν στον αντίποδα της περιοριστικής και αντικειμενικοποιητικής Πρωτοχωρικής ανάλυσης.

Λόγω αυτού, τα όρια μεταξύ πρωτοχωρικής και δευτεροχωρικής γνώσης δεν είναι εμφανώς διακριτά και συχνά αλληλοεπικαλύπτονται. Παρόλα αυτά, μπορούμε να τις διακρίνουμε, καθώς εστιάζουν στο νοητό και όχι στον φυσικό χώρο και θεωρούν ότι η χωρική γνώση παράγεται μέσα από τις αναπαραστάσεις του χώρου. Ο Soja θεωρεί αντίστοιχα ελλιπείς τις Δευτεροχωρικές αναλύσεις, διότι αποτυγχάνουν να επανεξετάσουν δημιουργικά την Χωρικότητα και να δημιουργήσουν μια οντολογική τριαλεκτική σύνδεση μεταξύ Ιστορικότητας-Κοινωνικότητας-Χωρικότητας.

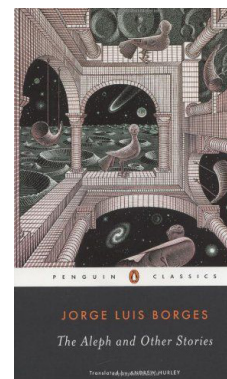
Ο Soja, θεωρώντας περιοριστικούς τους δύο αυτούς αντικρουόμενους τρόπους σκέψης, προτείνει την δημιουργική ανασύνθεση και επέκτασή τους, ώστε να αποδοθεί πραγματικό νόημα στην χωρικότητα της κοινωνικής ζωής, εισάγοντας την έννοια του *Τριτοχώρου* (Thirdspace, οι βιωμένοι Χώροι της Αναπαράστασης). Σύμφωνα με τον Soja αυτός "είναι ο χώρος της συμπερίληψης όλων των ταυτοτήτων, των κινδύνων όπως επίσης και των δυνατοτήτων: ο χώρος της ριζοσπαστικής ανοιχτότητας, ο χώρος της κοινωνικής πάλης, της απελευθέρωσης, της χειραφέτησης. Είναι μια στρατηγική τοποθεσία με την οποία μπορείς να συμπεριλάβεις, να καταλάβεις και δυνητικά να μετασχηματίσεις όλους τους χώρους ταυτόχρονα. Τόσο ο Τριτοχώρος, όσο και η πιο συμπεριληπτική ιδέα του κοινωνικού χώρου του Lefebvre, αποτελούνται και από τις τρεις χωρικότητες- φυσική, νοητή, και βιωμένη- καμία από τις οποίες δεν είναι εγγενώς προνομιακή *a priori*" (Soja 1996:68-69).

Στην προσπάθεια επεξήγησης της ιδέας του για μία εναλλακτική προσέγγιση του χώρου, ο Soja χρησιμοποιεί τη σκέψη του Foucault, ο οποίος την ίδια περίοδο με το Lefebvre, με στόχο να ασκήσει κριτική στη διπολική χωρική φαντασία, εισάγει μια άλλη τριαλεκτική αυτή του χώρου- γνώσης-δύναμης. Εισάγει επίσης την έννοια της "ετεροτοπίας", "χώρους πραγματικούς, με ιδιαίτερες τοπικές συνθήκες και συγκεκριμένη λειτουργία στους οποίους εν δυνάμει αναπτύσσονται εναλλακτικές διατάξεις των κοινωνικών σχέσεων" (Μάνος 2012:9-10) και θεωρεί ότι "ο χώρος παίρνει τη μορφή των σχέσεων μεταξύ τόπων", μια νέα προσέγγιση του χώρου και της χωρικής σκέψης, η οποία περιγράφηκε με τρόπους που μοιάζουν στον Τριτοχώρο του Soja. Η εστίαση της σύγχρονης χωρικότητας σε τόπους και σε χωρικές σχέσεις μεταξύ τόπων είναι ένα χαρακτηριστικό της έννοιας του Foucault για την ετεροτοπία και ένα παράδειγμα αυτού που ορίστηκε παραπάνω ως critical thirding-as-Othering.

Προσπαθώντας να επεκτείνει την νέα έννοια που προτείνει για τον χώρο, ώστε να μπορέσει να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης ζωής, κάνει μια απόπειρα να τον συσχετίσει με τις φεμινιστικές θεωρήσεις και τις θεωρητικές μετα-αποικιοκρατικές σπουδές. Αναλύει τη σκέψη πολλών φεμινιστριών, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη hooks, καθώς η ίδια αυτοπροσδιορίζεται ως "αφροαμερικανίδα γυναίκα η οποία συγχρόνως επιλέγει την πολιτική και γεωγραφική δράση της επιλογής του περιθωρίου" (Soja 1996:97). Η επιλογή του περιθωρίου είναι ένα κρίσιμο σημείο για την κατασκευή άλλων μορφών αντι-ηγεμονικών ταυτοτήτων και κοινοτήτων αντίστασης, ένα χώρο ριζοσπαστικής ανοιχτότητας, "Ένα Τριτοχώρο της πολιτικής επιλογής" (Soja 1996:97).

Επιλέγει, επίσης, τις μετα-αποικιοκρατικές σπουδές γιατί θεωρεί ότι δίνουν ιδιαίτερη προσοχή σε επιπλέον θέματα από τον φεμινισμό (πχ στον ολοκληρωτισμό, την αυτοκρατορία, το έθνος, τη φύση). Θεωρεί τη μετααποικιοκρατική θεωρία ως ακόμα μια "κριτική σκέψη που αποφεύγει τις διχοτομίες και αποδέχεται την ετερότητα"(critical thirding-as-Othering). Επιτρέποντας στον "υποτελή" να μιλήσει, οδηγεί τη συζήτηση σε ένα διαφορετικό πλαίσιο και σε έναν αναδημιουργημένο χώρο της ριζοσπαστικής ανοιχτότητας.

Για το Soja, ο Τριτοχώρος δεν μπορεί να κατακερματιστεί σε ξεχωριστούς τομείς, καθώς αυτό καταστρέφει την ανοιχτότητα και το νόημά του. Σκοπός του είναι όχι να "κατασκευάσει μια ιερή τριάδα" (Soja 1996:61) αλλά να απορρίψει την παραγωγή γνώσης μέσω "μόνιμων δομών" και εξειδικευμένων τομέων, προτείνοντας τη συνεχή επέκτασή της. Περιγράφει τις Τριτοχωρικές επιστημολογίες ως αποδόμηση και ανασύσταση της δυάδας Πρωτοχώρος-Δευτεροχώρος, ως κριτική σε αυτούς τους τρόπους σκέψης, αλλά επίσης ως ενδυνάμωση των προσεγγίσεων στη χωρική γνώση με νέες δυνατότητες, μέχρι τώρα αδιάφορες στο εσωτερικό των παραδοσιακών χωρικών τομέων.

Ο Soja στο *Thirdspace*, αναφέρεται στο βιβλίο του J.L. Borges *The Aleph and Other Stories*, καθώς η περιγραφή του Aleph αποτελεί ένα πολύ αναπαραστατικό παράδειγμα συμπερίληψης και πολλαπλότητας, ανάλογης του Τρίτου Χώρου.

"ετεροτοπίες", αυτοί οι μοναδικοί χώροι που βρίσκονται μέσα σε μερικούς δοσμένους κοινωνικούς χώρους, των οποίων οι λειτουργίες είναι διαφορετικές ή ακόμα και αντίθετες από άλλους

Ο όρος που εισάγει ο Soja, είναι σκόπιμα ασαφής και ευέλικτος, προκειμένου να "παρέχει ένα διαφορετικό τρόπο σκέψης για το νόημα και την σημασία του χώρου και των συσχετιζόμενων ιδεών που συνθέτουν την χωρικότητα της ανθρώπινης ζωής: τόπος, τοποθεσία, τοπίο, περιβάλλον, κατοικία, πόλη, περιοχή και γεωγραφία" (Hernández 2010:96). Οι έννοιες που παρομοιάζονται από τον Soja με την έννοια του δικού του Τριτοχώρου (τριαλεκτική, ετεροτοπίες, υβρίδια, περιθώριο) δεν είναι απλώς "άλλοι τόποι" είναι επίσης "άλλοι" τρόποι σκέψης. Δημιουργεί μία επιστημολογική και θεωρητική κριτική η οποία επιδιώκει την αποσταθεροποίηση της διαφοράς, των ταυτοτήτων και της διπολικής

κατηγοριοποίησης. Αυτή η κριτική είναι αναλυτική και χωρική στον τρόπο σκέψης, αντιμετωπίζει ισότιμα τις έννοιες Ιστορικότητα-Κοινωνικότητα-Χωρικότητα, ανοίγει τον δρόμο για μία εναλλακτική οπτική για τον σχηματισμό της γνώσης. Δημιουργεί ένα νέο πεδίο πολιτικής δράσης το οποίο δεν περιλαμβάνει μόνο την ταξική εκμετάλλευση, αλλά κάθε μορφή καταπίεσης και δίνει εξέχουσα σημασία στις μειονοτικές ομάδες και στον τρόπο που μπορούν να παράξουν στρατηγικές αντίστασης. Αυτή η εναλλακτική προσέγγιση του χώρου, ανοίγει την συζήτηση για την νέα πολιτισμική πολιτική της διαφοράς και μας ενεργοποιεί ως προς τους δυναμικούς συμβολικούς χώρους της αναπαράστασης, το δικαίωμα στην διαφορά, τις νέες πολιτικές του χώρου και της ριζοσπαστικής χωρικής υποκειμενικότητας και πρακτικής.

Ο Τρίτος Χώρος του Homi Bhabha

Ο Homi K. Bhabha, Ινδός διανοητής της μεταποικιακής θεωρίας, συνδέεται με τον μεταστρουκτουραλισμό, καθώς επιχειρεί και αυτός την αποσταθεροποίηση των διπολικών συστημάτων της κοινωνικής διαμόρφωσης ιεραρχικών στερεοτύπων (ανταγωνισμού) προκειμένου να αναδείξει τις πολύπλοκες αφηγήσεις της εξουσίας. Εξετάζοντας το έργο του, διαπιστώνεται ότι διακατέχεται από την πεποίθηση ότι *"οι κουλτούρες είναι πολύπλοκες συναθροίσεις οι οποίες αποτελούνται από πολλαπλά στοιχεία, ιστορίες και θέσεις υποκειμένων (άτομα, κοινωνικές ομάδες, ταξικές σχέσεις, φύλα και σεξουαλικές κατευθύνσεις)"* (Hernández 2010:1). Ο Bhabha, ορίζει ως αβάσιμους τους ισχυρισμούς της έμφυτης αυθεντικότητας και "καθαρότητας" των πολιτισμών, και υποστηρίζει την διαρκή αλληλεπίδρασή τους, μέσω της οποίας συνεχίζουν να υπάρχουν και να διαιωνίζονται. Έτσι, εισάγει διάφορες έννοιες όπως η πολιτισμική διαφορά, ο υβριδισμός και ο τρίτος χώρος, οι οποίες θα αναλυθούν στην συνέχεια.

"Η πολιτισμική διαφορά, είναι μία από τις πιο ισχυρές και πολιτικά φορτισμένες έννοιές του. Την εισάγει σε αντίθεση με την πολιτισμική ποικιλομορφία, μια έννοια την οποία βρίσκει όχι μόνο παραπλανητική αλλά και υποτιμητική." (Hernández 2010:100)

Θεωρεί ότι η πολιτισμική ποικιλομορφία χρησιμοποιείται στις δυτικές φιλελεύθερες κοινωνίες, οι οποίες παρουσιάζουν τις κουλτούρες ως προϋπάρχοντα, κλειστά και διακριτά μεταξύ τους συστήματα, δίνοντας έτσι χώρο στην ανάπτυξη ιδεών όπως η πολυπολιτισμικότητα. Σύμφωνα με την άποψή του, ο όρος πολιτισμική ποικιλομορφία, περιορίζει

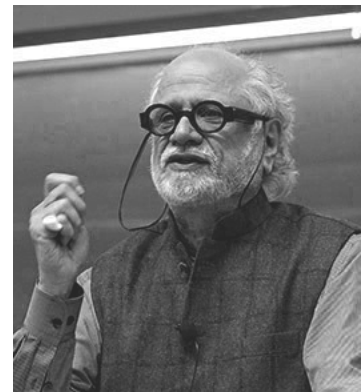
την πραγματική πολυμορφία με δύο τρόπους: η παρουσία των "άλλων" γίνεται αποδεκτή στην κοινωνία υποδοχής μόνο εάν μπορούν να συμμορφωθούν εντός του πλαισίου της. Επίσης, πραγματοποιείται μία καθολίκευση των πολιτισμών, καθώς προκειμένου να λειτουργήσει αυτή η αντίληψη πρέπει οι κουλτούρες να παρουσιάζονται ως πλήρεις ομοιογενείς οντότητες (πχ εθνικοί προσδιορισμοί όπως Κινέζοι, Έλληνες). Ο Bhabha, τονίζει ότι *"σε κοινωνίες όπου η πολυπολιτισμικότητα ενθαρρύνεται ο ρατσισμός είναι ανεξέλεγκτος και παίρνει διάφορες μορφές"* (Bhabha 1990:208), καθώς οι "άλλοι" παρουσιάζονται ως απειλή για την απώλεια της "εθνικής" ταυτότητας.

Αντίθετα, με την έννοια της πολιτισμικής διαφοράς αναδεικνύεται το γεγονός ότι η διαφορά είναι ένα έμφυτο κομμάτι όλων των πολιτισμών, ότι καμία κουλτούρα δεν είναι ομοιογενής, αλλά ετερογενής. Παρουσιάζει τους πολιτισμούς ως μια διαδικασία άρθρωσης ανταγωνιστικών θέσεων, η οποία παραμένει συνεχώς ανολοκλήρωτη. Την διαδικασία αυτήν ορίζει ως υβριδοποίηση.

Σύμφωνα με τον Hernández, ο όρος του υβριδισμού, έτσι όπως τον εκφράζει ο Bhabha, έχει συνεισφέρει όσο κανένας άλλος στη μεταποικιοκρατική θεωρία. Εξεταζόμενος υπό αυτό το πρίσμα, ο όρος έχει πολλαπλές έννοιες:

"Αναφέρεται από την μία στον χώρο όπου παράγεται η κουλτούρα, ο οποίος αναδύεται στα περιθώρια και στον ενδιάμεσο μεταξύ τους χώρο. Πρόκειται για έναν χώρο όπου τα πολιτισμικά στοιχεία αναδιατυπώνονται και ανακατασκευάζονται συνεχώς."

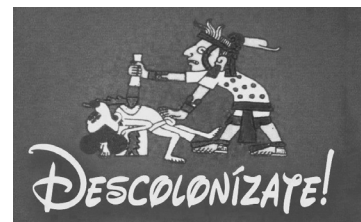
Επίσης εκφράζει την διαδικασία της αναδιτύπωσης της κουλτούρας, δηλαδή την διαδικασία όπου τα στοιχεία της αλλάζουν τόσο σε σχέση με τον εαυτό τους, όσο και στην μεταξύ τους σχέση, συνεχίζουν να υβριδοποιούνται". (Hernández 2010:58)

Homi K. Bhabha (1949-)

Εμπορικός δρόμος στη Μουμπάι της Ινδίας με εμφανή ετερογενή πολιτισμικά στοιχεία

Η Disney, (πολυεθνική εταιρία κινουμένων σχεδίων) απευθυνόμενη κυρίως σε νεαρές ηλικίες, αναπαράγει την δυτική ηγεμονική αντίληψη για την ιεράρχηση των πολιτισμών, μέσω της αναπαράστασης του ορατού "άλλου".

Η υβριδοποίηση περιγράφει μία διαδικασία και όχι τον απλό, ντετερμινιστικό/γραμματικό συνδυασμό στοιχείων, έτσι το υβρίδιο, ως το αποτέλεσμα της υβριδοποίησης, δεν μπορεί να ταξινομηθεί επιστημολογικά. Σύμφωνα με τον Bhabha, δεν είναι ο τρίτος όρος που διευθετεί την διαμάχη μεταξύ των πολιτισμών, δεν είναι "το ένα ή το άλλο". Είναι η αιτία και το αποτέλεσμα αυτής της διαμάχης, "είναι πάντα στο 'ενδιάμεσο' όπου συνεχώς μετασχηματίζεται σύμφωνα με τις δυναμικές της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης" (Hernández 2010:89). Συνεπώς, ενώ κάποιος θα περίμενε την εξαφάνιση των διαφορών μέσω της συγχώνευσης, η διαδικασία της υβριδοποίησης τις διαιωνίζει και τις πολλαπλασιάζει.

Για τον Bhabha, η υβριδοποίηση είναι η πιο ισχυρή ένδειξη της πολιτισμικής παραγωγής, καθώς τοποθετεί την κουλτούρα και την παραγωγή της σε μία οριακή κατάσταση (σε ένα κατώφλι, ή πέρασμα μεταξύ δύο ή παραπάνω θέσεων). Αναγνωρίζοντας ότι η κυρίαρχη τάση προσπαθεί να κατασκευάσει μία ομοιογενή συλλογική ταυτότητα μέσω της απόκρυψης και περιθωριοποίησης της διαφοράς προκειμένου να διατηρήσει και να αναπαράγει την εξουσία της, εισάγοντας τον όρο του υβριδισμού, δίνει λόγο στις μειονοτικές θέσεις⁴ και τις καλεί να αγωνιστούν ενάντια στην ηγεμονία. Ο υβριδισμός τοποθετείται ως αντίδοτο στην ουσιοκρατία ή την πίστη στις αμετάβλητες και προκαθορισμένες ιδιότητες οι οποίες ορίζουν το "είναι" μιας δοσμένης οντότητας και ανοίγει ένα τρίτο χώρο για την αναδιατύπωση της διαπραγμάτευσης και του νοήματος.

Ο K.Kurokawa αναφέρεται στο *ma* ως τον ενδιάμεσο χώρο που επιτρέπει την συνύπαρξη αντίθετων στοιχείων.

MA

"Ma, is inserted between nature and building, exterior and interior. This type of intermediate zone functions as ma to permit two opposing elements to exist in symbiosis. Intermediate space makes a discontinuous continuum possible, so that a plurality of opposing elements can continue in an ever-changing, dynamic relationship. The nature of intermediate space is its ambiguity and multivalency. It does not force opposing elements into compromise or harmony; it is the key to their living and dynamic symbiosis."

K.Kurokawa The philosophy of symbiosis

Ο υβριδισμός, ορίζεται από τον Bhabha ως ο Τρίτος Χώρος. "Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ο Τρίτος χώρος είναι μία προσπάθεια να 'χωρικοποιήσουμε' την οριακή θέση που αντιπροσωπεύει". (Hernández 2010:90)

⁴ Στις μειονοτικές θέσεις βρίσκονται "όχι μόνο αλλοδαποί αλλά επίσης γυναίκες, οικονομικοί μετανάστες, εξόριστοι, γκέι, λεσβίες και φτωχοί" (Hernández 2010:104) δηλαδή, κάθε κοινωνική ομάδα που βρίσκεται εκτός της κυρίαρχης αφήγησης.

Ο Bhabha, ενώ ενδιαφέρεται για τις χωρικές υποδηλώσεις της έννοιας, δηλώνει ότι ο τρίτος χώρος δεν μπορεί να αναπαρασταθεί-δεν αποτελεί ένα φυσικό χώρο στον οποίο μπορεί κανείς να εισέλθει και να εξέλθει. Ορίζει τον Τρίτο Χώρο ως οριακό τόπο μεταξύ αντιθετικών και αντικρουόμενων θέσεων. "Δεν αποτελεί ένα χώρο επίλυσης, αλλά ένα χώρο συνεχούς διαπραγμάτευσης" (Hernández 2010:95). Μ' άλλα λόγια, "δίνει μία απτή διάσταση στον ενδιάμεσο χώρο, όπου λαμβάνει χώρα η υβριδοποίηση και από τον οποίο αναδύονται οι προσδιορισμοί του υβριδίου" (Hernández 2010: 90). Καθώς η παραγωγή νοήματος μεταξύ δύο ή περισσότερων συστημάτων απαιτεί έναν "Τρίτο Χώρο", το υβρίδιο, τοποθετείται μέσα σε αυτόν, ως "λιπαντικό" στην σύνδεση των πολιτισμών.

Για να εξηγήσουμε την ιδέα του Τρίτου χώρου του Bhabha, προσφεύγουμε στη σημειωτική της επικοινωνίας. Ο διαχωρισμός μεταξύ των δύο υποκειμένων, αυτό που μιλά (της εκφοράς) και αυτό που το ωθεί να μιλά (Άλλος), έχει περιγραφεί απ τον Lacan ως διπλή θέση του "Εγώ" στην διαδικασία της επικοινωνίας. Οι εναλλασσόμενες θέσεις του εγώ σε μία συζήτηση και ο διαχωρισμός που συμβαίνει την στιγμή της έκφρασης, περιπλέκει την διαδικασία της επικοινωνίας: δεν είναι πλέον η απλή και ευθεία ανταλλαγή μεταξύ του εγώ και του εσύ, αλλά μία διαδικασία διαπραγμάτευσης, αμφισβήτησης και αναδιάρθρωσης, όπου τα νοήματα παράγονται και χάνονται, καθώς σύμφωνα με τον Lacan παρεμβάλλεται σε αυτά η ασύνειδη επιθυμία. Για αυτό ο Bhabha υποστηρίζει ότι, η παραγωγή νοήματος απαιτεί αυτές τις δύο θέσεις (το εγώ και το εσύ) να κινητοποιηθούν μέσω του Τρίτου Χώρου, ο οποίος αναπαριστά τόσο τους γενικούς κανόνες της γλώσσας, όσο και έναν συγκεκριμένο υπαινιγμό των λεγόμενων, σε μία εκτελεστική και θεσμική στρατηγική, η οποία δεν μπορεί "μέσα στον εαυτό της" να είναι συνειδητή. Αυτό που εισάγει αυτή η ασυνείδητη σχέση είναι μία αμφισημία⁵ στη διαδικασία της ερμηνείας (Hernández 2010).

Μια ακόμα επεξήγηση που αναφέρεται στη σημειωτική, είναι αυτή της ιδέας της αναβολής. Σε αντίθεση με τον Saussure, ο οποίος υποστηρίζει ότι το σημαίνον αποκτά νόημα μέσω της διαφοράς του με άλλα σημαίνοντα (και έτσι μία κουλτούρα μπορεί να αναγνωριστεί από την διαφορά της από άλλες κουλτούρες), ο Derrida προτείνει, ότι η "διαφ(ω)ρά" (différance) είναι ταυτόχρονα μια μόνιμα "αναβληθείσα" (deferred) σημασία και ένας χώρος (spacing) που ανοίγει δυνατότητες για νέες συναντήσεις και συνδυασμούς στους αντιθετικούς όρους. "Ο Τρίτος Χώρος μπορεί να συγκριθεί με αυτόν τον χώρο της μετάθεσης και αναβολής και της ανοιχτής δυνατότητας

⁵ Ο Bhabha, δίνει έμφαση στην άρρηκτη σύνδεση της "διαφοράς" με την αμφισημία, η οποία διασχίζει την αποικιακή συζήτηση. Υποστηρίζει ότι η αμφισημία ενυπάρχει στην ερμηνεία των πολιτισμών, καθώς η παραγωγή νοήματος μεταξύ δύο συστημάτων απαιτεί έναν "Τρίτο Χώρο".

(έτσι η διαφορά της κουλτούρας δεν είναι ποτέ απλή και στατική αλλά διαρκώς ανοιχτή σε περαιτέρω ερμηνείες)"(Ashcroft, Griffiths, Tiffin 2000:53).

Είναι σημαντικό να σημειώσουμε, ότι ο Bhabha δεν προσπαθεί να αναπτύξει έναν ορισμό του τρίτου χώρου μέσω της σημειωτικής αναλογίας ή μέσω της ψυχανάλυσης. Χρησιμοποιεί αυτό το παράδειγμα με σκοπό να "δραματοποιήσει" την έμφυτη γλωσσική διαφορά, η οποία προσδίδει πληροφορία σε όλες τις πολιτισμικές επιτελέσεις.

Ο Τρίτος Χώρος του Bhabha χρησιμεύει σε αναλύσεις, οι οποίες θέλουν να υπερβούν και να ανατρέψουν τις διπολικές κατηγοριοποιήσεις και τις αντιθετικές θέσεις. Παρά τις αντιφάσεις και τις ασάφειες του ορισμού του, δίνει τη δυνατότητα μιας χωρικής πολιτικής συμπερίληψης και όχι αποκλεισμού, "εισάγοντας νέα σύμβολα της ταυτότητας και προτείνοντας τρόπους συνεργασίας και διεκδίκησης" (Bhabha 1994: 1). Παράλληλα, η έννοια του υβριδισμού αποσταθεροποιεί τα δίπολα σε ότι αφορά την πολιτισμική ανάλυση, εμποδίζει την αποδοχή της κυρίαρχης εξουσίας καθώς οδηγεί στην εξάπλωση της πολιτισμικής διαφοράς και τέλος επιτρέπει στις μειονοτικές ομάδες και τις πολιτισμικές τους πρακτικές να αναδυθούν. Έτσι, "η θεωρητικοποίηση των εννοιών αυτών από τον Bhabha, παρέχει την δυνατότητα να καταγράψουμε αρχιτεκτονικά τις δράσεις των ανθρώπων, θεωρώντας τους ως παραγωγούς του χώρου κατοίκησης τους, λαμβάνοντάς τους υπ όψιν ως τους πραγματικούς παράγοντες για τον συνεχή ανασχηματισμό των πόλεων" (Hernández 2010: 98).

Ο σχεσιακός χώρος της Doreen Massey

Η Massey μέσα από το έργο της και την φεμινιστική της προσέγγιση, επισημαίνει μια άλλη διάσταση στην έννοια της γεωγραφίας, της κοινωνίας και του χώρου, καθώς και στις σχέσεις χώρου-χρόνου, τοπικού-παγκόσμιου. Επιδιώκει τη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ φυσικής και ανθρώπινης γεωγραφίας και αντιμετωπίζει τον χώρο ως σχεσιακό. Δίνει έμφαση στην ύπαρξη πολλαπλοτήτων, στο πώς δομούνται οι ταυτότητες και στην ύπαρξη της διαφοράς στον χώρο, στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης.

Προτείνει τρεις τρόπους σύλληψης της έννοιας του χώρου:

ο χώρος είναι προϊόν αλληλεπιδράσεων. Συγκροτείται μέσω αλληλεπιδράσεων, από την απεραντότητα του παγκόσμιου ως το στενά μικροσκοπικό.

ο χώρος είναι η σφαίρα της δυνατότητας να υπάρχει

πολλαπλότητα. Πολλαπλότητα και χώρος είναι έννοιες που διαμορφώνονται αμοιβαία.

τέλος, επειδή ο χώρος είναι προϊόν σχέσεων, βρίσκεται πάντα σε μια διαδικασία γίνεσθαι, διαμορφώνεται συνεχώς, δεν τελειώνει ποτέ.

(Massey 2001:10)

Η θεώρηση του χώρου ως προϊόν αλληλεπιδράσεων εντάσσεται σε μια πολιτική που αντιτίθεται στην εγκατεστημένη ουσιοκρατία, που εκλαμβάνει τις ταυτότητες ως "κλειστές" και αμετάβλητες κατασκευές, επιτρέποντας μία σχετική κατανόηση του κόσμου. Υποστηρίζει ότι "οι ταυτότητες, οι σχέσεις 'μεταξύ' τους και η χωρικότητα, που αποτελεί κομμάτι τους, αλληλοσυγκροτούνται" (Massey 2001:14). Για αυτήν ο χώρος είναι αναπόσπαστο τμήμα και προϊόν της διαδικασίας κατασκευής ταυτοτήτων και της μεταξύ τους συσχέτισης, καθώς εντοπίζει παραλληλία στο τρόπο σύλληψης χώρου και ταυτοτήτων.

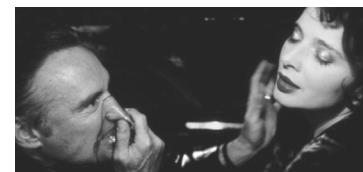
Ο δεύτερος τρόπος, σχετίζεται με την πολιτική έννοια της "διαφοράς". Η Massey προσπαθεί να αποσταθεροποιήσει την "δυτική", "κυρίαρχη" οπτική που την ταυτίζει με αυτήν του λευκού, ετερόφυλου άνδρα, καθώς την θεωρεί μερική. Η δυνατότητα αναγνώρισης πολλαπλότητας και διαφοράς εξαρτάται από την αναγνώριση ύπαρξης της χωρικότητας. Για να υπάρξει πολλαπλότητα πρέπει να υπάρχει χώρος, αλλιώς.

Ο τρίτος τρόπος σχετίζεται με την αποφυγή της ακαμψίας της νεωτερικότητας που θεωρεί τον χώρο ως ένα "κλειστό" σύστημα, επιτρέποντας τη θεώρηση του μέλλοντος ως ανοιχτή διαδικασία.

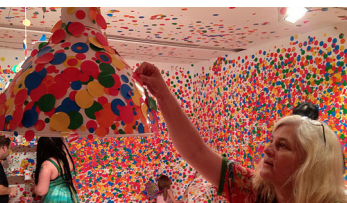
Θεωρεί ότι ο χώρος βρίσκεται σε κίνηση, είναι ενσωματωμένος στα κοινωνικά φαινόμενα, αλληλεπιδρά με την κοινωνία. Οι κοινωνικές σχέσεις όπως υποστηρίζει η ίδια,

Doreen Massey (1944-2016)

Στο σχολιασμό του Harvey για την ταινία Blue Velvet του Lynch, ότι οι δύο κόσμοι που παρουσιάζονται (αυτός της συμβατικής μικρής Αμερικάνικης πόλης του '50 και αυτός του βίαιου, σεξομανή υποκόσμου της διαστροφής) μοιάζει "αδύνατο να συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο" η Massey επισημαίνει, "στην πραγματικότητα είναι απαραίτητοι ο ένας για τον άλλο και αμοιβαία συγκροτούμενοι [...] Δε συμβαίνει τυχαία, ούτε κατά λάθος, το γεγονός ότι ο κεντρικός χαρακτήρας είναι άνδρας (και ετεροφυλόφιλος). Καθώς, επιπλέον, οι δύο κόσμοι, ή όψεις της αρσενικότητας, καίρια αντιπροσωπεύονται στην ταινία από –μαντέψτε τί– γυναίκες."

"δεν αναπτύσσονται απλώς στο χώρο, αλλά αποτελούν φορείς και παραγωγούς χωρικών σχέσεων" (Χατζημιχάλης 2013: 6).

Η οπτική του χώρου ως συνεχώς "εν τω γίνεσθαι", ως εγγενώς διασπασμένου και όχι απλώς ως επιφάνεια εξέλιξης της κοινωνικής ζωής, επιτρέπει να αντιληφθούμε τον σχεσιακό χώρο της Doreen Massey. Η ίδια υποστηρίζει "ένα ανοικτό 'σύστημα' που εμπεριέχει υπαρκτές, μεταβλητές και μελλοντικές σχέσεις" (Massey 2001:36) σε αντίθεση με τον "ολισμό της Νέας Εποχής", ο οποίος αντιλαμβάνεται τον κόσμο μέσα από δεδομένες αλληλοσυσχετίσεις. Έτσι, βασιζόμενη σε αυτή την αντίληψη, η οποία εμπεριέχει την άποψη της "παραγωγικότητας του ασυνάρτητου", βλέπει δυνατή την παραγωγή πολλαπλών αφηγήσεων, τροχιών και ιστοριών. Υποστηρίζει ότι ο χρόνος χρειάζεται τον χώρο, καθώς δημιουργούνται από κοινού, θεωρώντας αναγκαία την αντίληψη του κόσμου με όρους χωρο-χρόνου. Εισάγοντας μία ταυτόχρονη θεώρηση των εννοιών χώρος-χρόνος, αναιρεί την ιεραρχημένη διπολική λογική που επικρατεί, προτρέποντας να σκεφτούμε εκ νέου τα στερεότυπα για την σχέση θηλυκό/αρσενικό. "Ας σκεφτούμε το χώρο μαζί με το χρόνο, προτείνει η Massey, το θηλυκό μαζί με το αρσενικό"(Καλαντίδης 2017:21).

Αντιτιθέμενη στην γραμμική αντίληψη της Ιστορίας, η οποία υπονοεί ένα προδιαγεγραμμένο μέλλον, μέσα από μια μοναδική, ισχυρή αφήγηση που αποκρύπτει την ύπαρξη της διαφοράς, προτείνει την άρνηση της γραμμικής χρονικοποίησης του χώρου. "Αν ο χώρος είναι η σφαίρα της ταυτόχρονης συνύπαρξης της διαφορετικότητας, τότε υπάρχουν στον πλανήτη ταυτόχρονα μυριάδες ιστορίες" (Καλαντίδης 2017:21). Όμως για να συμβαίνει αυτό χρειάζεται αλληλεπίδραση, η οποία απαιτεί πάνω από ένα στοιχεία που αλληλεπιδρούν.

Με αυτήν την έννοια:

*Για να υπάρξει χρόνος πρέπει να υπάρξει αλληλεπίδραση.
Για να υπάρξει αλληλεπίδραση πρέπει να υπάρξει πολλαπλότητα.
Για να υπάρξει πολλαπλότητα πρέπει να υπάρξει χώρος.*
(Massey 2001:24)

Η Massey προτείνει μία ταυτόχρονη θεώρηση και για το δίπολο τοπικό-παγκόσμιο, το οποίο δεν θεωρεί ανταγωνιστικό, αλλά προβάλλει θετικές προεκτάσεις σε αυτό, προτείνοντας μια εξωστρεφή θεώρηση του τόπου και αναφέρει "το παγκόσμιο είναι μέσα στο τοπικό στην ίδια τη διαδικασία συγκρότησης του τοπικού" (Πολύζου 2017:43). Για εκείνη ο τόπος είναι σημείο συνάντησης διάφορων δικτύων κοινωνικών σχέσεων -δυναμικών και κατασκευασμένων σε μεγαλύτερη κλίμακα από τον συγκεκριμένο τόπο- σε μια συγκεκριμένη τοποθεσία και σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, μία πορώδης περιοχή χωρίς οριοθετημένα σύνορα.

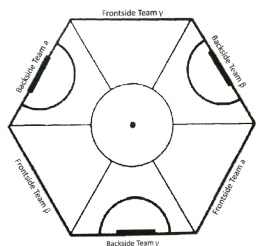
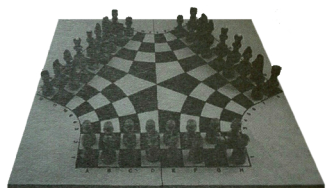
Με αυτόν τον τρόπο, η ταυτότητα του τόπου, όπως και των ανθρώπων, δεν μπορεί να θεωρηθεί κάτι σταθερό και προκαθορισμένο, καθώς οι σχέσεις που τις συγκροτούν μεταβάλλονται στο χρόνο αλλά επίσης γιατί επηρεάζεται και από εξωτερικούς παράγοντες. Επιπλέον, αντιτίθεται στην αντίληψη ότι οι κουλτούρες είναι εσωτερικά παραγόμενες, ότι τα χαρακτηριστικά τους προκύπτουν από το ίδιο το έδαφος, είναι συγκροτημένες εκ των προτέρων και στην συνέχεια αλληλεπιδρούν. Προτείνει μια "θεώρηση του χώρου και των τόπων, καθώς και της ταυτότητας των τόπων, των περιοχών και των εθνών, ως εν μέρει προϊόντα αλληλεπίδρασης" (Massey 2001:32). Πρόκειται για μια προοδευτική προσέγγιση της ταυτότητας του τόπου ως κάτι ανοικτό που καλύπτει την ανάγκη του ανήκειν και όχι ως κάτι συντηρητικό, που γεννά αποκλεισμούς και τοπικισμούς. Πιο αναλυτικά σύμφωνα με την Massey:

Δεν υπάρχει μια και μοναδική ταυτότητα του τόπου την οποία μοιράζονται όλοι, αλλά πολλαπλές.

Δεν υπάρχει σύμπτωση ανάμεσα στις έννοιες τόπος και κοινότητα. Υπάρχουν κοινότητες (θρησκευτικές, πολιτικές κλπ.) που δεν βασίζονται στον κοινό τόπο, αλλά αντίστροφα και πολλαπλές κοινότητες στον ίδιο τόπο.

Ο κάθε τόπος (και η ταυτότητά του) συνδέεται με άλλους τόπους. Η παρουσία άλλων τόπων μέσα στον τόπο- άνθρωποι, αντικείμενα ή ιδέες που έχουν έρθει από αλλού-δεν μας επιτρέπει να σκεφτόμαστε την ταυτότητα του τόπου σε απομόνωση.

(Καλαντίδης 2017:18)

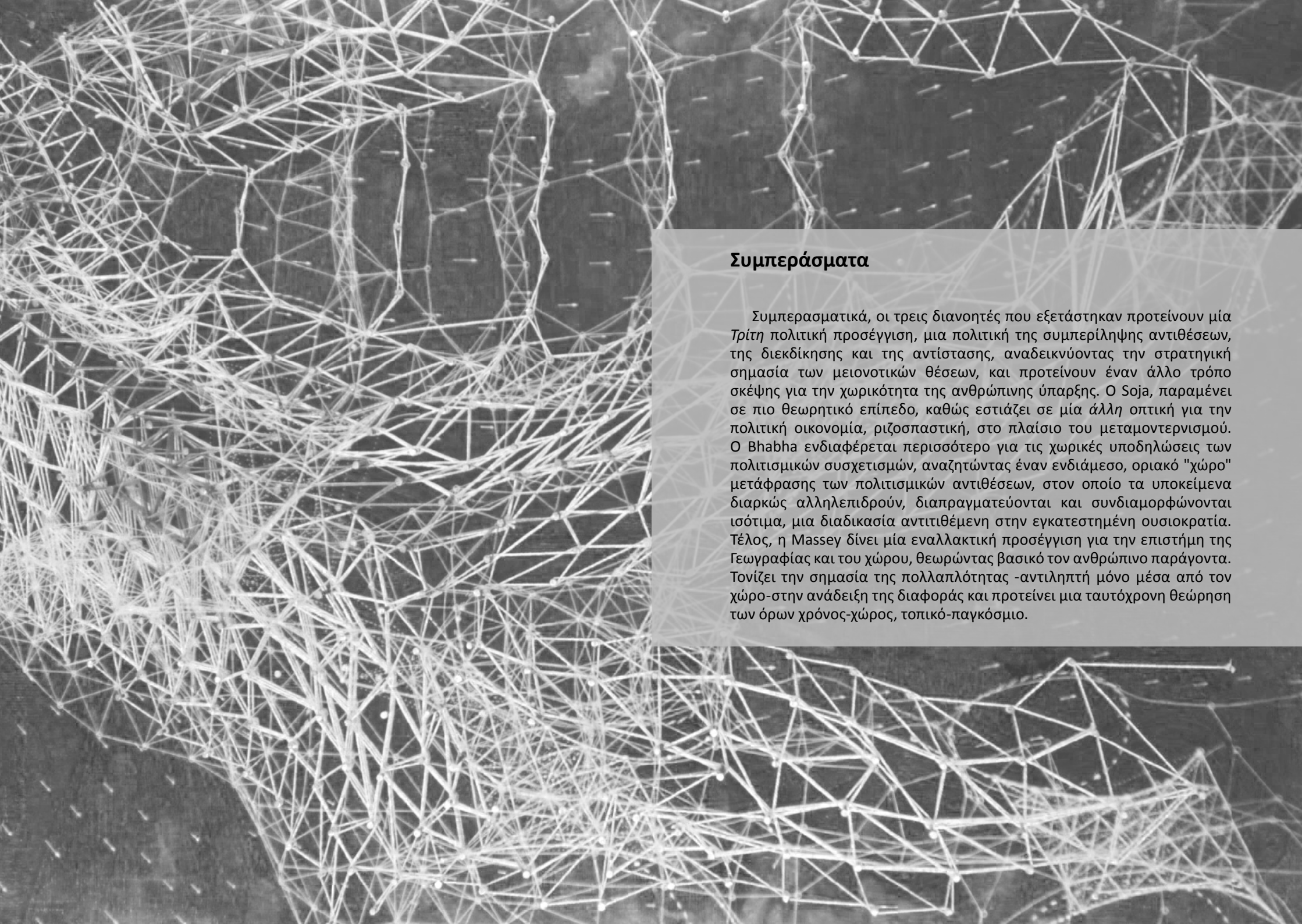

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο η ζωή αρχίζει να διακρίνεται από μεγαλύτερη πολυπλοκότητα, γεγονός που προέτρεψε την θεωρία των παιχνιδιών σε επέκταση του κλασικού ανταγωνιστικού παιχνιδιού δύο αντιπάλων σε μοντέλα πολλαπλών παικτών, τα οποία αφήνουν ανοιχτά ενδεχόμενα για περεταίρο "εχθροπραξίες" ή συνεργασίες μεταξύ των παικτών. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το "τριαλεκτικό" ποδόσφαιρο (ή ποδόσφαιρο τριών πλευρών) του Δανού καταστασιακού Asger Jørgensen ο οποίος το δημιούργησε ως ένα μέσο μεταφορικής επεξήγησης της έννοιας "τριαλεκτικής", μιας θεωρητικής εκλέπτυνσης για την υπέρβαση της δυαδικής δομής της εγγειανής και μαρξιστικής διαλεκτικής.

Έτσι, κάθε τόπος είναι μοναδικός γιατί έχει διαφορετικά συσσωρευμένη ιστορία και οι κοινωνικές σχέσεις που τον συγκροτούν διαφέρουν σε κάθε περίπτωση. Κάθε κοινωνική σχέση περιέχει σχέσεις δύναμης (ταξικές, έμφυλες, φυλετικές κλπ) οι οποίες όχι μόνο συγκροτούν τον τόπο, αλλά αναπαράγονται από αυτόν. Η άνιση ανάπτυξη που παράγει η παγκοσμιοποίηση επηρεάζει τον κάθε τόπο διαφορετικά και κατατάσσει τα υποκείμενα σε άνισες θέσεις μεταξύ τους. Με αυτόν τον τρόπο, αποτυπώνονται οι γεωμετρίες δύναμης, οι οποίες επηρεάζουν διαφορετικά κάθε άτομο ή ομάδα και δεν επιτρέπουν σε όλους να συμμετέχουν στο ίδιο βαθμό στην διαμόρφωση του χώρου/τόπου. Η Massey επανέρχεται σε μια ανάγνωση του τόπου με όρους συνδιαμόρφωσης και θεωρεί ότι παρά τους αποκλεισμούς που βιώνουν οι μειονοτικές ομάδες, συμβάλλουν καθοριστικά στην διαμόρφωσή του, μέσα από την καθημερινή τους παρουσία και χρήση του δημοσίου χώρου. Η ίδια αναφέρει ότι "ο δημόσιος χώρος υπόκειται σε γεωμετρίες δύναμης, με συμφωνίες και αντιδικίες, αλλά πάντα προϋποθέτει συλλογική χρήση και όχι ατομική. Καθήκον μας ως προοδευτικοί γεωγράφοι και δραστήριοι πολίτες είναι η ανάδειξη των δημοκρατικών πτυχών συγκρότησης του δημόσιου ως συλλογικού χώρου, χωρίς αποκλεισμούς και διακρίσεις". (Χατζημιχάλης 2013:5)

Λαμβάνοντας υπ' όψιν όλα τα παραπάνω για την Massey, ο χώρος παραμένει πάντα ανοιχτός στην πιθανότητα για ριζοσπαστικό αγώνα, σέβεται την πολλαπλότητα η οποία εμπεριέχεται στην χωρική διάσταση και δεν αποκλείει την διαφορά. Δεν αποτελεί μία προϋπάρχουσα, αυτάρκη ενότητα αλλά είναι συσχετικός, κατακερματισμένος και ανταγωνιστικός. Σύμφωνα με την Massey, ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε το χώρο σχετίζεται με την αντίληψή μας για τον κόσμο, την σχέση μας με τους άλλους και την αντιμετώπιση πολιτικών ζητημάτων. "Προτρέπει να σκεφτούμε μαζί το χώρο, τον χρόνο και τον τόπο, να κατανοήσουμε το

χώρο ως ένα 'χωροχρόνο' τεσσάρων διαστάσεων, όχι μόνον ως αφηρημένη διάσταση αλλά ως την ταυτόχρονη συνύπαρξη κοινωνικών σχέσεων σε όλες τις γεωγραφικές κλίμακες - από τον προσωπικό χώρο του σπιτιού μέχρι τις παγκόσμιες διασυνδέσεις" (Καλαντίδης 2017:18).

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, οι τρεις διανοητές που εξετάστηκαν προτείνουν μία *Τρίτη* πολιτική προσέγγιση, μια πολιτική της συμπερίληψης αντιθέσεων, της διεκδίκησης και της αντίστασης, αναδεικνύοντας την στρατηγική σημασία των μειονοτικών θέσεων, και προτείνουν έναν άλλο τρόπο σκέψης για την χωρικότητα της ανθρώπινης ύπαρξης. Ο Soja, παραμένει σε πιο θεωρητικό επίπεδο, καθώς εστιάζει σε μία άλλη οπτική για την πολιτική οικονομία, ριζοσπαστική, στο πλαίσιο του μεταμοντερνισμού. Ο Bhabha ενδιαφέρεται περισσότερο για τις χωρικές υποδηλώσεις των πολιτισμικών συσχετισμών, αναζητώντας έναν ενδιάμεσο, οριακό "χώρο" μετάφρασης των πολιτισμικών αντιθέσεων, στον οποίο τα υποκείμενα διαρκώς αλληλεπιδρούν, διαπραγματεύονται και συνδιαμορφώνονται ισότιμα, μια διαδικασία αντιτιθέμενη στην εγκατεστημένη ουσιοκρατία. Τέλος, η Massey δίνει μία εναλλακτική προσέγγιση για την επιστήμη της Γεωγραφίας και του χώρου, θεωρώντας βασικό τον ανθρώπινο παράγοντα. Τονίζει την σημασία της πολλαπλότητας -αντιληπτή μόνο μέσα από τον χώρο-στην ανάδειξη της διαφοράς και προτείνει μια ταυτόχρονη θεώρηση των όρων χρόνος-χώρος, τοπικό-παγκόσμιο.

2. "Περιθώριο" και χώρος

*Από την ταυτότητα στις ετερότητες
και στην έννοια της διαφοράς*

*Μηχανισμοί ελέγχου
στην σύγχρονη πόλη*

*Η πόλη ως δυνητικό πεδίο
έκφρασης της διαφοράς*

Νέο "περιθώριο"

Εισαγωγικά

Με δεδομένη την αναγκαιότητα υπέρβασης της διπολικής σκέψης, καθώς δεν μπορεί να ανταποκριθεί στην πολυπλοκότητα της σύγχρονης ζωής, θα εξεταστεί ένα ισχυρά δομημένο δίπολο, αυτό της ταυτότητας/ετερότητας. Η κριτική της έννοιας "ταυτότητα" στην μεταμοντέρνα περίοδο προτείνει την αποδόμηση της κλειστής και ομοιογενούς κατανόησής της εισάγοντας την έννοια της διαφοράς. Παρόλα αυτά, η έννοια της ταυτότητας και ότι αυτή συμπαρασύρει, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται ως ένα ηγεμονικό εργαλείο που παράγει αποκλεισμούς και διαχωρισμούς, τόσο κοινωνικούς όσο και χωρικούς στην πόλη, διαμορφώνοντας χωρικές αλλά και θεσμικές πολιτικές. Η πόλη αναγνωρίζεται ωστόσο σήμερα, ως το κατεχόμενη πεδίο που μπορεί να παραχθεί η αποσταθεροποίηση των κλειστών ταυτοτήτων. Η σύγχρονη κινητικότητα και ετερογένεια επιτρέπει μια σειρά ενδιάμεσων χώρων όπου μπορεί να αναδυθεί και να δράσει το "περιθώριο".

Από την ταυτότητα στις ετερότητες και στην έννοια της διαφοράς

Ο Zygmunt Bauman, περιγράφει την ζωή στην περίοδο του μοντερνισμού με μια αντίληψη για τον κόσμο ως τακτικό, αποφασιστικό, προβλέψιμο και εξασφαλισμένο που αντιμετώπιζε το παρελθόν αλλά και το μέλλον με βεβαιότητα. Θεωρεί ότι η κοινωνική συνθήκη που χαρακτηρίζει εκείνη την περίοδο είναι αυτή της εξατομίκευσης. Υπό το πρίσμα ότι η ταυτότητα παύει να θεωρείται κάτι δοσμένο από τα πριν, η κατασκευή της και η διατήρησή της μετατρέπεται σε προσωπικό καθήκον το οποίο πρέπει να επιτελείται καθ' όλη την διάρκεια της ζωής. "Η 'ανθρώπινη φύση' με την οποία κάποιος γεννήθηκε, αντικαταστάθηκε με την 'ταυτότητα' την οποία πρέπει να βρει και να ταιριάζει" (Bauman 2009:3). Παρόλα αυτά, η τάξη και το φύλο συνεχίζουν να θεωρούνται δεδομένα στοιχεία της "ανθρώπινης φύσης".

Εκείνη την εποχή αναπτύσσεται μία διχοτομιστική αντίληψη που ως σήμερα είναι χαρακτηριστική της ηγεμονικής-αντρικής-δυτικής σκέψης, η οποία συγκροτεί μία ιεραρχημένη αντίθεση όπου "το πρώτο μέρος του δίπολου είναι κυρίαρχο και κατασκευάζει το άλλο ως υποδεέστερο, μέσω της αντίθεσης ή έλλειψης" (Βαΐου 2006:2). Η διάκριση αυτή προκύπτει μέσα από την σύγκριση και τον αποκλεισμό, "είναι έτερο ότι δεν είναι ίδιο" (Σταυρίδης 2010:33), λογική που οδηγεί σε αποκλεισμούς, σε ένα "μέσα" και ένα "έξω". Η ταυτότητα ορίζεται από την ηγεμονική αντίληψη ως το ισχυρό, το κανονικό, κατασκευάζοντας την ετερότητα ως το αποκλεισμένο αντίθετό της. Έτσι η ετερότητα ετεροπροσδιορίζεται, δεν είναι μια ενική κατασκευή αυτοπροσδιορισμού.

Η αναζήτηση, λοιπόν, της ταυτότητας διαιρεί και διαχωρίζει. Η ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει σε κάποια ομάδα και να εντάσσεται σε συμπεριφορικά μοτίβα, αποδεκτά από τους γύρω του εκφράστηκε μέσα από την κατασκευή της ταυτότητας. Η ατομική επισφάλεια οδηγεί στην ανάγκη συνένωσης των κοινών ατομικών φόβων και ανησυχιών, δημιουργώντας μια συλλογική ταυτότητα που παρέχει ασφάλεια στην αντιμετώπιση των παραπάνω, ορίζοντας ένα σαφώς οριοθετημένο πλαίσιο συνύπαρξης. Η ταυτότητα, αποτελεί κυρίαρχα ένα όριο μεταξύ "ημών και των άλλων". "Τα όρια δεν χαράζονται για να προστατέψουν τις ήδη υπάρχουσες ταυτότητες", αλλά σύμφωνα με τον Frederick Earth "συμβαίνει το αντίθετο, οι συλλογικές ταυτότητες είναι παράγωγα μιας εντατικής οριοθέτησης" (Bauman 2009:10-11).

Στην σύγχρονη συνθήκη (εξέλιξη της τεχνολογίας, παγκοσμιοποίηση, πολυπολιτισμικότητα) τα διακριτά όρια τείνουν να χάνονται γεγονός που θέτει την διαδικασία συγκρότησης συλλογικής ταυτότητας σε αδιέξοδο. "Η μόνη διέξοδος για την ύπαρξη αλληλεγγύης σε ένα ασφαλές περιβάλλον είναι η επιλογή ενός κοινού εχθρού, ο οποίος ενώνει τις δυνάμεις της ομάδας απέναντι σε ένα κοινό στόχο" (Bauman 1998:15). Καθίσταται ευκολότερο να στραφεί κανείς στις φαινομενικές απειλές της συλλογικής ασφάλειας, οι οποίες σωματοποιούνται στην παρουσία του διαφορετικού, του "ξένου της διπλανής πόρτας", καθώς είναι δύσκολο να εντοπιστούν οι πραγματικές αιτίες και πηγές των ατομικών προβλημάτων λόγω της συνθετότητάς τους (πχ παγκόσμια αγορά κλπ).

Ξένος δεν είναι αυτός που δεν ξέρουμε, αλλά, αντίθετα, είναι κάποιος που έχουμε ήδη αναγνωρίσει ως ξένο. Υπό αυτή την οπτική, ο ξένος δεν είναι κάποιος που απλά φέρει τη διαφορά στο σώμα του, αλλά κάποιος που ορίζεται και παράγεται μέσα από πράξεις και λόγια, σε συγκεκριμένες συναντήσεις, σε συγκεκριμένους τόπους.

(Λαφαζάνη 2015:335)

Όπως ισχυρίζεται και η Judith Butler, η ταυτότητα βασίζεται στην επιτέλεση (performance) και όχι σε βιολογικές ή άλλες διαφορές, συντελείται μέσω αφηγηματικών τρόπων, συμπεριφορών και πρακτικών ορισμένες από τη κυρίαρχη αντίληψη περί συμμόρφωσης και οπτικής ομοιογένειας. "Σύμφωνα με τον Bourdieu, ο χώρος καθίσταται πεδίο κοινωνικής εκπαίδευσης αποδίδοντας στις κινήσεις κοινωνικά σημαίνον πρόσημο, υποβάλλοντας συμπεριφορές που διακρίνουν ως προς το φύλο, την κουλτούρα ή την τάξη" (Σταυρίδης 2010:35). Θεωρώντας δεδομένο ότι τα υποκείμενα, οι μεταξύ τους σχέσεις και ο χώρος αλληλοσυγκροτούνται μπορούμε να πούμε ότι οι επιτελέσεις είναι αυτές που προσδίδουν ταυτότητα στον χώρο και όχι η υλική του μορφή. Αντίστοιχα, ο χώρος διαμορφώνει τις συμπεριφορές των υποκειμένων.

Δεδομένης της συνθετότητας της μεταμοντέρνας ζωής, η οποία μπορεί να χαρακτηριστεί ως χαοτική και μη συνεκτική, το ερώτημα γύρω από τη συγκρότηση της ατομικής ταυτότητας μεταστρέφεται. Από την επιλογή μιας ταυτότητας, το ερώτημα τίθεται στο ποια- ποιες ταυτότητες θα επιλεχθούν και πώς αυτές μπορεί να προσαρμόζονται σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο πλαίσιο, χωρίς δεσμεύσεις και συνέπειες. Υπό αυτό το πρίσμα, οι ταυτότητες μπορούν να γίνουν αντιληπτές ως "σημεία τομής πολλαπλών αξόνων κυριαρχίας και υποτέλειας, ως κάτι προσωρινό, μεταβαλλόμενο και μόνο στιγμιαία συνεκτικό" (Βαΐου 2006:11) επιτρέποντάς μας να εντοπίσουμε πολλαπλές ταυτότητες υποκειμένων.

Ήδη από την δεκαετία του '60, ο "μαύρος" φεμινισμός και η μετα-αποικιοκρατική θεωρία "πρότειναν πιο λεπτές και σύνθετες προσεγγίσεις, αναδεικνύοντας ιεραρχίες και ανισότητες που προέρχονται από τη διαπλοκή του φύλου με τη φυλή/εθνότητα, την κουλτούρα, τη σεξουαλικότητα, την κοινωνική τάξη" (Βαΐου, Καλαντίδης, Λυκογιάννη 2007:57).

"In such a world, 'identities can be adopted and discarded like a change of costume'."

(Bauman 1996:23)

Στην σύγχρονη εποχή η επιλογή ταυτότητας αποτελεί τρόπο ένταξης σε μία ομάδα, ένα μέσο να "ταιριάξεις". (εικόνα από το βιβλίο "Το κομμάτι που λείπει συναντά το μεγάλο Ο")

Σύμφωνα με την Massey, οι σύγχρονες Ιστορίες, θεωρώντας τον χρόνο γραμμικό, λαμβάνουν υπόψιν τους την διαφορά μόνο ως προς την θέση που λαμβάνει κάποιος στην ιστορική σειρά. Η δυτική αντίληψη τοποθετεί τους "Άλλους" στο παρελθόν, ενώ αυτό που χρήζει αναγκαίο είναι η αναγνώριση της ταυτόχρονης συνύπαρξης της διαφοράς μας. Μια πολιτική αναγνώριση της διαφοράς θα παραδεχόταν πως οι πραγματικά υπαρκτοί "άλλοι" ίσως να μην μας ακολουθούν, δίνοντάς τους έναν βαθμό αυτονομίας. Με άλλα λόγια, θα δεχόταν την πιθανότητα της συν-ύπαρξης μιας πολλαπλότητας ιστοριών (Massey 2001:30). Όπως το εξέφρασε και ο Derrida, η πραγματική αναγνώριση μιας ριζοσπαστικής συγχρονικότητας με τους άλλους, ως μία βασική όψη της χωρικότητας, απαιτεί σεβασμό και επικεντρώνει την σκέψη του στην απόσταση που υπονοείται μέσω της πολλαπλότητας του χώρου. Η Massey τονίζει την ανάγκη συνδιαλλαγής με την διαφορά και προειδοποιεί για τις συνέπειες της μη συνδιαλλαγής, δηλαδή την ζωή σε απολιτικές κοινότητες χωρίς ποιοτικά κοινά αγαθά.

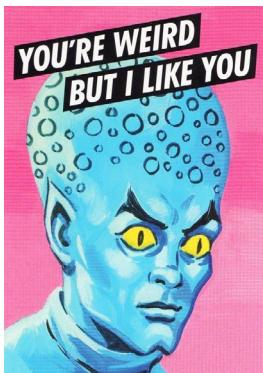
Διευκρινίζεται εδώ, ότι κάθε μία από τις παραπάνω κατηγορίες, όπως το φύλο, δεν μπορεί να συντελεί μία ενιαία κοινωνική ομάδα. Το κάθε υποκείμενο διαμορφώνεται ταυτόχρονα από πολλαπλές παραμέτρους -κάποιες από τις οποίες αποκτούν συγκυριακά μεγαλύτερη βαρύτητα από άλλες- που συγκροτούν ετερότητες ακόμα και μέσα στην ίδια κατηγορία φύλου, τάξης κλπ. "Σύμφωνα με την Liz Bondi (1993), η ταυτότητα συχνά διαμορφώνεται και εκφράζεται μέσα από ένα είδος 'συλλαβισμού' που σημαίνει ότι οι άνθρωποι συνήθως αυτοπροσδιορίζονται μέσω πολλαπλών κατηγοριών ταυτοτήτων, όπως 'μαύρη αμερικανίδα γυναίκα' ή 'λευκή εβραία γυναίκα' σπανίως θα περιέγραφε κάποια τον εαυτό της απλώς ως 'γυναίκα'" (Stevenson 2007: 77).

Αυτό που θεωρείται "καινούριο" στην μεταμοντέρνα θεώρηση είναι η ανάπτυξη της ριζοσπαστικής έννοιας της υποκειμενικότητας. Αυτό προϋποθέτει την αποδόμηση της έννοιας της διαφοράς από την διπολική κατασκευή της και την ανασύστασή της ως την βάση για μία νέα πολιτισμική πολιτική της πολλαπλότητας, και των πολλαπλών, προσωρινών θέσεων. "Σύμφωνα με τον Derrida, το πρώτο βήμα στη διαδικασία της αποδόμησης θα ήταν η στρατηγική αντιστροφή των διπολικών (binary) όρων ούτως ώστε ο όρος που κατέχει την αρνητική Θέση στο διπολικό ζεύγος να τοποθετηθεί στη θετική θέση και ο Θετικός όρος να τοποθετηθεί στην αρνητική Θέση" (Λαδά 2003:4). Αυτή η νέα προσέγγιση μπορεί να δώσει την ευκαιρία στις περιθωριακά τοποθετημένες υποκειμενικότητες να λάβουν θετικό πρόσημο και να γίνουν αντιληπτές ως βασικοί διαμορφωτές της καθημερινής ζωής.

Η μεταμοντέρνα υποκειμενικότητα έχει οριστεί στην φεμινιστική θεωρία, μέσω της αποδόμησης της κυρίαρχης γνώσης, ως Θέση (positioning). Με αυτόν τον όρο δεν νοείται η θέση από την οποία κάποιος δρα, αλλά πρόκειται για μια θεώρηση η οποία μπορεί να χρησιμεύσει σε μία δημιουργική αναγνώριση άλλων "θέσεων". "Η θέση μας, εκεί που ζούμε και εργαζόμαστε, η προέλευσή μας και η προοπτική μας, είναι σημαντική για να κατανοήσουμε τους εαυτούς μας" -και τους άλλους- "ως ανθρώπινα υποκείμενα" (Λαδά 2003:6). Με την έννοια των θέσεων και της διαφοράς, νοείται μία νέα θεώρηση που δεν αποδέχεται τον φόβο της ανάμιξης και την τάση για αφομοίωση του διαφορετικού, αλλά βασίζεται στην αποδοχή της ετερότητας, καθιστά δυνατή την διασταύρωση αντιθέτων χωρίς ενοποιητική προοπτική και δημιουργεί νέες ταυτίσεις.

Ο φόβος της ανάμιξης ή αλλιώς αναμιξοφοβία αποτελεί ένα μέσω αποφυγής της ουσιαστικής κατανόησης του άλλου. Η τάση για συναναστροφή με το όμοιο σημαίνει παραίτηση από την διαδικασία διάδρασης, τόσο με το διαφορετικό όσο και με το όμοιο, στην προοπτική

μιας ευκολότερης διαβίωσης. Σε μία κοινωνία όπου η διάδραση εξασθενεί (ή δεν συνέβη ποτέ) ο άγνωστος τείνει να προσλαμβάνεται με ένα αίσθημα φόβου, να θεωρείται πιο ξένος, ανοίκειος και ακατανόητος. Αντιθέτως, η αμοιβαία κατανόηση προκύπτει από την αμοιβαία εμπειρία, η οποία απαιτεί κοινό χώρο. Σύμφωνα με τον Bauman, "η καλλιέργεια αναμιξοφιλικών συναισθημάτων μπορεί να προκύψει μέσω της διάδοσης ανοικτών, δελεαστικών και φιλόξενων δημόσιων χώρων, τους οποίους όλες οι κατηγορίες κατοίκων θα έμπαιναν στον πειρασμό να επισκεφτούν τακτικά και να μοιραστούν εν γνώσει τους" (Bauman2012:28).

Ως προέκταση αυτού, ο Σταυρίδης προτείνει τους "θεσμούς από κοινού παραγωγής". Τέτοιοι θεσμοί, διαμορφώνουν, πρώτα από όλα, το έδαφος όπου είναι δυνατόν να τελούνται συγκρίσεις μεταξύ διαφορετικών υποκειμένων δράσης και, επίσης, μεταξύ διαφορετικών πρακτικών. Αν η σύγκριση είναι αναγκαία για την αναγνώριση της διαφοράς μεταξύ απόψεων, δράσεων και υποκειμενικότητων, η "μετάφραση" δημιουργεί το έδαφος για τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των διαφορετικότητων, χωρίς να τις μειώνει απλά σε κοινούς παρονομαστές. Η μετάφραση αναζητά αντιστοιχίες, αλλά δεν μπορεί και δεν επιδιώκει να καθιερώσει ένα απόλυτο, ανεμπόδιστο καθρέφτισμα μιας γλώσσας σε μια άλλη. (Σταυρίδης 2015)

Για τον Bhabha, η μετάφραση αποτελεί την ενδιάμεση περιοχή μετάβασης ενός πολιτισμού σε έναν άλλο και την αντιλαμβάνεται ως μια διαδικασία μεσολάβησης, "περάσματος ενός πολιτισμικού κειμένου ή έργου από τον έναν πολιτισμό στον άλλο. Η μετάφραση επιβεβαιώνει την επιθυμία της ανθρώπινης αλληλεγγύης, υπενθυμίζει ότι θέλουμε να δημιουργήσουμε συνδέσεις, να διαπραγματευθούμε διαφορές". Μέσω της μετάφρασης "αναγνωρίζεται η ιδιαιτερότητα της κουλτούρας του άλλου" και "η μεταξύ τους απόσταση". (Χατζησάββα 2004:8)

Καταλήγοντας, αν εξετάσουμε την διαφορά στην κοινωνική διαστρωμάτωση από την σκοπιά του περιθωρίου, μπορούμε να την αντιληφθούμε ως μια διαρκή διαπραγμάτευση οποία επιχειρεί να θέσει σε θέση εξουσίας τα πολιτισμικά υβρίδια που αναδύονται σε κρίσιμες ιστορικές στιγμές.

Μηχανισμοί ελέγχου στην σύγχρονη πόλη

Η ταυτότητα δεν απαντά μόνο σε προσωπικές αναζητήσεις, χρησιμοποιείται επίσης και για να επιβάλλει συμπεριφορές σε ομάδες πληθυσμού, συγκροτώντας τις ως ένα ενιαίο σώμα.

"Στις δυτικές κοινωνίες, η έννοια του πολίτη (citizenship) έχει θεσμοποιηθεί και πλέον νοείται ως η νομική σχέση μεταξύ ατόμου και κράτους, με την εθνικότητα ως κυρίαρχο χαρακτηριστικό. Ταυτοποιεί τη νομική υπόσταση του ατόμου ως προς την συμμετοχή του στο κράτος, η οποία προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά σχετικά με το ποιος αναγνωρίζεται ως πολίτης, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του ατόμου σε σχέση με αυτό".

(Sassen 2002:7)

Ουσιαστικά, πρόκειται για μία επίσημη ταυτότητα που έχει δομηθεί μέσα από σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας και επομένως τίθεται υπό διερώτηση η αναγνώριση ορισμένων υποτελών ομάδων από το κράτος (ανιθαγενείς, πρόσφυγες, άστεγοι). Σε συνθήκες δημοκρατίας, η έννοια του πολίτη φαίνεται να αποτελεί παράγοντα ενοποίησης και ισότητας μεταξύ των μελών του κοινωνικού σχηματισμού. Η ισότητα όμως, όπως ορίζεται επίσημα, απέχει κατά πολύ από την ουσιαστική ισότητα με κοινωνικούς και πολιτικούς όρους. Από την στιγμή που η ισότητα αποδίδεται μόνο σε όσους το κράτος αναγνωρίζει ως μέλη του, ο θεσμός του πολίτη στηρίζεται σε μια πολιτική εξαίρεσης ατόμων που δεν πληρούν τις προϋποθέσεις. Ακόμα, "υπό διερώτηση τίθεται η ισότητα ως προς την πλήρη συμμετοχή στον δημόσιο βίο για άτομα που ανήκουν σε ομάδες οι οποίες χαρακτηρίζονται από την φυλή, το φύλο, την θρησκεία, την εθνικότητα, τον σεξουαλικό προσανατολισμό" και άλλες "ταυτότητες", "με την φτώχεια να αποτελεί έναν επιπλέον παράγοντα αποκλεισμού" (Sassen 2002:10-11). Η έννοια του πολίτη υπονοεί μία υλική σχέση ατόμου- κράτους, υπό το πρίσμα της πρόσβασης σε κρατικές υπηρεσίες και παροχές όπως στέγαση, υγεία, εκπαίδευση κλπ, από τις οποίες τελικά αποκλείονται οι ομάδες που τις έχουν περισσότερο ανάγκη.

Ιδιαίτερα αποκαλυπτική των μεταμορφώσεων του οράματος της περιτειχισμένης ελευθερίας είναι και η ιστορία των πόλεων του νοτιοαφρικανικού απαρτχάιντ. Η λογική των οραματικών πόλεων του 19^{ου} αιώνα (του Ρ. Όουεν ή του Εμπ. Χάουαρντ) μεταφέρθηκε στις πόλεις της Νότιας Αφρικής σαν ένα ιδανικό σχέδιο παραγωγής "αστικών χωριών", το καθένα κλειστό στον εαυτό του και την ομοιογενή κοινότητα που το κατοικεί. Η συνάρθρωση αυτών των "χωριών" σε ένα αστικό σύνολο επρόκειτο να συντελεστεί με τον προσεκτικό σχεδιασμό των ζωνών της αγροτικής γης, των ζωνών της παραγωγής, της διοίκησης και των αξόνων της κυκλοφορίας. Ότι βέβαια έμοιαζε με λειτουργικό εξορθολογισμό της διάκρισης και συναρμογής των αστικών χρήσεων ήταν στην πραγματικότητα μία μηχανή ιεράρχησης των προσβάσεων, ελέγχου των σχέσεων και αυστηρού ορισμού των επικρατειών της κατοίκησης. Με την περίφημη απόφαση του καθεστώτος Group Areas Act 1950 κάθε φυλετική ομάδα όφειλε να περιοριστεί στην περιοχή κατοικίας που προοριζόταν γι αυτήν. Και βέβαια οι λευκοί κατείχαν το κέντρο και έλεγχαν τις βασικές προσβάσεις. Ένα όραμα μοντερνιστικό, το όραμα της πόλης των ζωνών χρησιμοποιήθηκε ουσιαστικά για να κατασκευάσει μια πόλη συνοικιών γκέτο. Η πιο ακραία εκδοχή μιας πόλης θυλάκων γεννήθηκε στα σπλάχνα του zoning.

(Σταυρίδης 2010:161)

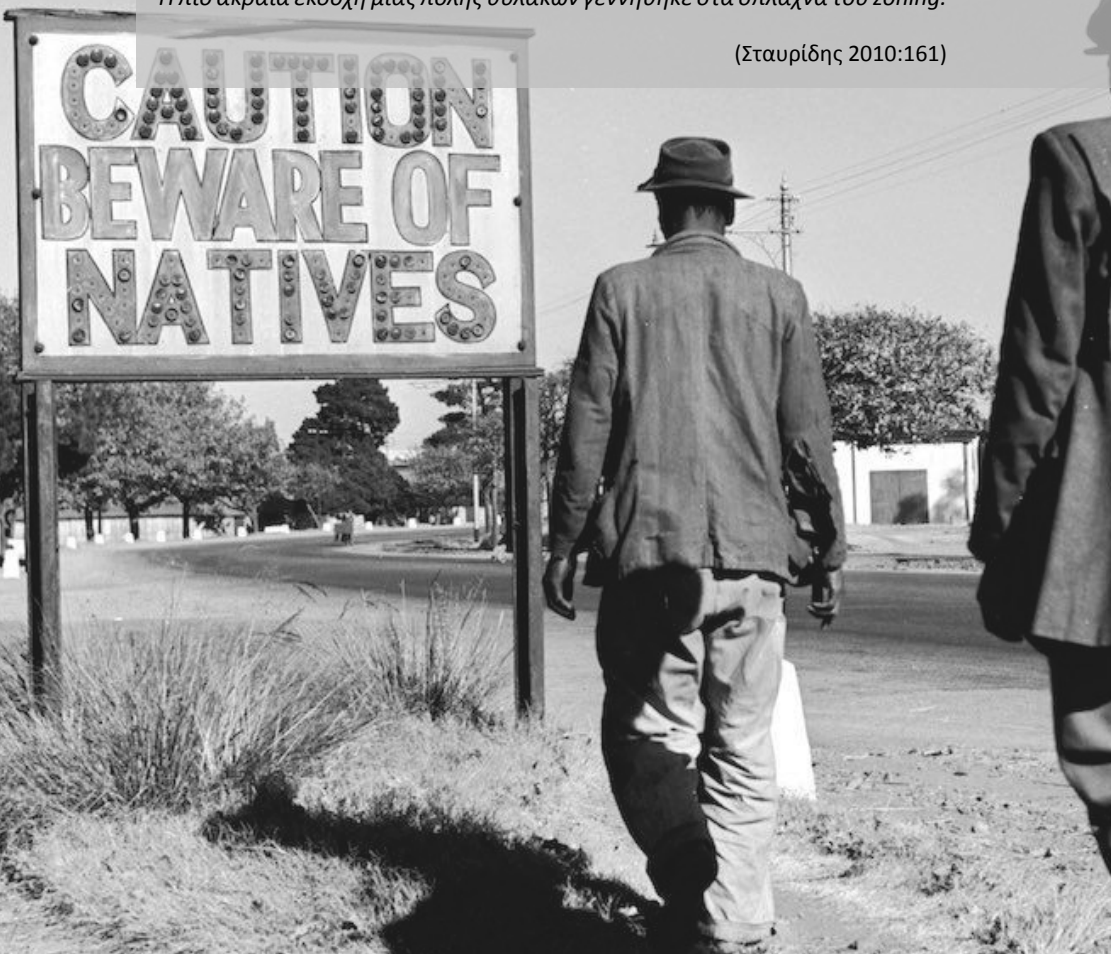
Μέσω αυτού του θεσμού επιτυγχάνεται η φαινομενική οριοθέτηση του έθνους από όμορα κράτη, η οποία αποτυπώνεται μέσω των συνόρων. Τα σύνορα όμως, δεν είναι απλώς μια γραμμή στους χάρτες, αλλά και ένα μέσο οριοθέτησης με το "ξένο", ως κάθε τι το διαφορετικό. Υπό αυτό το πρίσμα, συνιστούν μια τεχνολογία εξουσίας που παράγει διαφοροποιήσεις, διαχωρισμούς και ιεραρχήσεις και στοχεύει στην πειθάρχηση και την καθυπόταξη των υποκειμένων. Προκειμένου να διαφυλαχθεί η αναπαραγωγή του μοντέλου άσκησης της εξουσίας πρέπει να εξασφαλιστεί μία προβλέψιμη συμπεριφορά των ανθρώπων, οι οποίοι θα δρουν αποκομμένοι ο ένας από τον άλλο, ενώ εκείνοι που πράττουν το αντίθετο συστηματικά, επιχειρείται να παρουσιάζονται ως ένα περιθωριακό "έξω".

Η αναπαράσταση μίας εντοπισμένης ελευθερίας ορίζει τους "έξω" ως αλλιώτικους και τους "μέσα" ως ίδιους. Η ιδανική απελευθερωμένη πόλη είναι κλειστή στον εαυτό της και οφείλει να αυτοσυντηρηθεί, να θωρακιστεί και να διαφυλάξει τη διαφορά της από το έξω.

(Σταυρίδης 2010:160)

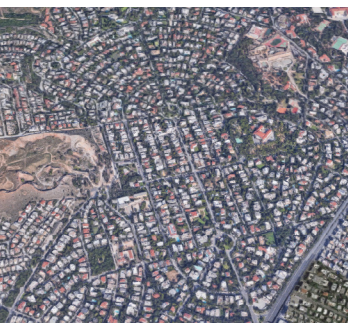
Το "μέσα-εμείς" και το "έξω-αυτοί" κατασκευάζουν χωρικοποιημένα δίπολα και αποτυπώνονται εδαφικά μέσω τον apartheid, των γκέτο, των barrios, των διαχωριστικών νησίδων, των αποικιών, των οχυρών, των μητροπόλεων, των citadel κτλ. Ωστόσο, "οι φράχτες δεν μπορούν παρά να έχουν δύο πλευρές... Οι φράχτες διαιρούν τον κατά τα άλλα ομοιόμορφο χώρο σε ένα 'μέσα' και ένα 'έξω', αλλά αυτό που είναι το 'μέσα' για εκείνους που βρίσκονται από τη μία πλευρά του φράχτη είναι το 'έξω' για εκείνους που βρίσκονται από την άλλη" (Bauman2012:24).

Με έναν τέτοιο τρόπο, η μεταμοντέρνα πόλη μπορεί να γίνει αντιληπτή ως μια χωρικά και κοινωνικά κατακερματισμένη ελεγχόμενη οντότητα. Όπως εξηγεί η Stevenson, "οι κάτοικοί της επεξεργάζονται στρατηγικές προκειμένου να ελέγξουν το περιβάλλον τους και να αποφύγουν αναπάντεχες συναντήσεις με τον 'άλλο', με αποτέλεσμα την δημιουργία στεγανών χώρων-γκέτο ομοιογένειας" (Stevenson 2007:81). Στο επίπεδο της πόλης συναντάμε εθελούσια και επιβεβλημένα γκέτο. Στα εθελούσια γκέτο ή αλλιώς περιτειχισμένες κοινότητες κατοικούν όσοι έχουν την οικονομική δυνατότητα να εξασφαλίσουν το αίσθημα ασφάλειας που παρέχει η αποφυγή συνάντησης με την διαφορά, καθώς πρόκειται για χώρους με ελεγχόμενη πρόσβαση. Τα επιβεβλημένα γκέτο αναφέρονται στις υποβαθμισμένες συνοικίες ανά τον κόσμο (προάστια- υπνωτήρια της εργατικής τάξης, παραγκουπόλεις, φαβέλες, slums κλπ) από τα οποία οι κάτοικοι δεν μπορούν να βγουν. Έτσι, "η περιτειχισμένη ελευθερία κάποιων προϋποθέτει την περιτειχισμένη υποδούλωση κάποιων άλλων" (Σταυρίδης 2010:162).

Περιτειχισμένη κοινότητα στη Mumbai της Ινδίας, εδώ γίνεται εμφαής ο χωρικός διαχωρισμός φτωχών/πλουσίων.

Αεροφωτογραφία του Παλαιού Ψυχικού, το "ελληνικό" παράδειγμα εθελούσιου γκέτο των πλουσίων.

Αναπαραγωγή των αντιλήψεων για τη θέση της γυναίκας, από γνωστο κόμικ.

Παράλληλα, τα όρια (ή σύνορα, ή φράκτες) λαμβάνουν υλική μορφή ακόμα και στα σώματα, καθώς οι συναντήσεις των σωμάτων στους δημόσιους χώρους των πόλεων ενέχουν πολλαπλές οριοθετήσεις. Από την μία, ο "ξένος" το επιτελεί, αφού περιορίζεται στα μέρη της πόλης τα οποία του επιτρέπεται να κινηθεί, και από την άλλη αυτός που ορίζει το "ξένο", ενσωματώνοντας τους κυρίαρχους λόγους μέσω των πρακτικών του, χαράζει σύνορα στον αστικό χώρο.

Ανάλογα, μπορούμε να εντοπίσουμε έναν ακόμα "ξένο", μια ετερότητα που συγκροτείται στη βάση του φύλου, η οποία αντιστοιχεί βιώνει αποκλεισμούς στον χώρο της πόλης. Η σύνδεση φύλου και χώρου δεν είναι προφανής, καθώς η κοινωνική κατηγορία του φύλου είναι διάχυτη σε αυτόν.

Στην φεμινιστική θεωρία αυτό που μελετάται είναι οι έμφυλες αναπαραστάσεις του χώρου, καθώς το φύλο αποτελεί από μόνο του μια μορφή αναπαράστασης. Ένα παράδειγμα που χρησιμοποίησαν οι φεμινίστριες ώστε να στηρίξουν αυτόν τον ισχυρισμό και την υποτελή θέση της γυναίκας ως προς τον άντρα, προέρχεται από το πεδίο της σημειολογίας. Σύμφωνα με αυτό, "οι διαφορές φύλου δομούνται από την σχέση του να επιθυμείς και να είσαι επιθυμητός" (Λαδά 2003:5), με το θηλυκό ως αντικείμενο θέασης και το αρσενικό ως παρατηρητή. Έτσι, ο χώρος λαμβάνει έμφυλο πρόσημο με το αρσενικό να είναι σε κυρίαρχη θέση, καθώς έχει το προνόμιο του βλέπειν, ενώ το θηλυκό, ετεροπροσδιοριζόμενο σε σχέση με το αρσενικό, αντιμετωπίζεται ως αντικείμενο κατανάλωσης. Η πιο διαδεδομένη αναπαράσταση του έμφυλου χώρου είναι η διχοτομία δημόσιο/ιδιωτικό, με το δημόσιο να συνδέεται με την πόλη και τον ανδρικό κόσμο της παραγωγής και το ιδιωτικό με την οικία, τα προάστια και την αναπαραγωγή. "Με άλλα λόγια, η πόλη μπορούσε να διαιρεθεί (τουλάχιστον σε επίπεδο ιδεολογίας) σε διακριτές αρσενικές και θηλυκές ζώνες" (Stevenson 2007:73).

Η κοινωνία λειτουργεί και αναπαράγεται με βάση αυτούς τους διαχωρισμούς, οι οποίοι αποτελούν δομές εξουσίας και έχουν χωρικό αποτύπωμα ενώ δεν περιορίζονται μόνο σε ζητήματα φύλου. "Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχέση έθνους, φυλής, φύλου, σεξουαλικότητας και χώρου" (Μακρυγιάννη 2015:157). Ο χώρος είναι το πεδίο που μπορούμε να εντοπίσουμε τον ρατσισμό, τον σεξισμό και τον αποκλεισμό όσων δεν εμπίπτουν στην κανονικότητα που επιβάλλει η κυριαρχία⁶. Επομένως, ο δημόσιος χώρος είναι ετεροκανονικά κατασκευασμένος λειτουργώντας ως ένα πλαίσιο επιβολής απαγορεύσεων, περιορισμών και προσαρμογών της καθημερινής ζωής και της προσωπικής έκφρασης. Αυτό που ενοχλεί είναι η παρουσία μη ετεροκανονικών συμπεριφορών σε αυτόν, που "προσβάλλουν" την επιθυμητή ομοιογένεια.

Η ομοιογένεια του χώρου, μειώνει την ανοχή των χρηστών του στη διαφορά και πολλαπλασιάζει τις αναμιξοφοβικές αντιδράσεις, κάνοντας την αστική ζωή να μοιάζει πιο "επιρρεπής στον κίνδυνο".

Η αύξηση της αστικής προστασίας, ως ένα φαινόμενο ασφαλειοποίησης, συνδέεται με μία σύγχρονη τάση και ρητορική που προβάλλει ως κυρίαρχο το αίτημα ασφάλειας των πολιτών στην πόλη. Στόχο αυτής της ρητορικής αποτελεί η προσπάθεια ελέγχου των χώρων της πόλης ως προς το ποιοι χρησιμοποιούνται, από ποιες ομάδες και με ποιόν τρόπο. "Σύμφωνα με την Σχολή της Κοπεγχάγης (μεταξύ άλλων Wæver, 1995), η ασφαλειοποίηση είναι το φαινόμενο όπου, ένας ή περισσότεροι φορείς (securitizing actors) παρουσιάζουν ένα ζήτημα ως υπαρξιακή απειλή για κάποιο αντικείμενο αναφοράς, πείθοντας ένα κοινό για την ανάγκη λήψης έκτακτων μέτρων" (Θεοδωρόπουλος, Κανδύλης, Σαγιά 2013).

Η θεωρία της ασφαλειοποίησης αποτυπώνεται χαρακτηριστικά, μέσω της επίκλησης στην ασφάλεια από επίσημους φορείς (κυβέρνηση, ΜΜΕ, κ.α.) προς τους ακροατές. Από την στιγμή που θα προσδιοριστούν οι απειλές και οι απειλούμενοι χώροι, ακολουθεί η λήψη μέτρων "αποκατάστασης της τάξης".

Ο "λόγος" των ΜΜΕ επιχειρεί με ποικίλους τρόπους να προβάλλει μια εικονική κανονικότητα. "Χαρακτηριστική είναι επίσης η προσπάθεια των κεντρικών δελτίων ειδήσεων να καλλιεργήσουν κλίμα φόβου και μίσους προς συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (μετανάστες κ.α.), καταδεικνύοντάς τες ως υπαίτιες των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων,

⁶ Ο δημόσιος χώρος στην Ελλάδα έχει στιγματιστεί από ρατσιστικές, σεξιστικές και ομοφοβικές επιθέσεις, αναδεικνύοντας έμφυλες συγκρούσεις και σχέσεις εξουσίας που πηγάζουν από τους "κανονικούς" ανθρώπους όπως μαρτυρούν περιστατικά σαν αυτό της Κούνεβα, του Σαχζάτ Λουκμάν και πλήθος άλλων επιθέσεων σε μετανάστες, ομοφυλόφιλους/ες και διεμφυλικών. (βλ. urban conflicts 157-158)

"Βασισμένη στον προαναφερθέντα κυρίαρχο λόγο, η σκληρή μεταναστευτική κρατική πολιτική που ξεκίνησε σαν εξωτερική πολιτική ("Σύμφωνο για τη Μετανάστευση" του 2008, Φράκτης στον Έβρο, Frontex κλπ), εισήχθη μαζί με άλλα μέτρα αποκατάστασης της ασφάλειας και στο κέντρο της πόλης" (Παπατζανή, Αυγερινού-Κολώνια, Κλαμπάτσέα 2013), επεκτείνοντας τον στόχο και σε άλλες μειονοτικές ομάδες (πχ άστεγοι, οροθετικές, τοξικοεξαρτημένοι κλπ). Χαρακτηριστικό παράδειγμα μέτρου απομάκρυνσης ανεπιθύμητων από τον αστικό χώρο αποτελούν οι επιχειρήσεις "Ξένιος Δίας" και "Θέτις", με την πραγματοποίηση επιχειρήσεων σκούπας σε πανελλαδικό επίπεδο. Άλλα μέτρα με σκοπό τον έλεγχο της πόλης είναι η καταγραφή στοιχείων, οι επαναλαμβανόμενοι έλεγχοι νομιμοποιητικών εγγράφων, οι περιπολίες, η ελεγχόμενη -ή περιστασιακά απαγορευμένη- κυκλοφορία οχημάτων, η αυξανόμενη παρακολούθηση των δημόσιων χώρων, οι επιτόπιες ιατρικές εξετάσεις και οι εκκενώσεις κατεληγμένων κτιρίων. Τα μέτρα αυτά στοχεύουν στην κατά το δυνατόν ακριβή χαρτογράφηση όσων κινούνται και ενεργούν στις ελεγχόμενες περιοχές, στην ανάδειξη της καθαριότητας/αποστείρωσης ως ένα βασικό ζητούμενο χαρακτηριστικό, στην επιδίωξη της κοινωνικής στεγανοποίησης/απονεύρωσης, προκειμένου να ανακτηθεί για κάποιους το αίσθημα ασφάλειας στην πόλη.

σε μια προσπάθεια αποπροσανατολισμού από την πραγματική αλληλουχία αιτίου-αιτιατού" (Φιλίππου, Μητάκου 2013:599). Μ' αυτό τον τρόπο η απειλή σωματοποιείται σε κοινωνικές ομάδες με οπτικώς διακρίσιμα χαρακτηριστικά όπως φύλο, εθνοτική προέλευση, φυλή, ενδυμασία, οι οποίες "θίγουν" την σωματική ακεραιότητα, την δημόσια υγεία, την καθαριότητα, τα χρηστά ήθη κοκ.

Γεγονότα που έχουν συμβεί τα τελευταία χρόνια σε παγκόσμιο επίπεδο (δίδυμοι πύργοι 2001, "Charlie Hebdo" 2015) έρχονται να ενισχύσουν την επιχειρηματολογία για τον φόβο έναντι του απειλητικού "άλλου", του "ξένου". Με αυτόν τον τρόπο παρουσιάζεται ως πρόβλημα η μετανάστευση και η εγκατάσταση των μεταναστευτικών υποκειμένων στον αστικό χώρο. Σύμφωνα με την Ι. Κούρτοβικ διανύουμε σήμερα την περίοδο της "εγκληματοποίησης της μετανάστευσης" από το ελληνικό κράτος⁷.

Ένας συμπεριληπτικός όρος που εντοπίζουμε είναι αυτός των Περιφράξεων των Κοινών, που έχει αναλυθεί από πλήθος ερευνητών και μελετητών.

Η εφαρμογή των πολιτικών περίφραξης⁸ και η παραγωγή του περιφραγμένου χώρου εμπεριέχει πολλαπλά συστήματα εξουσίας, καταπίεσης και διακρίσεων (έθνος, φυλή, τάξη, φύλο, κουλτούρα, σεξουαλικότητα). Με αυτόν τον τρόπο μπορούμε να εντοπίσουμε νέους τύπους περιφράξεων στην σύγχρονη Ελλάδα όπως "οι περικοπές μισθών και συντάξεων, η επισφαλειοποίηση των εργασιακών σχέσεων, οι επιστρατεύσεις απεργών, η ιδιωτικοποίηση και εμπορευματοποίηση δημόσιων υποδομών και υπηρεσιών (μεταφορές, υγεία, εκπαίδευση,

⁷ Η Κούρτοβικ εντοπίζει τρεις φάσεις αντιμετώπισης της μετανάστευσης από το ελληνικό κράτος, την περίοδο της ανοχής (διακρατικές συμφωνίες), την "φάση της ποινικοποίησης" (εισάγονται απαγορεύσεις και κυρώσεις) και την φάση της "εγκληματοποίησης της μετανάστευσης" (ταύτιση με εγκληματικότητα και παραβατική συμπεριφορά).

⁸ Σύμφωνα με το Τσαβδάρη εντοπίζονται τρεις τύποι περιφράξεων:

Περιφράξεις των Κοινών Πόρων: πρόκειται για περιφράξεις, όπως σφετερισμός και εμπορευματοποίηση των κοινών γαιών, της ενέργειας, των φυσικών πόρων, σύγχρονη αρπαγή γης, γνώσης, βιομετρική, νέες έμφυλες περιφράξεις. Σε χωρικό-αστικό επίπεδο, ως νέες περιφράξεις αναγνωρίζονται οι αναπλάσεις και ο εξευγενισμός των πόλεων, η πολεοδομία των τειχών, οι πολιτικές ενοκίων και οι πολιτικές αποστέρησης-εκτόπισης.

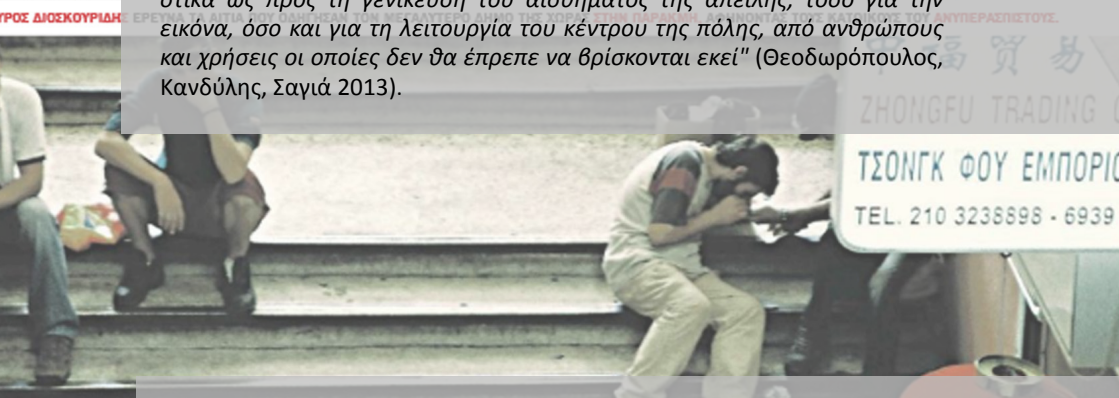
Περιφράξεις των Τρόπων Επικοινωνίας: πρόκειται για τον σφετερισμό της κοινωνικής συνεργασίας προς όφελος των διαφόρων συστημάτων εξουσίας και διακρίσεων. Αυτό σημαίνει περίφραξη των σχέσεων των υποκειμένων, περίφραξη των υποκειμενικών ικανοτήτων και περίφραξη των αντικειμενικών δυνατοτήτων.

Περιφράξεις των Κοινοτήτων: πρόκειται για την κοινωνική και πολιτική συγκρότηση των περιφραγμένων κοινοτήτων, στις οποίες μέσω της συμπεριλήψης ή του αποκλεισμού έχει λάβει χώρα η περίφραξη των κοινωνικών σχέσεων και υποκειμένων και των κοινών πόρων. Χωρικά παραδείγματα αποτελούν οι περιφραγμένες κοινότητες, τα στρατόπεδα κράτησης μεταναστών, οι φυλακές, τα mall, καθώς και τα κάθε είδους γκέτο. (Τσαβδάρη 2015:469)

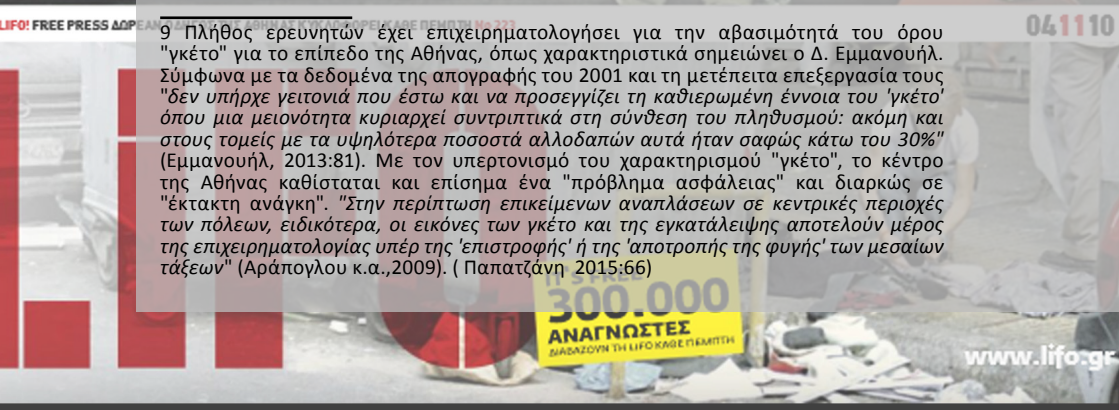

ΑΙ ΓΙΑΤΙ Η ΑΘΗΝΑ ΕΧΑΣΕ ΤΟ ΜΕΓΑΛΟ ΣΤΟΙΧΙΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑ-ΟΛΥΜΠΙΑΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΚΑΙ ΜΕΤΑΤΡΑΠΗΚΕ ΣΕ ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΧΕΙΡΟΤΕΡΕΣ ΠΡΟΤΕΤΥΠΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ.

Μία έκφανση αυτής της πολιτικής αποτελεί ο χαρακτηρισμός του κέντρου της Αθήνας από τον δημόσιο, δημοσιογραφικό αλλά και πολιτικό λόγο ως "γκέτο"⁹. Έτσι, στοχοποιούνται κατά κύριο λόγο οι μετανάστες αλλά και άλλες μειονοτικές ομάδες (άστεγοι, οροθετικές, τοξικομανείς κλπ) ως απειλές για τους "επιθυμητούς" κατοίκους, καθώς παράλληλα ταυτίζονται με παραβατικές συμπεριφορές (μικρο-παραβατικότητα, έγκλημα, διακίνηση ναρκωτικών και σωμάτων ακόμα και διαδηλώσεις). Με αυτόν τον χαρακτηρισμό ως γκέτο, επιτυγχάνεται να "θεωρείται απειλούμενη η ίδια η πόλη, το οικιστικό περιβάλλον του κέντρου της Αθήνας. Η έμφαση που δίνεται σε εικόνες υποβαθμισμένου κτιριακού αποθέματος (φθорές στις όψεις, απλωμένα ρούχα σε μπαλκόνια νεοκλασικών κτιρίων κλπ) ή δημόσιου χώρου (βρωμιά, συνωστισμός σε πλατείες και πεζοδρόμια) είναι χαρακτηριστικά ως προς τη γενίκευση του αισθήματος της απειλής, τόσο για την εικόνα, όσο και για τη λειτουργία του κέντρου της πόλης, από ανθρώπους και χρήσεις οι οποίες δεν θα έπρεπε να βρίσκονται εκεί" (Θεοδωρόπουλος, Κανδύλης, Σαγιά 2013).

9 Πλήθος ερευνητών έχει επιχειρηματολογήσει για την αβασιμότητά του όρου "γκέτο" για το επίπεδο της Αθήνας, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Δ. Εμμανουήλ. Σύμφωνα με τα δεδομένα της απογραφής του 2001 και τη μετέπειτα επεξεργασία τους "δεν υπήρχε γειτονιά που έστω και να προσεγγίζει τη καθιερωμένη έννοια του 'γκέτο' όπου μια μειονότητα κυριαρχεί συντριπτικά στη σύνθεση του πληθυσμού: ακόμη και στους τομείς με τα υψηλότερα ποσοστά αλλοδαπών αυτά ήταν σαφώς κάτω του 30%" (Εμμανουήλ, 2013:81). Με τον υπερτονισμό του χαρακτηρισμού "γκέτο", το κέντρο της Αθήνας καθίσταται και επίσημα ένα "πρόβλημα ασφάλειας" και διαρκώς σε "έκτακτη ανάγκη". "Στην περίπτωση επικείμενων αναπλάσεων σε κεντρικές περιοχές των πόλεων, ειδικότερα, οι εικόνες των γκέτο και της εγκατάλειψης αποτελούν μέρος της επιχειρηματολογίας υπέρ της 'επιστροφής' ή της 'αποτροπής της φυγής' των μεσαίων τάξεων" (Αράπογλου κ.α., 2009). (Παπατζάνη 2015:66)

κρατικά ακίνητα), οι αυξήσεις φόρων σε μεταφορές-ενέργεια-ασφάλιση-ιδιοκτησία, η υφαρπαγή γης και ακινήτων, η ένταση της έμφυλης καταπίεσης, η διαπόμπευση των οροθετικών και διεμφυλικών εργατριών του έρωτα, οι περικοπές των επιδομάτων αναπηρίας, ο φράχτης στον Έβρο, τα νέα κέντρα κράτησης μεταναστών, η ποινικοποίηση αγωνιζόμενων ενάντια στις περιφράξεις των μεταλλείων χρυσού στη Χαλκιδική, οι εκκενώσεις πολιτικών καταλήψεων και κοινωνικών κέντρων, και πολλά ακόμα" (Τσαβδάρου 2015:470-471).

Οι πολλαπλοί άξονες καταπίεσης (όπως ο ρατσισμός, ο σεξισμός, τα ταξικά προνόμια και η ταξική διαστρωμάτωση, η ξενοφοβία, η ομοφοβία, η τρανσοφοβία, ο εθνοτισμός, η θρησκευτική μισαλλοδοξία κτλ.) που εντοπίζονται στον περιφραγμένο χώρο αλληλεπιδρούν κατασκευάζοντας ένα ενιαίο σώμα καταπίεσεων και έτσι παράγονται και αναπαράγονται συνεχώς νέες ιδιαίτερες περιφράξεις, που οδηγούν σε περαιτέρω κοινωνικούς και χωρικούς αποκλεισμούς. Τα παραπάνω αναδεικνύουν τους τρόπους με τους οποίους η εκάστοτε ελίτ, στην προσπάθειά της να αυτοσυντηρηθεί και να αναπαράγει την εξουσία της, κατασκευάζει την εικόνα μιας "ασφαλούς" πόλης. Αυτό όμως, δίνει μία πολύ περιορισμένη οπτική, καθώς σύμφωνα με όλο και περισσότερους θεωρητικούς, οι πόλεις είναι πολυσύνθετες, αποτελούν σημεία αλληλοτομίας διάφορων κοινωνικών και οικονομικών δικτύων, ίσως και ασύνδετων μεταξύ τους.

Η πόλη ως δυνητικό πεδίο έκφρασης της διαφοράς

Στις πόλεις είναι διακριτές οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, καθώς μπορούμε να εντοπίσουμε ταυτόχρονα τόσο την ανάπτυξη του κεφαλαίου, όσο και την αύξηση των επισφαλών ομάδων (μετανάστες, γυναίκες, κάτοικοι παραγκουπόλεων, άστεγοι κλπ). Με αυτόν τον τρόπο, η πόλη είναι ένα πεδίο αντιθέσεων και διαμάχης αντικρουόμενων συμφερόντων. Μέσω αυτών μπορεί να προκύψει η αποσταθεροποίηση των υπαρχόντων νόμων και κανόνων σχετικών με την διαχείρισή της, αναδεικνύοντάς την σε τόπο στρατηγικής σημασίας για νέες πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές και ατομικές διεργασίες με πολλαπλές δυναμικές.

Ο Henri Lefebvre, χαρακτήρισε την πόλη ως "τον τόπο της επιθυμίας", "τον τόπο του πιθανού" καθώς "ανέκαθεν ήταν σαφής ο ρόλος της ως τόπος της πολυμορφίας, της πολυπλοκότητας και των ευκαιριών για κοινωνική ζωή μέσω της συναναστροφής με αγνώστους" (Πανουτσοπούλου 2014:21). Η μελέτη του αστικού φαινομένου, μπορεί να αναδείξει την πόλη ως ένα πεδίο όπου είναι εμφανής η διαφορά, καθώς η ζωή στην πόλη

Danny Lyon, New York City, 1979

Warren Richardson, Drug Addicts

προσφέρει αυτήν την ελευθερία. Συμπεριφορές που δεν υπακούν στα επιβεβλημένα πρότυπα είναι πιο πιθανό να εκφραστούν στην κλίμακα της πόλης, λόγω μεγέθους, πυκνότητας και σχετικής ανωνυμίας του πληθυσμού της, και να είναι ανεκτές. Πέραν των παραπάνω, "κυρίαρχο χαρακτηριστικό μιας πόλης είναι, όπως επισημαίνει ο Louis Wirth, η ετερογένεια" (Stevenson 2007:65), η οποία εγγράφεται τόσο στο δομημένο περιβάλλον (όψεις, ύψη, χρήσεις, κατάσταση, παλαιότητα κτιρίων) και τους ελεύθερους δημόσιους χώρους (πάρκα, πλατείες) όσο και στον ίδιο τον πληθυσμό (εμφάνιση, τρόπος ζωής, προέλευση, εργασία). Λόγω της ετερογένειας, το αστικό περιβάλλον εκλαμβάνεται και χρησιμοποιείται με διαφορετικούς -ίσως και αντιφατικούς- τρόπους από διαφορετικά -ίσως και αντιθετικά- υποκείμενα και ομάδες. Ακόμα, το ίδιο άτομο ή ομάδα μπορεί να δρα στον ίδιο χώρο, με διαφορετικό τρόπο, λόγω της μεταβαλλόμενης υποκειμενικότητάς του. Παραδείγματος χάριν,

το ίδιο αστικό πάρκο μπορεί να αποτελεί χώρο όπου οι μη εργαζόμενες μητέρες πηγαίνουν βόλτα τα παιδιά τους, ταυτόχρονα οι δημόσιες τουαλέτες του πάρκου μπορούν να αποτελούν χώρο συνεύρεσης ομοφυλόφιλων ανδρών, τα μονοπάτια του πάρκου μπορεί να χρησιμοποιούνται από τους έφηβους της γειτονιάς ως διάδρομοι για τα skateboards, τα παγκάκια του να αποτελούν 'σπίτι' των αστέγων. Οι χώροι με το γρασίδι να αποτελούν τόπο συνάντησης εραστών ή τόπο όπου γευματίζουν στα διαλείμματα τους οι υπάλληλοι γραφείων, ενώ οι κήποι του, χώρο εργασίας των κηπουρών και των εργατών του δήμου.

(Stevenson 2007:78)

Παρόλο που ο κυρίαρχος λόγος τείνει να εξισώνει την εικόνα του αστικού χώρου με τη συναίνεση, τη συνοχή και την καθολικότητα, θεωρώντας προβληματικά στοιχεία προς εξάλειψη την "διαφορά" και την διαμάχη, η εικόνα αυτή "παράγεται μέσω της διαίρεσης, συστήνεται μέσω της δημιουργίας ενός 'έξω'" (Deutsche 2008:148). Στην ουσία όμως, όσοι έχουν τοποθετηθεί στο "έξω" κάνουν εμφανή τον πραγματικό χαρακτήρα της πόλης, καθώς ζουν, διεκδικούν χώρο και έκφραση σε αυτή. Αυτό αναπόφευκτα έρχεται σε σύγκρουση με την ηγεμονική λογική που τους τοποθετεί έξω. Ο αστικός χώρος, το ποιος και πώς θα δρα σε αυτόν, είναι αιτία και αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης. Η παρουσία αποκλινόντων στοιχείων στον αστικό χώρο, διαταράσσει την ψευδή συνεκτική εικόνα, κάνοντας την πόλη να χάνει την παρούσα ηγεμονική της ταυτότητα.

Η πόλη είναι η χωματερή για τις αγωνίες και τους φόβους που προκύπτουν από την παγκόσμια παραγόμενη αβεβαιότητα και ανασφάλεια, αλλά η πόλη είναι επίσης και ο χώρος που επιτρέπει τον πειραματισμό, τη δοκιμή και τελικά τη μάθηση και την υιοθέτηση των μέσων για τον κατευνασμό αυτής της αβεβαιότητας και της ανασφάλειας.

(Bauman 2012:27)

Ταυτόχρονα, η πόλη είναι συνυφασμένη με την συναναστροφή και την συμβίωση με ξένους. Υπάρχουν δύο τρόποι αντιμετώπισης αυτής της συνθήκης μέσα από την καθημερινή πρακτική. Είτε ο "ξένος" να αντιμετωπίζεται με φόβο και άρα να οριοθετείται ως κάτι το επικίνδυνο, είτε να γίνει αποδεκτή η ωφέλιμη συνύπαρξη με το διαφορετικό σε ένα πολύπλοκο αστικό περιβάλλον. Οι κάτοικοι της πόλης, ξένοι μεταξύ τους, συναντιούνται και συναναστρέφονται καθημερινά. Με αυτόν τον τρόπο δημιουργείται ένα εύφορο έδαφος προς τις διαπραγματεύσεις μεταξύ των διαφορετικότητων, δηλαδή την "μετάφραση" εφόσον είναι επιθυμητή η επικοινωνία τους. Μέσω των διαπραγματεύσεων, γίνεται εφικτή η συνήθεια διαχείρισης της διαφοράς και τελικά η απόκτηση κοινών βιωμάτων, που οδηγούν σε αμοιβαία κατανόηση. Αυτό μπορεί να δώσει την δυνατότητα σε ευάλωτες κοινωνικές ομάδες να μην αντιμετωπίζονται απλά ως περιθώριο, αλλά να αποτελούν δρώντα υποκείμενα με κοινωνική εκπροσώπηση, παρόλο που βρίσκονται σε μη κυρίαρχη θέση, υπερβαίνοντας τα κοινωνικά στερεότυπα και δίπολα.

Οι άνθρωποι που έχουν τοποθετηθεί στο περιθώριο, μέσα από την καθημερινή παρουσία τους και χρήση του δημόσιου χώρου, μετατρέπονται σε βασικούς παράγοντες προσδιορισμού του. Υπό αυτήν την έννοια, η ταυτότητα του δημόσιου χώρου παραμένει μια διαδικασία εν εξελίξει και σίγουρα ετερογενής, ένα ανοιχτό και πορώδες δίκτυο κοινωνικών σχέσεων.

Αυτό μας επιτρέπει να αναπτύξουμε "μία θεώρηση της πόλης και των μετασχηματισμών της που συμπεριλαμβάνει και δεν αποκλείει τους/τις κατοίκους της. Η αντιμετώπιση του 'περιθωρίου' ως ισότιμα μέλη, τόσο από τις επίσημες κρατικές πολιτικές και τους θεσμούς όσο και από την κοινωνία, δημιουργεί μια πρώτη συνθήκη συνύπαρξης και αμοιβαιότητας." (Λαφαζάνη 2015:336).

Ο χώρος δρα καταλυτικά στην ανάπτυξη τέτοιων σχέσεων και "υπογραμμίζει τις πολλαπλές οικειοποιήσεις και τη διερεύνηση του 'συνανοίκειν'" (Πολύζου 2017:42), αμφισβητώντας κάθε είδους γκέτο. Η συνύπαρξη, με αυτόν τον τρόπο, διαφορετικών κοινωνικών ομάδων σε μία περιοχή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα ζωντανούς, πολύμορφους δημόσιους χώρους και την επανένταξη στην αστική ζωή "χώρων που ήταν σε αχρησία, εγκαταλελειμμένοι ή κενοί διαμορφώνοντας νέες αστικές πραγματικότητες" (Βαΐου 2007:11).

"Σημεία ελέγχου" από την ταινία "Σπόρος" του Σεμίχ Καπλάνογλου

Συλλογικές διαδικασίες στο πάρκο Ναυαρίνου

Ο Σταυρίδης ονομάζει αυτούς τους οριακούς, ενδιάμεσους χώρους "κατώφλια", θεωρώντας τα μια μορφή χειραφετητικής χωρικότητας. Πρόκειται για χώρους συνάντησης και ελεύθερης διαπραγμάτευσης, μεταξύ διαφορετικών ταυτοτήτων που βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση στην διαδικασία συγκρότησής τους, αντί για χώρους με παγιωμένες ταυτότητες. Τέτοιοι χώροι, "ως τόποι της μη-ταυτότητας (δηλαδή μιας σχετικής, πολύπλευρης και ανοιχτής ταυτότητας), πρέπει να είναι χώροι που καθορίζονται με τρόπο ευέλικτο, βρίσκονται σε μετάβαση" (Σταυρίδης 2011). Οφείλουν να διασχίζονται, καθώς αποτελούν γέφυρες που συνδέουν διαφορετικούς, ενδεχόμενους προορισμούς. Τα "κατώφλια" αντιτίθενται στην κουλτούρα τον συνόρων και αν αντικαθιστούσαν τα σημεία ελέγχου, θα έθεταν τις βάσεις για αλληλεγγύη και συνύπαρξη μεταξύ διαφορετικών ανθρώπων. Επομένως, "ο όρος 'πόλη των κατωφλιών' μπορεί να περιγράψει ένα χωρικό δίκτυο που παρέχει δυνατότητες συνάντησης, ανταλλαγής και

αμοιβαίας αναγνώρισης" (Σταυρίδης 2011). Τα κατώφλια δεν φιλοδοξούν να αποτελέσουν ένα ακόμα γκέτο ομοιογένειας, αλλά συμβολίζουν την προοπτική του μοιράσματος. Μπορούν να αποτελέσουν ένα μέσο για την κατασκευή θεσμών διεύρυνσής της από κοινού παραγωγής, που αντιτίθενται στις περιφράξεις της καπιταλιστικής κοινωνίας. Έτσι, "τα κατώφλια είναι εν δυνάμει χωροκοινωνικά 'δημιουργήματα της ισότητας'" (Σταυρίδης 2015:443).

Σύμφωνα με τον Σταυρίδη (2015), το πάρκο Ναυαρίνου, στα Εξάρχεια μπορεί να θεωρηθεί ένα πολυεπίπεδο και πολύμορφο αστικό κατώφλι¹¹, καθώς η περίμετρος του πάρκου και οι χωρικές του ρυθμίσεις δεν έχουν χαρακτηριστικά ορίου και παραμένει πάντα πορώδες και ανοιχτό σε πιθανούς νέους χρήστες.

Η διεύρυνση των θεσμών της από κοινού παραγωγής μπορεί να ανάγει την πόλη¹² σε μία συλλογική κατασκευή από όλους τους κατοίκους της δίνοντας έτσι την δυνατότητα για να δημιουργηθούν "άλλες" πόλεις: Όχι μόνο αυτές της απόρριψης, του φόβου, της εγκληματικότητας, του αποκλεισμού και των 'γκέτο', αλλά οι πόλεις της αμοιβαιότητας, της αλληλεγγύης, του νοιαξίματος και της αντίστασης" (Λαφαζάνη 2015:341).

Νέο "περιθώριο"

Η πόλη αποτελεί το πεδίο που εγγράφονται οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές, μεταλλάσσονται από αυτήν και την μεταλλάσσουν. Στην σημερινή γενικευμένη περίοδο κρίσης που διανύουμε, η πόλη αποτελεί το χωρικό αποτύπωμα αυτής της συνθήκης, που χαρακτηρίζεται από την "οικονομική συμπίεση προς τα κάτω" όλο και μεγαλύτερου τμήματος του πληθυσμού, από πολιτικές που ορίζονται "από τα πάνω".

Η νεοφιλελεύθερη πολιτικοοικονομική αναδιάρθρωση που χαρακτηρίζει την παρούσα παγκόσμια κρίση, έχει εξωθήσει στο "περιθώριο" νέα υποκείμενα, πέραν των παραδοσιακά χαρακτηρισμένων

¹¹ Άλλα παραδείγματα κατωφλιών και διαδικασιών "από κοινού παραγωγής" που μπορούμε να εντοπίσουμε στον ελλαδικό χώρο είναι "αυτοδιαχειριζόμενα πάρκα, συλλογικές περιαστικές καλλιέργειες, κατειλημμένα στεγαστικά εγχειρήματα και κοινωνικά κέντρα -ελεύθεροι κοινωνικοί χώροι - καταλήψεις - στέκια, δομές αλληλεγγύης οικονομίας και δομές κοινωνικής αλληλεγγύης, όπως κοινωνικά ιατρεία, κοινωνικά παντοπωλεία, χαριστικά παζάρια, συλλογικές κουζίνες, δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων χωρίς μεσάζοντες, καθώς και συνεταιριστικές μορφές εργασίας" (Τσαβδόρογλου 2015:470).

¹² Σύμφωνα με τη Massey (2013:14), "οι επανομαζόμενες κριτικές κοινωνικές επιστήμες έχουν ταυτίσει την λέξη κοινωνία με την λέξη πόλη". Αλλά όπως η ίδια υποστηρίζει, δεν είναι το μοναδικό πεδίο που μπορεί να λειτουργήσει ως τόπος αντίστασης όπως μαρτυρούν και τα κινήματα των Zapatistas και των Naxalites.

Ένα παράδειγμα που ενισχύει αυτόν τον ισχυρισμό και έχει μελετηθεί από πλήθος ερευνητών είναι αυτό της εγκατάστασης και ένταξης των μεταναστών/τριων στον ελλαδικό χώρο. Η μετανάστευση θεωρείται ένας από τους βασικούς παράγοντες μετασχηματισμού των πόλεων σε οικονομικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και χωρικό επίπεδο. Το πλήθος¹⁰ μεταναστών που εντοπίζεται στην Ελλάδα δεν χαρακτηρίζεται από ομοιογένεια (έθνος, φύλο, πολιτισμός, γλώσσα, θρησκεία κλπ), αντίστοιχα και οι χωρικές που παράγουν.

Σύμφωνα με την Μακρυγιάννη, "οι μετανάστριες και οι μετανάστες 'κατέλαβαν' τους χώρους της πόλης για να τους οικειοποιηθούν, για να δημιουργήσουν τους δικούς τους χώρους ελευθερίας ώστε να επιβιώσουν στην πόλη. Δεν διαπραγματεύτηκαν με την κυριαρχία, αντίθετα αμφισβήτησαν το δίπολο νόμιμος-λαθραίος και δημιούργησαν χώρους έξω από τις σφαίρες του νόμιμου και του άνομου χώρου. Δεν διεκδίκησαν μια διεύρυνση των ήδη υπάρχοντων ορίων του ώστε να 'χωρέσουν' σε αυτόν ως έξωθεν τιθέμενοι αλλά παρήγαγαν από την αρχή νέες χωρικότητες. Υπό αυτή την έννοια, δημιούργησαν τις δικές τους ετεροτοπίες που δεν αφορούν σε γκετοποιημένους χώρους αλλά σε μια νέα συνθήκη συνύπαρξης στο δημόσιο χώρο". (Μακρυγιάννη 2013:3)

Παρατηρούνται επίσης, ανεπίσημοι και "εκ των κάτω" μηχανισμοί ένταξης τους σχετικοί με την καθημερινή ζωή (εργασία, κατοίκηση, ελεύθερος χρόνος) με την γειτονιά να παίζει καθοριστικό ρόλο. Επηρεάζουν επίσης τους ντόπιους, θέτοντας τα θεμέλια για μια νέα εμπειρία καθημερινής αστικής ζωής. "Τέτοιοι μηχανισμοί εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, στις μεταλλαγές της αγοράς κατοικίας, στις χρήσεις του δημόσιου χώρου και των τοπικών εξυπηρετήσεων, στις σχέσεις γειτονίας με ντόπιους και μετανάστες, στη συγκρότηση πυκνότερων ή χαλαρών δικτύων (αλληλο)υποστήριξης, στην αυξανόμενη παρουσία επιχειρήσεων μεταναστών, αλλά και εξυπηρετήσεων που απευθύνονται σ' αυτούς/ές". (Βαΐου 2007: 176)

Αυτές οι πρακτικές, ενώ πυροδοτούν την ανάπτυξη κοινωνικών και διαπολιτισμικών σχέσεων, δεν εξαλείφουν τα φαινόμενα αποκλεισμού και διαμόρφωσης ιεραρχιών βασισμένων σε άνισες "γεωμετρικές δύναμης". Παρόλα αυτά, οι μετανάστες/ριες αποσταθεροποιώντας ισχυρά δομημένες ταυτότητες (έθνος, κουλτούρα) λόγω κινητικότητας και νέων κοινωνικών σχέσεων που δομούν, τις μπολιάζουν με δικά τους χαρακτηριστικά και έτσι οι νέες χωρικότητες που δημιουργούν μπορούν να αποτελέσουν ενδιάμεσους χώρους ή τριτοχώρους.

10 Οι Hardt και Negri (Hardt, Negri, 2009) θεωρούν ότι η κατασκευή του πλήθους είναι μια διαδικασία που δεν εξαλείφει τις διαφορές αλλά εγκαθιστά κοινό έδαφος ανάμεσα σε μοναδικότητες (Φιλίππου, Μητάκου 2013: 600)

ως φτωχών, με ποιοτικά διαφορετικά χαρακτηριστικά. Το νέο αυτό "περιθώριο" μπορεί να αποτελείται από άτομα με υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και μέχρι πρότινος αντίστοιχα υψηλού βιοτικού επιπέδου, που στην παρούσα συνθήκη, λόγω της γενικευμένης ανεργίας και μείωσης μισθών, οδηγήθηκαν σε αυτήν την κατάσταση. "Σύμφωνα με την ανάλυση του Wacquant, ο περιθωριοποιημένος πληθυσμός [...] είναι έκφραση μιας γενικευμένης επισφαλειοποίησης και από-προλεταριοποίησης" (Καραγιάννη, Καψάλη 2015:102) και τα άτομα που τον απαρτίζουν δεν συγκροτούν, ούτε προέρχονται από μία ενιαία, ομοιογενή κοινωνική κατηγορία.

Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, οι πολιτικές που ασκούνται με την σύμφωνη γνώμη των μηχανισμών επιτήρησης (ΔΝΤ, ΕΚΤ) έχουν επιφέρει ραγδαίες αλλαγές στην εργασιακή, εκπαιδευτική και φορολογική νομοθεσία εξαθλιώνοντας όλο και μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού. Προφανώς, δεν πλήττονται όλοι στον ίδιο βαθμό. Στο περιθώριο κυρίως ωθούνται νέοι, γυναίκες, μετανάστες, συνταξιούχοι, εργάτες. Επίσης, τα προ-κρίσης φτωχότερα στρώματα (άνεργοι, άστεγοι, τοξικοεξαρτημένοι, φτωχοί κλπ) βιώνουν εντονότερα τις συνέπειες αυτών των πολιτικών, αδυνατώντας να καλύψουν ακόμα και τις βασικές ανάγκες όπως στέγαση ή και τροφή. Η διαδικασία αυτή εντείνεται λόγω της κατάρρευσης των κοινωνικών υποδομών, την διάλυση των κρατικών μηχανισμών, την κατακόρυφη αύξηση της φορολογίας και την αυξανόμενη ανεργία. Επιπλέον, η άνιση πρόσβαση στις εναπομείνουσες κοινωνικές και κρατικές υπηρεσίες (εκπαίδευση, κατοικία, υγεία, πρόνοια) "συγκροτεί τον φαύλο κύκλο του κοινωνικού αποκλεισμού και της αστικής διάσπασης/αποσύνθεσης (disintegration urbaine)" (Βαΐου 2007:15), καθιστώντας την πόλη, τον χώρο έκφρασης των εντεινόμενων κοινωνικών και χωρικών διαχωρισμών. Επιπλέον, θεσμικές ρυθμίσεις που συντελούνται υποβοηθούν

Crown Colony (πλωτή φτωχογειτονιά)
Χονγκ Κονγκ, Κίνα

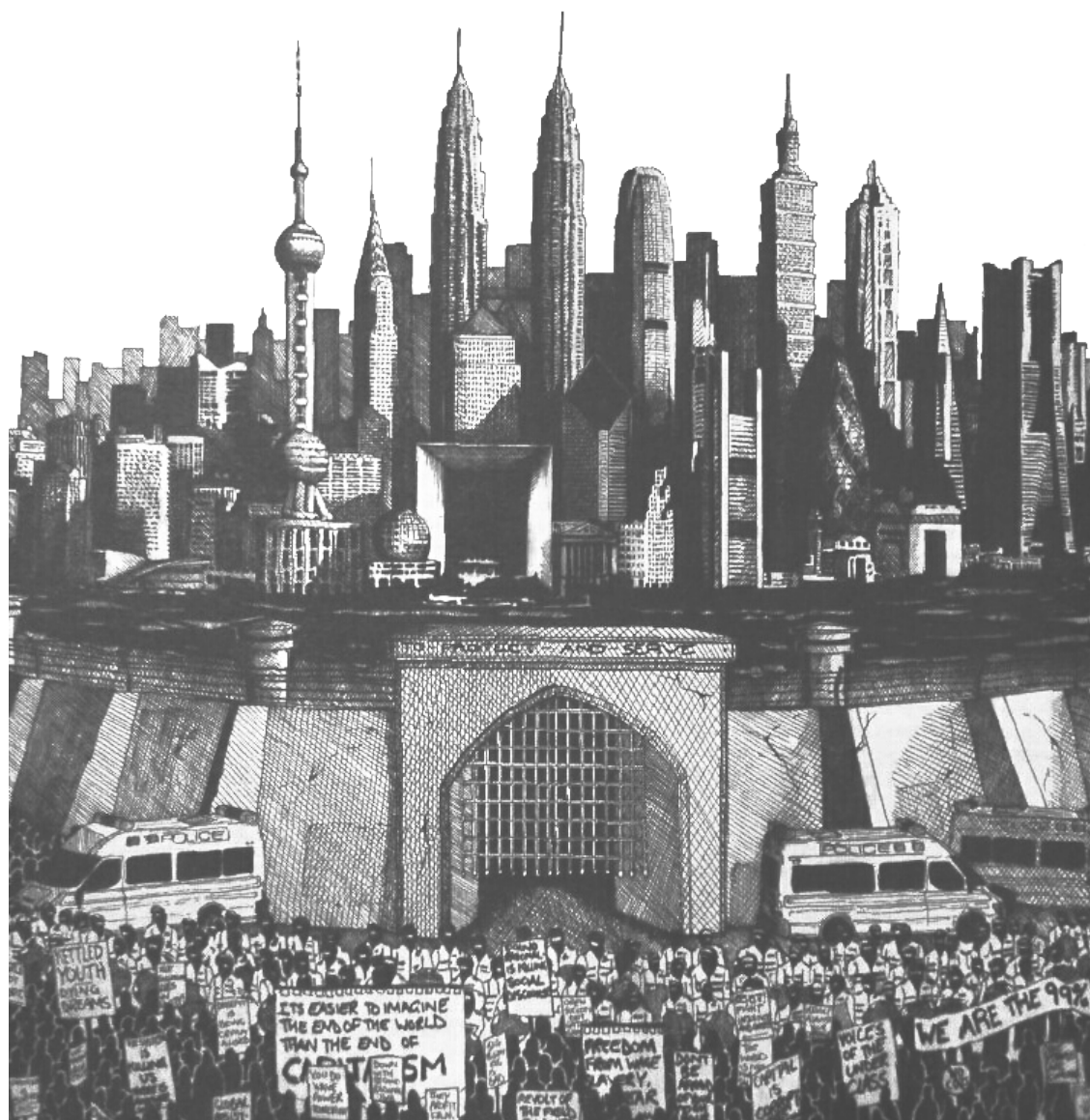

την αναδιανομή του πλούτου και την εκμετάλλευση από ιδιώτες της δημόσιας γης και περιουσίας, υποθάλλοντας μία πόλη "συνόρων" και "ελέγχων".

Αυτός ο ισχυρισμός γίνεται εμφανής χωρικά αν εξετάσουμε την κατανομή των κοινωνικών στρωμάτων έτσι όπως εξελίχθηκε στην Αθήνα. Την δεκαετία του '90 οικονομικοί μετανάστες εγκαθίστανται κυρίως στο κέντρο, ενώ μεσαία και υψηλότερα στρώματα μετακινούνται προς τα βορειοανατολικά και νότια προάστια της πόλης. Το κέντρο της πόλης ανέκαθεν αποτελούσε μία περιοχή σχετικά φιλόξενη για τον περιθωριοποιημένο και ευάλωτο πληθυσμό, επιτρέποντάς του να είναι ορατός στον δημόσιο χώρο. Πλέον, λόγω της βίαιης φτωχοποίησης, αντίστοιχες ομάδες παρατηρούνται και στο υπόλοιπο τμήμα της πόλης, κυρίως στα δυτικά προάστια, ενώ τα νεόδμητα βόρεια και νότια προάστια εξακολουθούν να συγκεντρώνουν τα υψηλά στρώματα.

Σύμφωνα με μελέτες, στην Ελλάδα δεν μπορούμε να μιλάμε για την δημιουργία γκέτο όπως σε παραδείγματα χωρών από την ΒΔ Ευρώπη και Β. Αμερική. Εκεί έχει παρατηρηθεί η "τοποθέτηση" μειονοτικών ομάδων σε αστικές περιφέρειες ή σε κάποιο "γκέτο" του κέντρου της πόλης, προκαταβάλλοντας τις συνθήκες διαβίωσης τους, ανακυκλώνοντας την φτώχεια και την περιθωριοποίηση.

Στην διεθνή βιβλιογραφία έχουν προστεθεί νέοι όροι που υποδηλώνουν την χωρική έκφανση του κοινωνικού αποκλεισμού αυτών των ομάδων, όπως συγκεκριμένα ο όρος "4^{ος} κόσμος" του Castells. Με τον όρο αυτόν, "περιγράφει τον παράλληλο κόσμο που δημιουργείται από 'τις μαύρες τρύπες', όπως τις αποκαλεί, του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού.[...] Ο 'τέταρτος κόσμος' του Castells αποτελείται από πολλές 'μαύρες τρύπες' που έχει αποβάλει το σύστημα σε πλανητικό επίπεδο, μπορεί να περιλαμβάνει από ολόκληρες χώρες της Αφρικής, της Ασίας ή της Αμερικής, μέχρι διαμορφωμένα γκέτο στο εσωτερικό των πόλεων ή στα προάστια και κατοικείται από εκατομμύρια άστεγους, φυλακισμένους, πόρνες, εγκληματίες, αρρώστους και αναλφάβητους, το κοινό στοιχείο των οποίων είναι η φτώχεια. [...] Αν διαβεί κανείς το κατώφλι του 'τέταρτου κόσμου' του Castells είναι σχεδόν απίθανο να εξέλθει, καθώς αυτός είναι κοινωνικά και πολιτισμικά αποκλεισμένος από τον υπόλοιπο κόσμο". (Βαρελίδου, Μιχαήλ 2013)

Συμπεράσματα

Καταλήγοντας, παρατηρούμε τη συνεχή διεύρυνση του "περιθωρίου" στη σημερινή συνθήκη της κρίσης και τον εντεινόμενο κοινωνικό και χωρικό αποκλεισμό του. Αυτό, οφείλεται αφενός σε παγιωμένες αντιλήψεις που αποκλείουν όποιον δεν εμπίπτει στην ομοιογένεια και συνεπώς δεν αποτελεί "επιθυμητό" κάτοικο της πόλης και αφετέρου στους νέους τύπους περιφράξεων που εντοπίζονται σε αυτήν. Εναλλακτικές αντιλήψεις, διαχείρισης πολιτισμικής συνύπαρξης όπως αυτές της "μετάφρασης" και της "διαφοράς", επιτρέπουν την κατανόηση της "θέσης" των ανθρώπων που έχουν τεθεί στο "περιθώριο" της σύγχρονης πόλης. Οι νέες αντιλήψεις γύρω από ζητήματα ταυτότητας και χώρου, μας επιτρέπουν να δούμε το "περιθώριο" ως ενεργό συμμετέχοντα στην κοινωνικοχωρική πραγματικότητα και να αναγνωρίσουμε χώρους συμπερίληψης που δημιουργούνται στο αστικό περιβάλλον.

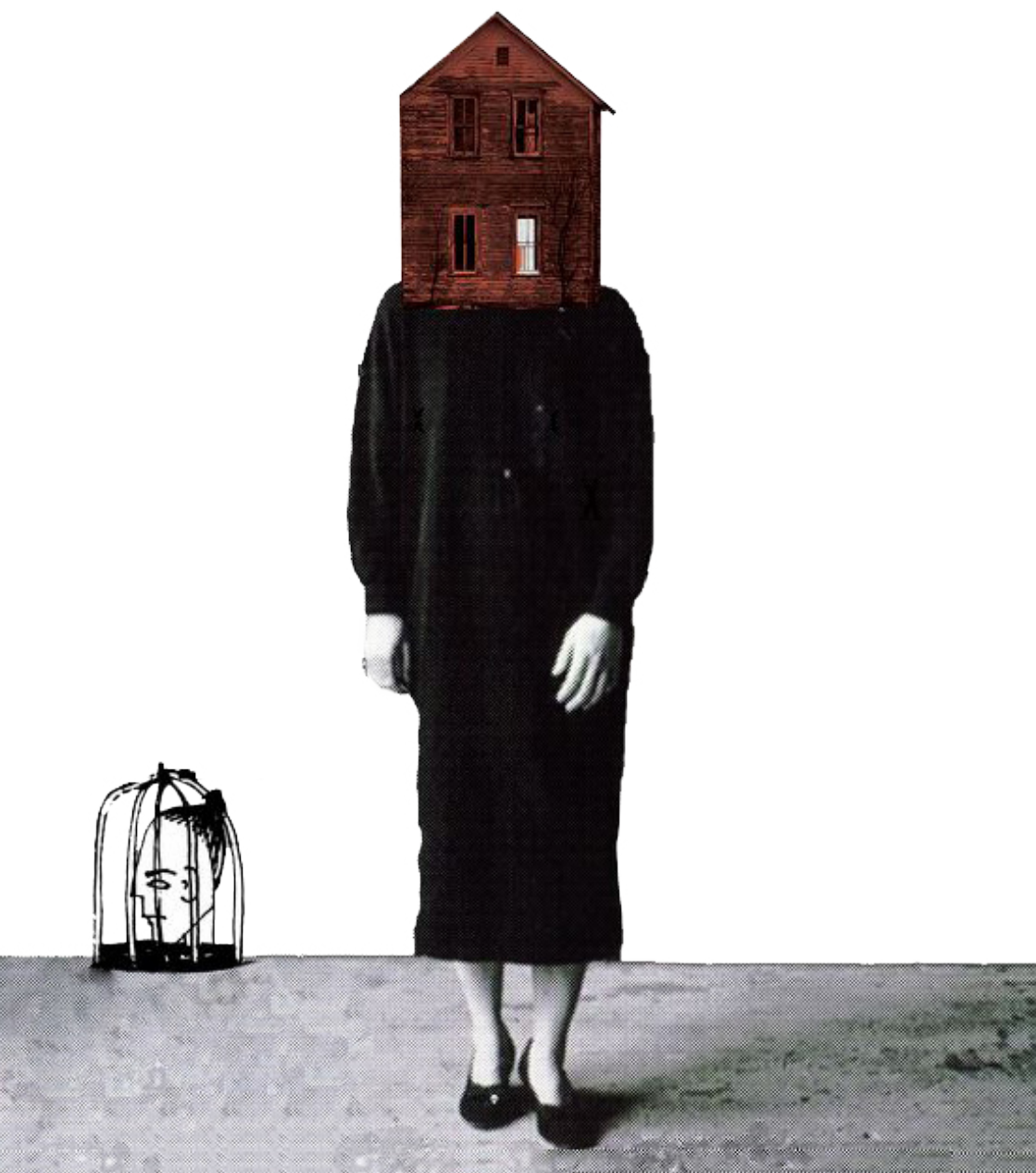

3. Η θέση του αστέγου στην πόλη

*Πολιτικές κατασκευής
αστέγων*

*Η "ταυτότητα"
του αστέγου*

*Τοποθετήσεις
και κινητικότητα
του αστέγου*

Εισαγωγικά

Η αβεβαιότητα της σημερινής συνθήκης της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, με την συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους, την ελαστικοποίηση των σχέσεων εργασίας, την αυξανόμενη εργασιακή επισφάλεια και την αστάθεια των κοινωνικών σχέσεων, οδηγεί σε όλο και μεγαλύτερη κοινωνική πόλωση και διαχωρισμό. Το "κενό" μεταξύ της πλειονότητας, η οποία συμμετέχει στην κοινωνική ζωή, και μειονοτήτων, που βρίσκονται στο περιθώριο, διευρύνεται και πλέον αντιστρέφεται, προκαλώντας διαφορετικές μορφές κοινωνικού αποκλεισμού. Το ενδιάμεσο αυτό "κενό" περικλείει μεγάλο μέρος του πληθυσμού, το οποίο βιώνει με ποικίλους τρόπους και εντάσεις την αίσθηση της ανασφάλειας ή της αβεβαιότητας και το ενδεχόμενο να βρεθεί ανά πάσα στιγμή στον έναν ή στον άλλο πόλο ή ακόμα και στην κατάσταση της αστεγιάς¹³. Το φαινόμενο των αστεγών δεν είναι κάτι πρωτοφανές, αυτό που το καθιστά επίκαιρο είναι το μέγεθος του πληθυσμού που αφορά στο πρόβλημα, η ορατότητά του, η διάρκεια παραμονής στην κατάσταση της αστεγιάς και το πλαίσιο στο οποίο συντελείται.

Πολιτικές κατασκευής αστεγών και κρίση κατοικίας

Παράγοντες δημιουργίας φαινομένου

Αναζητώντας τις αιτίες του φαινομένου εντοπίζουμε κατά βάση δομικούς παράγοντες, οι οποίοι όμως επηρεάζουν τον καθένα με διαφορετικό τρόπο. Βασικό παράγοντα αποτελεί ο τρόπος πρόσβασης σε κατοικία, ο οποίος καθορίζεται αφενός από τους νόμους του κράτους και την κοινωνική πολιτική που εφαρμόζει και αφετέρου από την κτηματομεσιτική αγορά και τις αλλαγές που συντελούνται σε αυτή (από ιδιοκατοίκηση σε ενοικίαση, αυξήσεις ή μειώσεις τις αξίας ακινήτων κλπ). Η πρόσβαση σε κατοικία δεν είναι ανεξάρτητη από ζητήματα φυλής, καθώς τόσο οι νόμοι του κράτους όσο και η κοινωνική προκατάληψη

¹³ "Δεδομένου ότι ο όρος 'αστεγία' δεν συναντάται επίσημα στην ελληνική γλώσσα εδώ χρησιμοποιείται για την διευκόλυνση της αναφοράς στο συγκεκριμένο φαινόμενο." (Κουραχάνης 2014:6)

και ο ρατσισμός μπορούν να περιορίζουν την δυνατότητα αυτή.

Ένας ακόμη παράγοντας είναι η δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά εργασίας¹⁴, καθώς το εισόδημα έχει καθοριστικό ρόλο στην πρόσβαση σε πόρους και κατά συνέπεια σε επαρκή απόκτηση κατοικίας. Επιπροσθέτως, τα φιλικά και οικογενειακά υποστηρικτικά δίκτυα αποτελούν ένα πλαίσιο ασφαλείας στην περίπτωση έκτακτης ανάγκης για φιλοξενία. Η διαταραχή ή η απουσία τους σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί να οδηγήσει στην ζωή στον δρόμο. Αντίστοιχα, κοινωνικά στερεότυπα σε σχέση με την φυλή ή το φύλο επηρεάζουν με καθοριστικό τρόπο στεγαστικά ζητήματα. Η γυναίκα συχνά τοποθετείται σε υποτελή θέση στην αγορά εργασίας και σε έκτακτες περιπτώσεις όπως πχ μονογονεϊκής οικογένειας καθίσταται πιο ευάλωτη στο να περιέλθει στην κατάσταση της αστεγίας.

Η έλλειψη και ο αποκλεισμός από την πρόσβαση σε πόρους, εκφράζονται με τον όρο του κοινωνικού αποκλεισμού, ο οποίος αναφέρεται τόσο στην συνθήκη όσο και στην διαδικασία που μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική ανέχεια ή περιθωριοποίηση. Σύμφωνα με τον Strobel ο όρος, "ενώ αρχικά αναφερόταν στην πράξη της απόρριψης κάποιου από μια ομάδα, από ένα θεσμό ή από ένα κοινωνικό χώρο (ή της απαγόρευσης να συμμετέχει σε αυτά), τώρα αναφέρεται στο αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας, στην κατάσταση αυτών που αποκλείονται, χωρίς ένδειξη σχετικά με

14 Ωστόσο, η συμμετοχή στην αγορά εργασίας δεν συνεπάγεται την πρόσβαση σε πόρους, καθώς δεν είναι πλέον λίγοι αυτοί που ενώ εργάζονται στερούνται τα στοιχειώδη. Η έλλειψη πόρων ή έστω η μειωμένη πρόσβαση σε αυτούς, ορίζεται σύμφωνα με τον McNaughton (2008) ως φτώχεια και αποτελεί σύμφωνα με την βιβλιογραφία (Fitzpatricketal,2000; Pleace, 1998; Anderson, 1999) την κύρια αιτία που συνδέεται με την αστεγία. Ως πόροι ορίζεται το εύρος του οικονομικού (οικονομικοί πόροι ή εισόδημα), υλικού (ιδιοκτησία ή εξοπλισμός), κοινωνικού (κοινωνικά δίκτυα και πρόσβαση σε αυτά), και πολιτισμικού(τρόποι κοινωνικής αλληλεπίδρασης) κεφαλαίου που κάποιος κατέχει.

το 'από πού αποκλείονται' και 'ποιος τους αποκλείει'" (Βλάση 2013:5-6). Στο ζήτημα των αστέγων, πρέπει να προσδιοριστεί ο φορέας και το υποκείμενο του αποκλεισμού από επαρκή κατοικία, καθώς διαφορετικά μένει στην αφάνεια η πιο αποκλεισμένη ομάδα του πληθυσμού, αυτή των ανθρώπων που διαβιούν στο δρόμο. Με την παραπάνω διαδικασία, επαναπροσεγγίζεται το ζήτημα των ανθρώπων χωρίς στέγη, όχι ως ένα ξεχωριστό κοινωνικό πρόβλημα, αλλά ως το αποτέλεσμα της διαδικασίας του κοινωνικού αποκλεισμού και της αδυναμίας πρόσβασης σε πόρους.

Επομένως, δεν αρκεί μόνο η αλλαγή στεγαστικής πολιτικής ή απλώς η στέγαση των αστέγων, ως τρόπος επίλυσης του προβλήματος, αλλά κρίνεται αναγκαία και η αναθεώρηση της κοινωνικής αντίληψης για την διαφορά ή αυτό που θεωρείται "περιθώριο", καθώς αυτό "λειτουργεί ως κοινωνική κατασκευή, δημιουργώντας έτσι ένα φαύλο κύκλο που το

αναπαράγει"(Βλάση 2013:5-6). Κατά συνέπεια, "αν και ως αφετηρία της αστεγίας μπορεί να θεωρηθεί η έλλειψη στέγης, η διαιώνιση του φαινομένου έγκειται σε συσχετιζόμενους και πολύπλοκους παράγοντες όπως περιθωριοποίηση, ανασφάλεια, ζητήματα ταυτότητας, ευαλωτότητα, έλλειψη επιλογών, απομόνωση και έλλειψη εισοδήματος ή εργασίας" (Kennett 1999:53-54).

Το φαινόμενο της αστεγίας τείνει να ερμηνεύεται τόσο με δομικούς όσο και με ατομικούς παράγοντες.

Έχουν αναπτυχθεί διάφορες θεωρίες γύρω από το φαινόμενο. Αναλόγως το εκάστοτε πλαίσιο, διαπλέκουν τις κατηγορίες παραγόντων δίνοντας έμφαση στη μία ή στην άλλη, είτε βασίζονται αποκλειστικά σε μία από τις δύο. Παρόλα αυτά, μπορούμε να εντοπίσουμε "διαφοροποίηση ακόμη και στις κατηγορίες αυτές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν αμιγώς ατομικοί παράγοντες," (διαταραγμένο οικογενειακό περιβάλλον, χρήση ουσιών κλπ) καθώς "επηρεάζονται από δομικά αίτια" (Κουραχάνης 2014:20). Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι η αστεγία οφείλεται αμιγώς σε δομικούς παράγοντες (πρόσβαση σε πόρους και κατ' επέκταση σε κατοικία) όπως αναλύθηκαν παραπάνω.

Όπως δηλώνει ο Derrida οι φτωχοί, ως περιθωριοποιημένοι που έχουν αποκλειστεί από την παραγωγική και οικονομική διαδικασία, αντιπροσωπεύουν τους θεούς ή τους νεκρούς. Καταλαμβάνουν τη θέση του νεκρού ή του πνεύματος, την επιστροφή των πνευμάτων, η οποία είναι μια επικείμενη απειλή.

(Kathleen 2004:128)

Κρατική στεγαστική πολιτική

Η παραπάνω διαπίστωση κάνει εμφανή την "σχέση μεταξύ μορφής κράτους ευημερίας και φύσης / έκτασης του προβλήματος έλλειψης στέγης" (Κουραχάνης 2014:7). Σύμφωνα με αυτήν την σχέση έχει διακριθεί το Μεσογειακού τύπου καθεστώς, στο οποίο εμπίπτει και η Ελλάδα, όπου "η κοινωνική προστασία [...] προσφέρεται έντονα από το άτυπο πλέγμα της οικογένειας και οι μηχανισμοί κοινωνικής πολιτικής παρουσιάζουν σχετική υπανάπτυξη" (Κουραχάνης 2014:5). Σε αντίστοιχου τύπου κράτη παρατηρείται συσχέτιση μεταξύ αλλαγών στην αγορά εργασίας και απώλειας στέγης.

Στην Ελλάδα, αν και το δικαίωμα στην κατοικία είναι συνταγματικά κατοχυρωμένο, δεν αναπτύχθηκε ποτέ ολοκληρωμένη κρατική πολιτική για τον στεγαστικό τομέα.

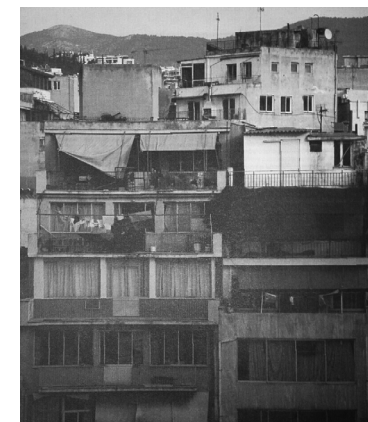
Η ενίσχυση του κατασκευαστικού και κτηματομεσιτικού κλάδου, της μικρομεσαίας ιδιοκτησίας και οι επιδοτήσεις δανείων αποδεικνύουν την έμμεση εφαρμογή κρατικής πολιτικής, ενώ θεσμικό πλαίσιο αυτής, "αποτελέσαν πολεοδομικές ρυθμίσεις και πρακτικές, όπως η αύξηση του Συντελεστή Δόμησης, η ένταξη περιοχών στο σχέδιο πόλεως, η ανοχή στα αυθαίρετα και η συγκράτηση του κόστους κατασκευής, μαζί με φορολογικές ρυθμίσεις που αφορούσαν στην πρώτη κατοικία" (Βλάση 2013:14). Η κρατική πολιτική, ουσιαστικά στόχευε στην ενίσχυση του κεφαλαίου και όχι στην αντιμετώπιση του ζητήματος της στέγασης. Ο ΟΕΚ (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας), ο οποίος ιδρύθηκε το 1954 και καταργήθηκε το 2012, αποτέλεσε το σημαντικότερο φορέα άσκησης κρατικής στεγαστικής πολιτικής. Ο ρόλος του περιορίστηκε στην παροχή στέγης μέσω κλήρωσης για πολύ συγκεκριμένες ομάδες (εργαζόμενοι του ιδιωτικού τομέα) και την χορήγηση επιδοτήσεων δανείων ή ενοικίων. Παράλληλα, το κράτος παρενέβη σημειακά σε περιπτώσεις πληγέντων από φυσικές καταστροφές, αλλά σε περιπτώσεις ευάλωτων ομάδων, όπως οι άστεγοι, οι μετανάστες, οι ψυχικά πάσχοντες κλπ, οι παρεμβάσεις παρέμειναν ανεπαρκείς ή διακηρυκτικές. "Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το πρόβλημα των αστέγων στην Ελλάδα όπως και στον υπόλοιπο Ευρωπαϊκό Νότο αντιμετωπίζεται από το υπουργείο Προνοίας, αφού εκδηλωθεί ως πρόβλημα, και όχι όπως στο Βορρά από το υπουργείο Πολεοδομίας ή Οικισμού, δηλαδή από την φάση του σχεδιασμού" (Σαπουνάκης 2013:466).

Προέκυψε έτσι, ένα "εξαιρετικά ιδιόμορφο σύστημα παραγωγής κατοικίας. Η ιδιόμορφη σύμπραξη της γης μέσω του συστήματος της αντιπαροχής¹⁵, η απουσία μεγάλων εταιριών και η μικρή ιδιοκτησία

αστικής γης εμπόδισαν τη διείσδυση μεγάλου κεφαλαίου στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας" (Καλαμά 2012), γεγονός που εξασφάλισε σε μεγάλο μέρος του πληθυσμού πρόσβαση σε ιδιόκτητη κατοικία (ποσοστό 77%). Το σύστημα αυτό χαρακτηρίζεται από έντονη κοινωνική ανισομέρεια, η οποία ευνοεί αποκλειστικά τα μεσαία στρώματα. Παρόλα αυτά, η νομοθετική ελαστικότητα του κράτους επέτρεψε σε όσους δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν οικονομικά στην αγορά κατοικίας να αναπτύξουν αυτόνομες πρακτικές στέγασης με αποτέλεσμα η στεγαστική πολιτική να μην εκφραστεί ως κοινωνική αναγκαιότητα και συλλογική διεκδίκηση. Την μέριμνα για στέγαση στην περίπτωση της Ελλάδας αλλά και άλλων νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών, επωμίζεται εξ ολοκλήρου η οικογένεια. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την απαξίωση του κράτους, της συμμετοχής στα κοινά και της ανάπτυξης κοινωνικών δεσμών, κάτι που εκφράζεται και χωρικά μέσω της απαξίωσης του δημόσιου χώρου, καθώς και της κοινής αντίληψης ότι "εκεί τοποθετούνται τα απόβλητα" (π.χ άστεγοι), "ότι μένει εκτός των αξιών του ιδιωτικού χώρου" (Χατζησάββα 2013:615). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, όσοι δεν έχουν οικογενειακή στήριξη αποτελούν το πλέον ευάλωτο τμήμα του ελληνικού πληθυσμού και είναι εκείνοι που στρέφονται στις υπηρεσίες κοινωνικής πρόνοιας, ως την ύστατη λύση.

Αυτές οι υπηρεσίες αφορούν "ορισμένες μόνο κοινωνικές ομάδες, κυρίως χαμηλόμισθους με σταθερή εργασία, αποκλείοντας έτσι σημαντικό τμήμα του πληθυσμού που αν και βρίσκεται σε επείγουσα στεγαστική ανάγκη, εν τούτοις δεν πληροί τις προϋποθέσεις για να θεωρηθεί

πολλαπλές (και όχι μονοσήμαντες) συνέπειες για την πόλη και τους κατοίκους της. Παρά τη συσώρευση πολεοδομικών προβλημάτων που συνδέονται με την αντιπαροχή, αυτή λειτούργησε αφομοιωτικά για τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα καθώς επίσης 'έσμιξε' διαφορετικά κοινωνικά στρώματα όχι μόνο στις ίδιες γειτονιές αλλά και στις ίδιες πολυκατοικίες, στη βάση μιας ταχικής διαστρωμάτωσης από το υπόγειο προς το ρετιρέ και από την όψη προς τον ακάλυπτο". (Βαταβάλη, Μπαλαμπανίδης, Σιατίτσα 2011)

Παράδειγμα λαϊκής αυτοστέγασης στους πρώτους συνοικισμούς της Αθήνας

Εργατικές κατοικίες στην Νέα Φιλαδέλφεια του αρχιτέκτονα Άρη Κωσταντινίδη το 1957 (ΟΕΚ)

¹⁵"Όσο για την αντιπαροχή, είναι γνωστό ότι μεταμόρφωσε ριζικά το οικιστικό περιβάλλον με

ότι δικαιούται την στήριξη των κοινωφελών οργανισμών" (Σαπουνάκης 2013:470). Οι άστεγοι, το πιο ευάλωτο τμήμα του πληθυσμού, με επείγουσα στεγαστική ανάγκη δεν έχουν ευθεία πρόσβαση σε κάποια κοινωνική παροχή. Αυτό είναι δυνατό μόνο στην περίπτωση που μπορούν να ενταχθούν σε κάποια άλλη ευάλωτη ομάδα (πχ. των απόρων, των ΑΜΕΑ, των μονογονεϊκών οικογενειών κλπ.), καθώς μέχρι το 2012 δεν αναγνωρίζονται ως ευάλωτη κοινωνική ομάδα. Για τους αστέγους παρέχονται "περιορισμένες υφιστάμενες δομές επείγουσας στεγαστικής μέριμνας" (Κέντρα Κοινωνικής Στήριξης, Ξενώνες προσωρινής φιλοξενίας, δομές και δράσεις κοινωνικής αλληλεγγύης) οι οποίες "δεν επαρκούν για την κάλυψη των επειγουσών αναγκών στέγασης όλων των ατόμων σε κίνδυνο, τόσο σε επίπεδο πρόληψης όσο και αποκατάστασης" (Παπαλιού 2010: 218-219), ενώ δεν έχει αναπτυχθεί κανένα μέτρο κοινωνικής επανένταξης.

Από τα παραπάνω, διακρίνεται ότι η κοινωνική πολιτική στρέφεται στην διαχείριση και στην αντιμετώπιση του φαινομένου με όρους κοινωνικής "αορατότητας", κάτι που αμφισβητεί στην πράξη το συνταγματικά κατοχυρωμένο κοινωνικό δικαίωμα στην κατοικία¹⁶.

Η παραπάνω πολιτική, "οδήγησε σε ένα κατακερματισμένο και αποσπασματικό πλέγμα προστασίας με την δραστηριοποίηση της εκκλησίας, των τοπικών αρχών και των ΜΚΟ" οι οποίες "παρείχαν κάποιες υπηρεσίες πρώτης ανάγκης (συσσίτια, ένδυση, κ.α.)" (Κουραχάνης 2014:12). Αυτό παραπέμπει σε μια πολιτική φιλανθρωπικού χαρακτήρα και όχι κοινωνικού δικαιώματος, ενώ οι διαθέσιμοι πόροι δεν μπορούν να καλύψουν εξ ολοκλήρου τις ανάγκες αυτού του πληθυσμού. Αν και σε αυτό το πλαίσιο η βοήθεια τους μπορεί να είναι χρήσιμη, δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι οι

Όπως χαρακτηριστικά τονίζει ο Caldeira (2000) μελετώντας την περίπτωση της Βραζιλίας, "η ανισότητα δεν χρειάζεται πλέον να κρύβεται ή να δικαιολογείται" (όπως αναφέρεται στον Bhan, 2009). Από εδώ και στο εξής, οι φτωχοί είναι απλά μια ανεπιθύμητη εικόνα και όχι ένα ζήτημα πολιτικής, και η ύπαρξή τους δεν συνδέεται ούτε με την αποτυχία του κράτους να εξασφαλίσει χαμηλού κόστους κατοικία ούτε με διαρθρωτικές ανισότητες και αποκλεισμούς.

(Καραγιάννη, Καψάλη 2015:108)

16 "Το κοινωνικό δικαίωμα για στέγαση κατοχυρώνεται με αρκετά αόριστη και χαλαρή διατύπωση στο άρθρο 21 παρ.4: 'η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του κράτους'. Κατά την έννοια της διάταξης αυτής, ο συντακτικός νομοθέτης δεν εννοεί οπωσδήποτε την κτήση εμπράγματος δικαιώματος ιδιοκτησίας (αν και αυτό θα αποτελούσε την πιο πλήρη και οριστική επίλυση του στεγαστικού προβλήματος των αστέγων), αλλά γενικά την εξασφάλιση στέγης, έστω με τη μορφή μίσθωσης ή δωρεάν παραχώρησης. Η κατοικία αυτή πρέπει πάντως να πληροί τους ελάχιστους όρους αξιοπρεπούς διαβίωσης και να ανταποκρίνεται στα ελάχιστα αποδεκτά στεγαστικά πρότυπα". (Παπαλιού 2010:219)

οργανισμοί που εμπλέκονται εξυπηρετούν ιδιωτικά συμφέροντα (οικονομικά, κύρους, κλπ) και δεν στοχεύουν στην επίλυση του φαινομένου αλλά επωφελούνται από την διαιώνιση του.

Κρίση κατοικίας

Οι στεγαστικές πολιτικές, τόσο αυτές που αναφέρθηκαν όσο και αυτές που ασκούνται στην σημερινή περίοδο της κρίσης, σε συνδυασμό με τα μέτρα λιτότητας που εφαρμόζονται και την αυξανόμενη ανεργία, δημιουργούν την "κρίση" κατοικίας, οδηγώντας πολλούς ανθρώπους σε κατάσταση απώλειας στέγης, διαμορφώνοντας στις πόλεις νέους "χώρους αποκλεισμού".

"Η κρίση κατοικίας αναγνωρίζεται ως ένα εγγενές στοιχείο του καπιταλιστικού συστήματος στο οποίο η γη και η κατοικία εμπορευματοποιούνται όλο και περισσότερο" και όχι "ως αποτέλεσμα της έλλειψης ενός επαρκούς κράτους-πρόνοιας" (Καραγιάννη, Καψάλη 2015:99-101). Αυτή η διαδικασία δημιουργεί δύο διακριτές ομάδες στις ελληνικές πόλεις, αυτούς που συμμετέχουν στην οικονομική δραστηριότητα και κατοχυρώνουν το δικαίωμα της παρουσίας τους, και αυτούς που επηρεάζονται από τις άνισες "γεωγραφίες δύναμης", περιθωριοποιούνται και οδηγούνται στην αορατότητα.

Το ελληνικό κράτος, αντί να θεσπίσει μέτρα πρόληψης του προβλήματος της αστεγίας, ασκεί επιπλέον πιέσεις μέσω "κατάργησης των φοροαπαλλαγών για την πρώτη κατοικία και του ΟΕΚ, επιβολής φόρων για την ακίνητη περιουσία, αύξησης του κόστους των κοινωφελών παροχών και λειτουργικών εξόδων της κατοικίας (ηλεκτρικό ρεύμα, πετρέλαιο θέρμανσης)" (Βαταβάλη, Μπαλαμπανίδης, Σιατίτσα 2011) και μειώνει τις δαπάνες για κοινωνική πρόνοια και ασφάλεια, εφαρμόζοντας "μία πολιτική μαζικής υφαρπαγής (δικαιωμάτων, περιουσιακών στοιχείων, συντάξεων και εισοδημάτων) [...] που νομιμοποιείται από το

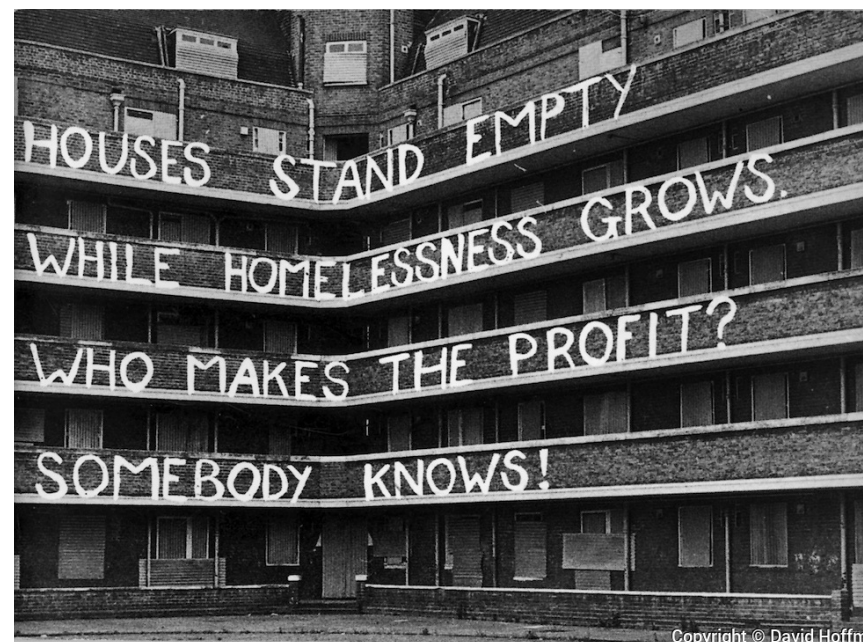

χρέος" (Harvey 2012). Επίσης, το κράτος αδιαφορεί ως προς την συντήρηση "δομών ψυχοκοινωνικής αποκατάστασης (οικοτροφεία, ξενώνες), λοιπών υποστηρικτικών δομών προνοιακού τύπου (ορφανοτροφεία, στέγες προστασίας ανηλίκων), ξενώνων επείγουσας στεγαστικής στήριξης (νυχτερινά καταφύγια, ξενώνες για αστέγους με προσωρινή διαμονή έως 3 μήνες) και άλλων δομών στέγασης (γηροκομεία και πτωχοκομεία, καταφύγια για γυναίκες θύματα κακοποίησης ή ενδοοικογενειακής βίας)" (Σαπουνάκης 2013:469).

Η ανύπαρκτη πολιτική κοινωνικής κατοικίας σε συνδυασμό με την ραγδαία αύξηση των τιμών της κατοικίας στην εποχή της ΟΝΕ, την απελευθέρωση του πιστωτικού συστήματος και "η παραγωγή της κατοικίας κυρίαρχα από τον ιδιωτικό τομέα, οδήγησαν στην πλήρη εξάρτησή της ιδιοκτήτης κατοικίας από το τραπεζικό δανεισμό" (Καλαμά 2012). Ένας ακόμα τρόπος εξάρτησης ήταν το γεγονός ότι οι κατοικίες χρησιμοποιήθηκαν συχνά ως κύρια εγγύηση για την λήψη άλλων τραπεζικών δανείων. Στην σημερινή συνθήκη, η μείωση του εισοδήματος, η αύξηση της ανεργίας και το αυξημένο κόστος διατήρησης μιας κατοικίας ανεβάζουν τον δείκτη της φτώχειας και αναγκάζουν πολλούς να ρευστοποιήσουν το ακίνητο τους, αλλάζοντας το μοντέλο κατοίκησης από την ιδιοκατοίκηση στην ενοικίαση. Ως αποτέλεσμα, πολλοί αδυνατούν τόσο να ανταποκριθούν στο ενοίκιο, τους λογαριασμούς και τους φόρους όσο και στην αποπληρωμή δανείων (δάνεια σε καθυστέρηση, μη-εξυπηρετούμενα δάνεια), φέρνοντας όλο και περισσότερους αντιμέτωπους με το ενδεχόμενο απώλειας στέγης¹⁷ μέσω εξώσεων, κατασχέσεων και πλειστηριασμών και δημιουργώντας το φαινόμενο των "νεοαστέγων". Σύμφωνα με την Καλαμά (2012) οι νεοάστεγοι αποτελούν πληθυσμό που μέχρι πρότινος είχε ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο. Στην πλειονότητα τους είναι άνδρες, ντόπιοι με μέτριο και υψηλό μορφωτικό επίπεδο, πρώην εργαζόμενοι σε επαγγελματικούς κλάδους που έχουν πληγεί από την κρίση. Είναι κυρίως άτομα παραγωγικών ηλικιών (30-45 ετών) που έχασαν την ιδιοκτησία τους με δήμευση, λόγω δανείων ή άλλων οφειλών, νέοι άνεργοι που δεν μπορούν να συντηρήσουν μια κατοικία και έχουν απομακρυνθεί από την οικογένεια τους και άτομα που έχασαν την δουλειά τους λίγο πριν συνταξιοδοτηθούν και αδυνατούν να επαναπροσληφθούν σε μια νέα εργασία λόγω της ηλικίας τους. Δεν παρουσιάζουν χαρακτηριστικά ψυχικών διαταραχών ούτε εξάρτηση από χρήση ναρκωτικών ουσιών ή αλκοόλ και διατηρούν ισχυρές σχέσεις με το οικογενειακό και φιλικό τους περιβάλλον.

¹⁷"Χωρίς να υπάρχει δυνατότητα επιβεβαίωσης, εκτιμήσεις αναφέρουν ότι 200.000 με 300.000 νοικοκυριά κινδυνεύουν με απώλεια της κατοικίας τους σε περίπτωση που αρθεί το καθεστώς προστασίας της πρώτης κατοικίας μόνο εξαιτίας τον δανεισμού". (Σιατίστα 2013:475)

Μια ακόμη παράμετρος που συντελεί στην "κρίση" κατοικίας, είναι οι πλατφόρμες βραχυχρόνιας μίσθωσης διαμερισμάτων ή δωματίων. Εν μέσω κρίσης, όλο και περισσότεροι ιδιοκτήτες, αλλά και ενοικιαστές, θεωρούν την καταχώρηση του διαμερίσματός τους στις εν λόγω πλατφόρμες ως έναν εύκολο τρόπο απόκτησης εσόδων. Η διάδοση αυτού του τρόπου εκμίσθωσης¹⁸ έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση των ενοικίων ακόμα και για μακροχρόνιους ενοικιαστές ή την έξωση τους προκειμένου οι κατοικίες να είναι διαθέσιμες. Έτσι, προκύπτει ο εκτοπισμός των μόνιμων κατοίκων από κεντρικές τουριστικές και ιστορικές περιοχές, γεγονός που σε συνδυασμό με την αύξηση του τουρισμού και το πάγωμα της κατασκευής, οδηγεί στην "ανυπαρξία ακινήτων για μακροπρόθεσμες μισθώσεις και στην μετατροπή τους σε τουριστικά γκέτο" (Ζαφειρόπουλος 2017) ή "disneyποιημένα εμπορικά κέντρα" (Μαλιχούδης 2017).

¹⁸Ένα κοντινό μας παράδειγμα αποτελεί η πόλη των Χανίων όπου, το 2014 είχε 80 σπίτια στην πλατφόρμα. Το 2015 αυξήθηκαν σε 250, με τον αριθμό σήμερα να έχει αγγίξει τα 2.400, τα 5.000 σε επίπεδο νομού. Ως αποτέλεσμα, τα διαμερίσματα για μακρόχρονη μίσθωση πλέον είναι ελάχιστα.

Μερικά στοιχεία:

Σχετικά με τις ενοικιαζόμενες κατοικίες, στοιχεία από τις εφορίες που δημοσιεύονται στον ημερήσιο Τύπο δείχνουν πως στις πρώτες 40 ημέρες του 2011 έχουν κινηθεί οι διαδικασίες για περισσότερες από 4.000 εξώσεις, ενώ στη διάρκεια ολόκληρου του 2010 πραγματοποιήθηκαν περίπου 8.500. Σύμφωνα με εκτιμήσεις μεσιτικών γραφείων και της Ομοσπονδίας Ιδιοκτητών Ακινήτων, οι αγωγές φαίνεται να αφορούν το 50% των ενοικιαστών και οι οφειλές να αγγίζουν τα 3.500 ευρώ. Όσο για τις ιδιόκτητες κατοικίες, γίνεται λόγος για κατάσχεση υποθηκευμένων κατοικιών και, έπειτα, για συγχωνεύσεις συγγενικών νοικοκυριών. Τα στοιχεία αυτά δεν αφορούν αποκλειστικά τα πολύ χαμηλά εισοδηματικά στρώματα, τους χρόνια ανέργους, τους άστεγους τοξικοεξαρτημένους και μέρος των μεταναστών και των προσφύγων που «στοιβάζονται» σε παλιά διαμερίσματα, αλλά αγγίζουν πλέον ακόμη και τα μεσοαστικά νοικοκυριά, «ντόπιων» και μεταναστών.

(Βαταβάλη, Μπαλαμπανίδης, Σιατίτσα 2011)

Σύμφωνα με τους Encounter Athens, η κρίση της κατοικίας στο κέντρο της Αθήνας εντοπίζεται πολύ συγκεκριμένα σε κάποιες από τις παρακάτω τάσεις (Encounter Athens, 2011):

ύπαρξη κατοικιών με μεγάλη πυκνότητα ατόμων σε παλιό κτιριακό απόθεμα, του οποίου οι ιδιοκτήτες αποκομίζουν τεράστια κέρδη ενοικιάζοντας με το κεφάλι δωμάτια ή/και κρεβάτια κυρίως σε νεοεισερχόμενους μετανάστες.

υποβάθμιση των συνθηκών κατοικίας, λόγω της αδυναμίας των νοικοκυριών να ανταποκριθούν σε έξοδα συντήρησης.

εξώσεις, λόγω αδυναμίας των ενοικιαστών να αποπληρώσουν το μίσθωμα.

απώλεια της κύριας και μοναδικής κατοικίας, λόγω ρευστοποίησης του ακίνητου εν μέσω οικονομικής κρίσης.

άστεγοι, δηλαδή όσοι μένουν στο δρόμο, οι οποίοι αποτελούν αυτή τη στιγμή την πιο ορατή όψη του στεγαστικού προβλήματος, και είναι τόσο ντόπιοι όσο και μετανάστες. (ακριβή στοιχεία για το πλήθος των αστεγών στην Αθήνα δεν είναι διαθέσιμα και οι σχετικές εκτιμήσεις κυμαίνονται από 5.700 (υπουργείο υγείας) ως 11.000 Praxis

έλλειψη κοινόχρηστων εξυπηρετήσεων και περιβαλλοντικά προβλήματα.

αδιάθετο κτιριακό απόθεμα και συγκεκριμένα κενές κατοικίες (Παπατζάνη 2015:60-61) (το αδιάθετο οικιστικό απόθεμα που για διάφορους λόγους (εγκατάλειψη και παλαιώση, κερδοσκοπία, μεγάλο κόστος ανακαίνισης) παραμένει αναξιοποίητο σε πολλά κέντρα ευρωπαϊκών πόλεων σε συνδυασμό με τον αυξανόμενο αριθμό αστεγών είναι η πιο εμφανής αντίφαση του συστήματος)

Η "ταυτότητα" του αστέγου

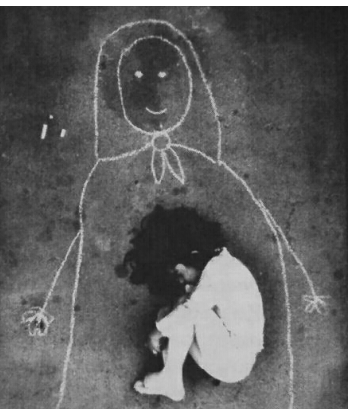
Η έννοια του "σπιτιού"

Για να κατανοήσουμε την έννοια της αστεγίας πρέπει αρχικά να ορίσουμε την έννοια του "σπιτιού"¹⁹. "Ενώ ως κατοικία νοείται η υλική διάσταση του σπιτιού, ένα τμήμα του κτισμένου περιβάλλοντος, η έννοια 'σπίτι' συνίσταται στη σχέση μεταξύ των κατοίκων του και του περιβάλλοντός τους. Υπό αυτήν την έννοια αποτελεί μια συναισθηματικά φορτισμένη και με σημασία σχέση μεταξύ των κατοίκων και των τόπων κατοίκησής τους". (Dovey 1985:1) Εφόσον πρόκειται για μία σχέση, το "σπίτι" δεν μπορεί να θεωρείται απλώς ένα οίκημα, καθώς συνδέεται με πολλαπλά νοήματα και συναισθήματα, διαφορετικά για τον καθένα. Το "σπίτι", "είναι ένα φυσικό μέρος που προσφέρει προστασία και ασφάλεια αλλά και ένα τόπος που καθορίζεται με προσωπικούς όρους, κάτι που μας ορίζει" (Ravenhill 2008:11). Επιπλέον, το "σπίτι" προσφέρει την αίσθηση του "ανήκειν", αποτελεί χώρο συνάντησης με άλλους και αποδίδει στο άτομο μία αίσθηση αναγνώρισης.

"Η κατοικία συνιστά το κατεξοχήν χωρικό αρχέτυπο της σωματικής μας σχέσης με τον χώρο", καθώς εκεί πραγματοποιούνται οι πιο προσωπικές καθημερινές δραστηριότητες, όπως "ξεκούραση, υγιεινή, διατροφή, σκέψη, πόθος, πόνος, ονειροπόληση". Και εφόσον το κυρίαρχο αίσθημα που προσφέρει είναι αυτό της ασφάλειας, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι "υποκαθιστά το πρώτο σώμα που μας φιλοξένησε και συμβολίζει την πρωταρχική απώλεια από αυτό. Η κατοικία", ως υλικό σύμβολο της έννοιας του "σπιτιού", "τίθεται στη θέση ενός αντικειμένου που λείπει. Σύμφωνα με τον Lacan" το αντικείμενο της έλλειψης ή "αντικείμενο α, επενδύεται με έντονη απόλαυση και ρυθμίζει τη σχέση του υποκειμένου" (Χατζησάββα 2013:611-612) με αυτήν. Έτσι, η κατοικία θεωρείται μία επένδυση, όχι μόνο με οικονομικούς όρους καθώς "στεγάζει" τις μελλοντικές ελπίδες και φιλοδοξίες, και προκειμένου να αποκτηθεί, προσφέρονται ποσά άνω των δυνατοτήτων του ατόμου, στο φόβο της "απώλειας" ενός αντικειμένου που δεν κατέχεται. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα, η κατοικία συμβολίζει επιπλέον την πρόσδεση με την οικογένεια, αποτελεί "εγγυητή της χωρικής σύσφιξης συγγενικών σχέσεων" (Χατζησάββα 2013:613).

Το "σπίτι" αποτελεί τον χώρο της "πρώιμης γνωστικής διαδικασίας", της συγκρότησης του ατόμου, καθώς ενσωματώνει την διαδικασία εκμάθησης, διαμόρφωσης αντιλήψεων και απόκτησης βιωμάτων, και

¹⁹ Στην παρούσα εργασία ορίζουμε την λέξη σπίτι ως το αγγλικό home, ενώ την κατοικία ως house, καθώς ενώ στα ελληνικά υπάρχουν πολλές λέξεις για να περιγράψουν την έννοια με το νοηματικό περιεχόμενό τους να μην διαφοροποιείται ιδιαίτερα, στην αγγλική γλώσσα προσδίδονται διαφορετικά νοήματα σε κάθε μία από αυτές.

Το "σπίτι" υποκαθιστά το πρώτο σώμα που μας φιλοξένησε...

Η κατοικία αποτελεί τόσο οικονομική όσο και συναισθηματική επένδυση

Παράδειγμα τυπικών κατοικιών της μεσαίας τάξης σε αμερικάνικο προάστιο

επομένως προσδένεται σε μια οικειότητα η οποία τόσο αναφέρεται σε "παρελθοντικές εμπειρίες", όσο και στην καθημερινή χρήση, "στις κινήσεις του σώματος που πραγματοποιούνται μηχανικά" (Dovey 1985:3).

Το υλικό σύμβολο της έννοιας του "σπιτιού" και η έννοια του "κατοικείν" παράγονται μέσα σε ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια. Αυτό αποδεικνύεται γιατί παρουσιάζονται διαφορετικά μοντέλα κατοίκησης ανά τον κόσμο σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και πολιτισμικά πλαίσια. Σύμφωνα με τους Tipler και Speak "μία συνθήκη διαβίωσης η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερπληθής ή ακατάλληλη για κάποιον σε κάποια χώρα, μπορεί για κάποιον άλλο, να μην θεωρείται" (McNaughton2008:6-7). Για παράδειγμα το σπίτι με την δίρριχτη στέγη στα προάστια αποτέλεσε το πρότυπο της μεσαίας τάξης, ενώ ταυτόχρονα ακόμα κάποιες φυλές επιλέγουν να ζουν νομαδικά. Όπως πολιτισμικά δομείται το μοντέλο κατοίκησης και το πρότυπο της κατοικίας, αντίστοιχη κατασκευή αποτελεί και η παρέκκλιση από αυτά.

ποιοι θεωρούνται άστεγοι

Επομένως, το στεγαστικό ζήτημα, δεν είναι συνώνυμο με αυτό της αστεγίας. Πολλές φορές οι προσπάθειες να επιλυθεί οδηγούν στην πραγματική έλλειψη "σπιτιού". Αν άστεγος θεωρείται αυτός που δεν έχει "σπίτι", με την πλήρη έννοια του όρου όπως αναλύθηκε παραπάνω, "τότε δεν μπορεί να οριστούν ως άστεγοι αυτοί που απλώς δεν έχουν καταφύγιο" (Harrison 1999:102).

Συνήθως, στην κοινή αντίληψη, άστεγοι θεωρούνται οι "άνθρωποι οι οποίοι στερούνται οποιουδήποτε μόνιμου κλειστού καταλύματος και προσωπικού ιδιωτικού χώρου, ζώντας στους υπαίθρους δημόσιους χώρους ή σε ελαφρές, ημιυπαίθριες ή πρόχειρες κατασκευές εντός του" (Σκραπαρλής2013:131). Αυτοί που διαβιούν

στον δρόμο, αποτελούν την πλέον ορατή εκδοχή του προβλήματος, "μία ιδιαιτέρως ακραία μορφή αστεγίας", η οποία "πραγματώνει την εικόνα του 'άστεγου' όπως υπάρχει στο κοινό φαντασιακό και αποτελεί ένδειξη ότι 'το κοινωνικό σύστημα λειτουργεί ανεπαρκώς'" (McNaughton2008:4-5).

Παρόλα αυτά, υπάρχει και η αόρατη αστεγία, η οποία δεν αναφέρεται αμιγώς στην έλλειψη στέγης αλλά στις συνθήκες στέγασης και διαβίωσης. "Συνθήκες διαβίωσης που περιλαμβάνουν προσωρινή διαμονή, όπως ξενώνες, κοινή διαμονή με φίλους ή συγγενείς λόγω έλλειψης εναλλακτικής, διαβίωση υπερβολικά μεγάλου αριθμού ατόμων στον ίδιο χώρο, διανυκτέρευση σε μέρη ακατάλληλα για ανθρώπινη διαβίωση όπως αυτοκίνητα, είσοδοι πολυκατοικιών ή ακόμα και καταφύγια εκτάκτου ανάγκης, μπορούν να χαρακτηριστούν ως 'λειτουργική αστεγία' και αναφέρονται στην αόρατη εκδοχή του φαινομένου" (McNaughton2008:5-6). Επίσης, στην κατηγορία της αόρατης αστεγίας πρέπει να συμπεριληφθούν και όσοι βιώνουν επισφαλείς συνθήκες στέγασης, για παράδειγμα όσοι ζουν υπό την απειλή της έξωσης από ενοικιαζόμενη κατοικία ή κατάσχεση ιδιόκτητης. Η αόρατη αστεγία εύκολα παραγνωρίζεται και έτσι το ζήτημα δεν λαμβάνει τις πραγματικές του διαστάσεις.

Το σπίτι είναι ένα είδος προέλευσης, πηγαίνουμε πίσω σε αυτό (go "back" home), ακόμα και όταν η άφιξή μας είναι στο μέλλον.

(Dovey 1985:3)

Συνοψολογίζοντας τα παραπάνω η "αστεγία υποδηλώνει έλλειψη καταφυγίου, ιδιωτικότητας, άνεσης, δικαιωμάτων που προσδένονται στην έννοια του πολίτη, ιδιοκτησίας ενός χώρου και συγχωνεύεται με υποκειμενικά ζητήματα όπως έλλειψη χώρου ανάπτυξης συναισθηματικών σχέσεων, της αίσθησης του 'ανήκειν' και μαζί της μία έλλειψη ταυτότητας" (McNaughton2008:7-8).

Μία προσπάθεια περιγραφής του φαινομένου των αστέγων, θα πρέπει να συμπεριλάβει όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, αλλά "να αναφέρεται και στη διαδικασία που οδηγεί στην απώλεια στέγης και στον αποκλεισμό από την κατοικία" (Παπαλιού 2010:214), καθώς η ορατή αστεγία αποτελεί το τελικό στάδιο μίας χρόνιας διαδικασίας επισφαλούς στέγασης και ότι αυτό συνεπάγεται.

Κρίνεται σκόπιμο να σχολιαστεί, ότι στα ελληνικά υπάρχει μόνο η λέξη άστεγος/η, για να περιγράψει το φαινόμενο, ενώ στην αγγλική υπάρχουν τρεις, homeless, houseless και roofless, που η κάθε μία υπονοεί διαφορετική έννοια για την απώλεια της στέγης. "Στον όρο homeless περιλαμβάνονται όσοι δεν 'νιώθουν' και 'βιώνουν' τόσο τις λειτουργικές όσο και τις ψυχολογικές λειτουργίες του σπιτιού. Στον όρο houseless περιλαμβάνονται όσοι στερούνται τις υλικές λειτουργίες του σπιτιού, όσοι

δηλαδή δεν κατοικούν σε ένα συμβατικό σπίτι. Τέλος, στον όρο *roofless* περιλαμβάνονται όσοι στερούνται οποιαδήποτε μορφή στέγασης, ακόμη και αν πρόκειται για μια πρόχειρη κατασκευή". (Σκραπαρλής 2013: 34-35)

Ιδεολογική κατασκευή

Όπως αναφέρθηκε, αν και οι άστεγοι δεν συνιστούν μία ενιαία κοινωνική κατηγορία, η κοινωνία τείνει να τους ομαδοποιεί, λαμβάνοντας υπ' όψιν μόνο την ορατή πλευρά της αστεγίας, και να τους αντιμετωπίζει ως περιθωριακούς, γεγονός που εντείνει τον κοινωνικό αποκλεισμό και στιγματισμό τους. Δύο είναι οι κυρίαρχες στερεοτυπικές αντιλήψεις, είτε η θεώρησή τους ως απειλή, είτε ως άτομα με παθολογίες που χρήζουν βοήθειας με όρους φιλανθρωπίας. Βέβαια, αυτές οι αντιλήψεις αφορούν κατά βάση μεμονωμένα άτομα και όχι ομάδες αστέγων αντανakλώντας την αντίληψη που θέλει τα θύματα φυσικών καταστροφών, πολέμου ή άλλων εξωτερικών παραγόντων να εκλαμβάνονται ως άτομα ενταγμένα στο κοινωνικό σύστημα που λόγω έκτακτης ανάγκης αξίζουν να λάβουν κρατική που αξίζουν να λάβουν κρατική στήριξη, ενώ οι μεμονωμένες περιπτώσεις θεωρούνται ως υπαίτιοι του προβλήματός τους και άρα δεν τους αξίζει η κρατική στήριξη.

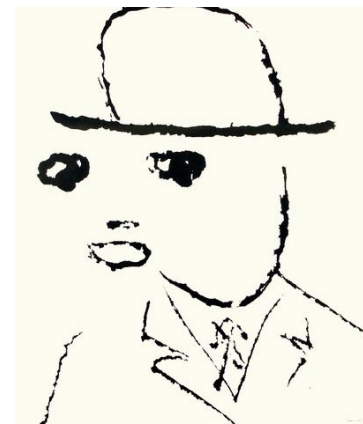
Στην κοινή αντίληψη, ο άστεγος συνδέεται με την διαβίωση στον δημόσιο χώρο, θεωρείται αποκλίνον στοιχείο και ενσωματώνει την εικόνα του ανθρώπου που "κοιμάται στα παγκάκια ή σε πάρκα, ζητιανεύει, είναι εθισμένος, ψυχικά ασθενής, εγκληματίας", περιπλανώμενος, μοναχικός και ιδιόρρυθμος, πολίτης δεύτερης κατηγορίας "ή ένας νεόπτωχος που αποτελεί απειλή για την κοινωνία" (McNaughton 2008:4&9), δηλαδή περιττός. "Αποτελεί το αρχέτυπο του περιθωριακού [...]ενσωματώνοντας τον εκτοπισμό, την φτώχεια, την εγκληματικότητα, τον φόβο, τον οίκτο" (McNaughton 2008:1). Η ταύτισή τους με την βρωμιά, σε συνδυασμό με τα παραπάνω, καθιστά τους ανθρώπους χωρίς στέγη ανεπιθύμητους στον δημόσιο χώρο, και τους ωθεί στην αορατότητα, "ως ανθρώπινη ύλη εκτός τόπου ή ως ανθρώπινα απορρίμματα" (Θεοδωρόπουλος, Κανδύλης, Σαγιά 2014:71).

Στην διαμόρφωση αυτής της αντίληψης συμβάλλουν τόσο τα ΜΜΕ, όσο και οι εφαρμοζόμενες πολιτικές, που "οδηγούν στην ποινικοποίηση των αστέγων". Το γεγονός αυτό "ελαχιστοποιεί τις διαστάσεις του φαινομένου και διαμορφώνει μία ανακριβή εικόνα για το ποιοι είναι πραγματικά, αποσυνθέτοντας την ταυτότητα τους" (Kathleen 2004: 89-90) και "απανθρωποποιώντας τους" (Βαρελίδου, Μιχαήλ 2013). Στην ποινικοποίηση των αστέγων, συμβάλλει επιπλέον μία σειρά

νομικών απαγορεύσεων²⁰, οι οποίες υποβάλλουν συμπεριφορές στον δημόσιο χώρο. Ακόμα και αν οι άστεγοι δεν είναι ο άμεσος στόχος, είναι αυτοί που επηρεάζονται περισσότερο καθώς η καθημερινότητά τους δομείται στον δημόσιο χώρο. Ποινικοποιώντας τις απαραίτητες για την διαβίωσή τους πράξεις, οι άστεγοι βρίσκονται στερούμενοι τόσο των μέσων διαβίωσης τους, όσο και του χώρου ύπαρξής τους. "Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την μετατόπιση της προσοχής από την υλική κατάσταση των αστέγων" και την δομική φύση του προβλήματος, "στην απειλή που αυτοί και οι πράξεις τους συνιστούν" (Fooks&Pantazis1999:126).

Αν και οι στερεοτυπικές αντιλήψεις συνεχίζουν να αναπαράγονται, δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, καθώς η αστεγία πρόκειται για ένα δυναμικό φαινόμενο του οποίου οι συνθήκες και ο πληθυσμός μεταβάλλονται συνεχώς. "Σύμφωνα με τον Marcuse, η σύγχρονη αστεγία διακρίνεται ως μεγάλης κλίμακας, μόνιμη και ανεξάρτητη από τις αλλαγές τις αγορές εργασίας, ένας συνδυασμός που δεν έχει υπάρξει στο παρελθόν. Αντιπροσωπεύει την ανικανότητα της αγοράς και την απροθυμία του κράτους να μεριμνήσει για τις πιο βασικές ανάγκες μίας σημαντικής μερίδας του πληθυσμού... και τον συνεπαγόμενο πλήρη αποκλεισμό τους ή την απόκρυψη τους από τον χώρο μιας τεχνολογικά και οικονομικά ανεπτυγμένης πόλης. Μπορεί δικαίως να αποκαλεστεί 'προηγμένη αστεγία'".(Kennett 1999:47-48) Επομένως, μπορούμε να μιλάμε για "δομική αστεγία", η οποία ως συνθήκη συντηρείται στο πέρασμα του χρόνου και είναι ανεξάρτητη της γενικής οικονομικής κατάστασης.

²⁰ Σε αυτές εμπίπτουν "η κατασκήνωση, ο ύπνος, η άσκοπη παρατεταμένη παραμονή, η στάση ή η κατάκλιση σε συγκεκριμένους χώρους, η ούρηση, η αφόδευση, η κολύμβηση σε δημόσια ύδατα, το μπάνιο και η προσωπική υγιεινή, η χρήση κάποιου οχήματος ως κατοικία, η επαιτεία, το καθάρισμα των τζαμιών των διερχόμενων οχημάτων, καθώς και η συντήρηση και η αποθήκευση προσωπικών αντικειμένων". (Σκραπαρλής 2013:115)

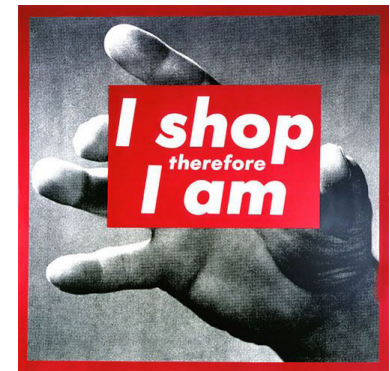

"Τα σημαίνουντα της αστεγίας" (διάλυση της πυρηνικής οικογένειας, βρωμιά, ψυχική ασθένεια, ανηθικότητα, εθισμός, οικονομικό ρίσκο) "αντιτίθεται στις αξιώσεις της ιδεολογικής κατασκευής του 'σπιτιού'" (ασφάλεια, σιγουριά, σταθερότητα) (McNaughton 2008:7-8). Οι ορατοί άστεγοι είναι αυτοί που φέρουν το ιδεολογικό βάρος της αστικής φαντασίας "ότι η πόλη, και ο δημόσιος χώρος γενικά, είναι κατ' ουσίαν ένα οργανικό σύνολο". Επομένως, "ο άστεγος, παριστάνεται ως ένας παρείσακτος στον δημόσιο χώρο, [...] κατασκευάζεται ως ιδεολογική φιγούρα, μια αρνητική εικόνα που δημιουργείται για να αποκατασταθεί η θετικότητα και η τάξη στην κοινωνική ζωή". (Deutsche 2008:147) Στην σύγχρονη μετανεωτερική κοινωνία της κατανάλωσης, της πολυπλοκότητας και της συνεχούς μεταβολής, όσοι εμπίπτουν στην "τάξη των παριών", δηλαδή όσοι θεωρούνται άχρηστοι και περιττοί, προσβάλλουν την κανονικότητα και χαρακτηρίζονται ως παρείσακτοι. "Οι εν λόγω παρείσακτοι, ακόμη και αν δεν υπήρχαν, θα έπρεπε να εφευρεθούν. Οι άνθρωποι που ζουν στο περιθώριο εξυπηρετούν την απορρόφηση των φόβων, των ανησυχιών" (Σκραπαρλής 2013:107), και παρέχουν την ασφάλεια της σκέψης ότι "υπάρχουν άνθρωποι σε χειρότερη κατάσταση από ότι εγώ".

Ο άστεγος σωματοποιεί "ότι για την κοινωνία αποτελεί το '[ά]λλο', ένα '[ά]λλο' που πρεσβεύει όλες τις παθογένειες της καθημερινότητας, [...] που λαμβάνει χωρίς να δίνει, [...] που πρέπει να αφομοιωθεί [...] ή να απομακρυνθεί" (Σκραπαρλής 2013:108). Ο άστεγος, μία αρνητικά φορτισμένη ετερότητα, δεν θεωρείται ισότιμος πολίτης και επομένως δεν μπορεί να γίνει ανεκτός στην νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική κοινωνία. Όπως το θέτει η Arnold, "το αποτέλεσμα είναι μια επιθυμία να τιμωρηθεί αυτό το πολιτικό Άλλο, το οποίο δεν μπορεί να εκπληρώσει τον ρόλο ενός φυσιολογικού πολίτη, και όμως απαιτεί να καταλαμβάνει δημόσιο χώρο" (Arnold, 2004:128).

Σύμφωνα με την Deutsche (2008:147-148), "η ανάλυση του Slavoj Zizek, στην πρόταση του Adorno για την κατασκευή του 'Εβραίου' ως ιδεολογικής φιγούρας στον φασισμό, επιτρέπει αξιοσημείωτους παραλληλισμούς με τις τρέχουσες κατασκευές του 'αστέγου' ως ιδεολογικής φιγούρας". Σύμφωνα με τον Theodor Adorno, για να ξεπεραστεί ο αντισημιτισμός δεν αρκούν προσπάθειες για την "πραγματική" γνωριμία μεταξύ των δύο πολιτισμών, όπως ήταν η τότε επικρατούσα άποψη. "Αντιθέτως, δηλώνει ο Adorno, ο αντισημιτισμός δεν αφορά τους Εβραίους, αφορά εξολοκλήρου την ψυχική οικονομία του αντισημίτη και επομένως οι προσπάθειες θα πρέπει μάλλον να 'στρέφονται προς το υποκείμενο', ερευνώντας διεξοδικά τις φαντασιώσεις του αντισημίτη και την εικόνα του Εβραίου που αυτός ή αυτή επιθυμεί" (Deutsche 2008:147).

Η σύγχρονη κοινωνία, στην οποία "η ικανότητα του να καταναλώνει κανείς αποτελεί τη σημαντικότερη παράμετρο στις ζωές των ανθρώπων, ορίζοντάς τους υπαρξιακά" (Σκραπαρλής 2013:84) μπορεί να περιγραφεί με τον όρο "καταναλωτική κοινωνία". Σε αυτήν, "φυσιολογικός" θεωρείται ο πολίτης, ο οποίος διακρίνεται από καταναλωτικό ήθος²¹, με την κοινωνική διαστρωμάτωση και "συμπερίληψη", την συγκρότηση ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων να δομούνται μέσω της κατανάλωσης. Ο καταναλωτισμός επιβεβαιώνει στο άτομο την προσωπική καταναλωτική του ηθική και του προσφέρει την ευκαιρία κοινωνικής αναγνώρισης, ταυτοποίησης και έγκρισης. Ενώ δηλαδή, κατά βάση εκτελείται ατομικά, πρόκειται για μία συλλογική πρακτική, η οποία εντάσσει τα άτομα σε νομιμοποιημένες κατηγορίες.

Η ανάγκη για κοινωνική ένταξη μέσω της κατανάλωσης είναι αυτό που την καθιστά και έναν τρόπο "επικοινωνίας και κοινωνικοποίησης που προϋποθέτει την κατοχή συμβολικού²², οικονομικού και πολιτισμικού κεφαλαίου" (Γκαραγκούνης 2012:237). Για τον Bourdieu οι "ανάγκες" κατασκευάζονται πολιτισμικά και δεν έχουν αμιγώς βιολογική ή

21 Το καταναλωτικό ήθος συνίσταται στην "διαρκή αναζήτηση νέων απολαύσεων, ικανοποιήσεων, νέων επιθυμιών" (Λάλλας 2012:103) σε ένα περιβάλλον "ανεξάντλητων επιλογών", ώστε να επιτευχθεί "η αποφυγή της ρουτίνας" μέσω της διαρκούς "έκπληξης" και της "έξαψης για οτιδήποτε καινούριο" (Σκραπαρλής 2013:84).

22 Ο Harvey, αναφερόμενος στην έννοια του "συμβολικού κεφαλαίου", όπως την εισάγει ο Bourdieu, γράφει: "Μπορούμε να ορίσουμε ως συμβολικό κεφάλαιο τη συγκέντρωση αγαθών πολυτελείας που μαρτυρούν το γούστο και την ανωτερότητα του ιδιοκτήτη τους. Αυτό το κεφάλαιο είναι φυσικά μετασχηματισμένο χρηματικό κεφάλαιο, το οποίο παράγει το αποτέλεσμα του στο βαθμό και μόνο στο βαθμό που συγκαλύπτει το γεγονός ότι κατάγεται από 'υλικές' μορφές του κεφαλαίου.[...] Αφού τα πιο επιτυχημένα ιδεολογικά αποτελέσματα είναι εκείνα που δεν λέγονται με λόγια και δεν ζητούν τίποτα παραπάνω από συνένοχη σιωπή, η παραγωγή του συμβολικού κεφαλαίου εξυπηρετεί ιδεολογικές λειτουργίες, επειδή οι μηχανισμοί μέσω των οποίων συμβάλλει στην αναπαραγωγή της κατεστημένης τάξης πραγμάτων και στη διαίωξη της κυριαρχίας παραμένουν κρυμμένοι". (Βαρελίδου, Μιχαήλ 2013)

ωφελιμιστική βάση. Επομένως, η κατανάλωση αφορά την ερμηνεία συμβόλων, σημείων, εννοιών -που έχουν δομηθεί μέσω της κοινωνικής διαπαιδαγώγησης- και αναπαράγει τον κοινωνικό διαχωρισμό. Σύμφωνα με τον Bauman *"η κατανάλωση είναι μια τελείως ατομική δραστηριότητα, που προκαλεί αντίθετες επιδιώξεις και συχνά ρίχνει το ένα άτομο ενάντια στο άλλο"* (Γκαραγκούνης 2012:159-160).

Η καταναλωτική κοινωνία *"απορρίπτει όσους δεν μπορούν να συμμετάσχουν στο παιχνίδι της. Αποκλείει και σημαδεύει αυτούς που δεν μπορούν να καταναλώσουν"*, αδιαφορεί για την πιθανή ένταξή τους και τους κατατάσσει ως *"απόκληρους, ελαττωματικούς καταναλωτές, ανεπαρκείς και ανίκανους, αποτυχημένους"* (Γκαραγκούνης 2012:162), με άλλα λόγια ως περιττούς²³. Υπό αυτό το πρίσμα, οι άστεγοι, συγκεντρώνοντας όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, αποτελούν την πιο αποκλεισμένη κοινωνικά ομάδα.

Τοποθετήσεις και κινητικότητα του αστέγου

Παρατηρείται τα τελευταία χρόνια μία αυξανόμενη τάση για έλεγχο στον δημόσιο χώρο, η οποία πραγματοποιείται μέσω διαφόρων τρόπων, όπως ο αστικός ανασχεδιασμός τους, η εμπορευματοποίηση τους, αρχιτεκτονικές επεμβάσεις μικρής κλίμακας, η επιτήρηση και τα επιβαλλόμενα πρωτόκολλα χρήσης τους. Οι αλλαγές αυτές αλλοιώνουν τον πραγματικό χαρακτήρα των δημόσιων χώρων, μετατρέποντάς τους σε χώρους αποκλεισμού και διαχωρισμού μεταξύ αποδεκτών χρηστών και μη, καθιστώντας *"άτομα ή ομάδες 'εκτός τόπου' σε χώρους οι οποίοι κατασκευάζονται, πραγματικά και συμβολικά, για τον αποκλεισμό τους"* (Βαΐου 2006:4). Οι αλλαγές αυτές επηρεάζουν κατά κύριο λόγο τους ανθρώπους χωρίς στέγη, καθώς η παρουσία τους σε αυτούς είναι αναπόφευκτη.

Ο δημόσιος χώρος για τους αστέγους μπορεί να χαρακτηριστεί ως ο κοινωνικός τους χώρος, δηλαδή *"ένα βιωματικό μέρος όπου αλληλεπιδρούν με τους άλλους"*, καθώς για αυτούς λαμβάνει *"αξία χρήσης χωρίς την ανάγκη κατανάλωσης ή κέρδους"* (Αγνώστου 2016). Ο δημόσιος χώρος αποτελεί τον αποκλειστικό χώρο που εξελίσσεται η ζωή και η καθημερινότητα των αστέγων ελλείπει άλλης εναλλακτικής.

²³ *"Το να είναι κανείς 'περιττός' σημαίνει να είναι υπεράριθμος, αχρείαστος, άχρηστος –όποια κι αν είναι η ανάγκη και η χρήση, που αποτελεί το μέτρο του χρήσιμου και του απαραίτητου. Οι άλλοι δε σε χρειάζονται –μπορούν να τα καταφέρουν εξίσου καλά, ή και καλύτερα, χωρίς εσένα. Δεν υπάρχει αυταπόδεικτος λόγος για την παραμονή σου, ούτε και προφανής δικαιολογία για την αξίωση σου, να παραμείνεις στη θέση σου. Το να χαρακτηρίζεται κανείς περιττός, σημαίνει ότι έχει απορριφθεί, επειδή ήταν ήδη αναλώσιμος"*. (Γκαραγκούνης 2012:199)

Πολλές φορές *"ταυτίζονται"* με μια θέση, μια μεριά της πόλης. Οι πιο προσωπικές λειτουργίες, που αυτονόητα για την υπόλοιπη κοινωνία συμβαίνουν σε ιδιωτικό χώρο, για τον άστεγο αναγκαστικά πραγματοποιούνται στον δημόσιο χώρο, καθιστώντας τον μόνιμα εκτεθειμένο. Υπό αυτήν την έννοια δεν υπάρχει σαφής διαχωρισμός μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου χώρου.

Ο άστεγος προσπαθεί να οικειοποιηθεί τον δημόσιο χώρο και να δομήσει μια μορφή *"σπιτιού"* με την έννοια της ιδιωτικότητας. Εξάλλου, *"σπίτι"* μπορεί να είναι κάτι ευρύτερο, νοιώθεις *"σπίτι"* σου όποια περιοχή σου προσφέρει οικειότητα (γειτονιά, πόλη κλπ). Με αυτόν τον τρόπο αναπτύσσουν μία οργανική σχέση με τον χώρο και αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του καθώς προσπαθούν να τον οργανώσουν με δημιουργικό τρόπο, κοινωνικοποιούνται, αλληλεπιδρούν μεταξύ τους και με την υπόλοιπη κοινωνία, ενώ ταυτόχρονα ορισμένες στιγμές επιδιώκουν την ανωνυμία και την απομόνωση. Επιπροσθέτως, εφόσον ο δημόσιος χώρος αποτελεί τον βασικό χώρο διεκδίκησης, σύγκρουσης και διαμαρτυρίας, οι άστεγοι ενίοτε τον χρησιμοποιούν και με αυτόν τον τρόπο, δίνοντας τους την δυνατότητα πολιτικής έκφρασης την οποία ίσως έχουν απολέσει θεσμικά. Όπως αναφέρει η Ravenhill, *"ο δημόσιος χώρος, αποτελεί ταυτόχρονα ένα μέσο για την οικοδόμηση της ταυτότητας και της ανωνυμίας, έναν τόπο παρουσίας ή εξαφάνισης, καθώς και ένα μέσο απόκτησης δύναμης για τους συγκριτικά αδύναμους"* (Ravenhill, 2008:179).

Λαμβάνοντας υπ όψιν όλα τα παραπάνω, μπορούμε να δούμε πως ο δημόσιος χώρος αποτελεί έναν χώρο ζωτικής σημασίας για τους αστέγους, καθώς σε αυτόν διαβιούν αλλά και μπορούν να εκφράσουν και άλλες πτυχές της προσωπικότητάς τους. Ο περιορισμός στην πρόσβαση ή η εκδίωξη των αστέγων από τους δημόσιους χώρους, επομένως, αμφισβητεί την ίδια την ύπαρξη τους στο αστικό περιβάλλον και δεν λαμβάνει υπ' όψιν τον ενεργό τους ρόλο ως διαμορφωτές της πόλης.

Έργα του street artist Skid Robot για την ανάδειξη της ακραίας φτώχειας στο Los Angeles.

Πρακτικές χωρικού αποκλεισμού αστέγων

Ο καταναλωτισμός "παρεμβαίνει δραστικά στις πολεοδομικές ανακατατάξεις" (Παπαδαντωνάκης 2009:3), μετατρέποντας τον δρόμο και την πόλη σε καταναλωτικά αντικείμενα, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες της μεσαίας τάξης, των επενδυτών, των τουριστών και της πολιτικής ελίτ. Επομένως, ο δημόσιος χώρος αντιμετωπίζεται και αυτός ως ένα αγαθό με ανταλλακτική αξία και παραδίδεται προς μέγιστη οικονομική εκμετάλλευση κατά κύριο λόγο στον ιδιωτικό τομέα. Σε αυτό το πλαίσιο "βλέπουμε τις δημόσιες ανέσεις να μειώνονται ριζικά, τα πάρκα να παρακμάζουν και τις παραλίες να περιφράσσονται, τις βιβλιοθήκες, τα δημοτικά κέντρα και τις παιδικές χαρές να κλείνουν, και οι δρόμοι να γίνονται πιο έρημοι και επικίνδυνοι" (Davis 2006:227), μέρη που εξ ανάγκης αποτελούν χώρους για την διαβίωση των αστέγων.

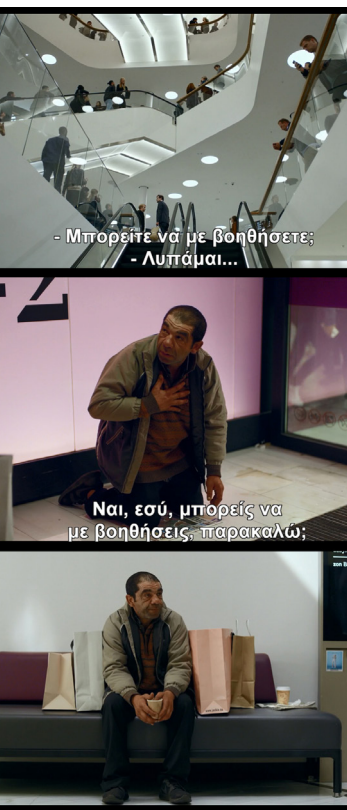
Η αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση των δημόσιων χώρων, επηρεάζει άμεσα τον σχεδιασμό τους, τις χρήσεις τους, τον τρόπο διαχείρισης και "είναι υπαίτια για την απαγόρευση της πρόσβασης, διαδηλώσεων και διαμαρτυριών και την άρση του δικαιώματος του συνέρχεσθαι" (Massey 2013:13), με τον εκάστοτε φορέα που τους διαχειρίζεται, να θέτει όρια και κανόνες λειτουργίας. Προκειμένου η καταναλωτική λειτουργία να συμβαίνει απρόσκοπτα, σύμφωνα πάντα και με τις επιθυμίες του καταναλωτικού κοινού, οι διαχειριστές των "δημόσιων" αυτών χώρων, προβαίνουν σε διαδικασίες εκτοπισμού και αποκλεισμού των αστέγων με την πρόφαση ότι διαταράσσουν την όμορφη εικόνα τους.

Συνεπώς, ο δημόσιος χώρος είτε εξυπηρετεί στην πραγμάτωση της καταναλωτικής δραστηριότητας, είτε λειτουργεί ο ίδιος ως εμπόρευμα, και έτσι αποκτά μονολειτουργικό χαρακτήρα. "Οι κυριότερες εκφράσεις, στην εποχή του καταναλωτισμού, είναι τα θεματικά πάρκα και τα ιδιωτικά εμπορικά πολυλειτουργικά κέντρα. Η τάση επικράτησης τέτοιου είδους χώρων στο σύγχρονο αστικό περιβάλλον αναφέρεται ως 'θέμα – τοποίηση', 'θέαμα – τοποίηση', ή ακόμη και ως 'ντίσνεϋλαντ - οποιίηση' του δημόσιου χώρου (*thematization* και *disneyfication*)" (Σκραπαρλής 2013:85). Έτσι, επιβάλλεται αυταρχικά η εμπορική χρήση του χώρου και οι αντίστοιχες επιμέρους λειτουργίες, οι οποίες "θεωρούνται αυταπόδεικτες και ομοιόμορφα ευεργετικές, επειδή, όπως λένε, βασίζονται σε κάποιου είδους απόλυτη θεμελίωση -σε αιώνιες ανθρώπινες ανάγκες, στην οργανική μορφοποίηση και εξέλιξη των πόλεων, σε μια αναπόφευκτη τεχνολογική πρόοδο, σε φυσικές κοινωνικές διευθετήσεις ή αντικειμενικές ηθικές αξίες" (Deutsche 2008:145), δημιουργώντας περιβάλλοντα που νομιμοποιούν την εποπτεία και την επιτήρηση. Τέτοιοι δημόσιοι χώροι, οι οποίοι διαχειρίζονται από ιδιώτες, χαρακτηρίζονται ψευδοδημόσιοι.

Θεωρητικά είναι προσβάσιμοι από όλους, αλλά η είσοδος σε κάποιον μπορεί να απαγορευτεί όταν κρίνεται ότι δεν τηρεί το πρωτόκολλο χρήσης τους ή σχετίζεται με παραβατικές ή "ύποπτες" συμπεριφορές, αποτελώντας ένα ακόμα πεδίο από το οποίο οι άστεγοι αποκλείονται.

Ιδιαίτερη αναφορά κρίνεται σκόπιμο να πραγματοποιηθεί για τα malls, καθώς αποτελούν μία μορφή ψευδοδημόσιου χώρου, η οποία απαντάται όλο και περισσότερο στην σύγχρονη πόλη και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της καθημερινής εμπειρίας. Η περιπλάνηση στο mall -συνδυασμένη με την κατανάλωση- έχει αντικαταστήσει τον περίπατο στην πόλη. Ο σχεδιασμός τους αποσκοπεί στη μέγιστη παραμονή του καταναλωτή μέσω της πληθώρας επιλογών, της σκηνοθετημένης ατμόσφαιρας μιας καταναλωτικής γιορτής, της προστασίας από τα καιρικά φαινόμενα, της προβλεψιμότητας των συναντήσεων και των "εκπλήξεων" μέσω της ομοιογένειας του τυποποιημένου πλήθους και της απόδοσης της αίσθησης ασφάλειας, μέσω 24ωρης παρακολούθησης του χώρου. "Το σύστημα ασφαλείας του χώρου (*security*, CCTV, περιτειχισμένο περιβάλλον-οχυρωτική αρχιτεκτονική, ηχητική και οπτική μόνωση) διασφαλίζει την καθαρότητα του χώρου, δηλαδή το πρότυπο της καταναλωτικής τάξης" (Λάλλας 2012:87). Ουσιαστικά, οι χρήστες υπόκεινται σε μία τελετουργία κατά την οποία αφενός ταυτοποιούνται ως επαρκείς καταναλωτές και αφετέρου αποκτούν το αίσθημα του "ανήκειν" στην κοινότητα των καταναλωτών, παρατηρώντας τους άγνωστους-ομοίους τους, επιτελώντας τους ρόλους τους ως παρατηρητές και ταυτόχρονα παρατηρούμενοι.

Τα malls αποτελούν ένα νέο τύπο δημοσίου χώρου, με αλλοιωμένα χαρακτηριστικά καθώς είναι αποκομμένα από οποιαδήποτε κοινωνική, ιστορική και πολιτική διάσταση, χωρίς συγκρούσεις και διαμάχες, "προωθώντας έναν 'ειρηνευμένο' τόπο αστικής 'κατοίκησης'" (Λάλλας 2012:89) στον οποίο δεν "χωρούν" η ετερότητα και η "διαφορά". Η αποστειρωμένη εικόνα τους προσφέρει την αίσθηση του οικείου, καθώς ενεργοποιεί το φαντασιακό του καταφυγίου και τις ψυχολογικές φορτίσεις της έννοιας του "σπιτιού", παρά την μαζική προσέλευση. Η παραπάνω συνθήκη, αλλά και το νομικό καθεστώς ιδιοκτησίας μας επιτρέπει να μιλάμε για "κοινόχρηστους χώρους με όρους ιδιωτικού" (Λάλλας 2012:99). Σύμφωνα με τον Rob Shields μπορούμε να τα αποκαλέσουμε "ελεγχόμενα κατώφλια" (Λάλλας 2012:99), καθώς παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά των κατωφλίων του Σταυρίδη²⁴ αλλά αυτή την φορά αναφέρονται σε διαδικασίες, στις οποίες συμμετέχουν παγιωμένες ταυτότητες, αποκλείοντας το ενδεχόμενο του μετασχηματισμού και της δυναμικής ετερογένεσης.

Σκηνές σε mall από την ταινία "The Square" του Ruben Östlund, 2017

Έντονη είναι επίσης και η μετατροπή των κόμβων συγκοινωνιών²⁵ από δημόσιους χώρους σε ψευδοδημόσιους ή ιδιωτικούς, μέσω της εισαγωγής εμπορικών χρήσεων εντός τους ή την πλήρη ιδιωτικοποίησή τους. Με αυτόν τον τρόπο, οι σταθμοί δεν απευθύνονται μόνο σε ταξιδιώτες αλλά και σε καταναλωτές. Όσοι δεν ταυτοποιούνται μέσω των προκαθορισμένων αυτών χρήσεων, αποκλείονται ως παράταιροι. Οι σταθμοί, ως στεγασμένοι δημόσιοι χώροι με εγκαταστάσεις για το κοινό και συνεχή διέλευση ανθρώπων, αποτελούσαν για τους ανθρώπους που ζουν στο δρόμο ασφαλή μέρη, που μπορούσε κανείς να προστατευτεί από τις καιρικές συνθήκες, να έχει πρόσβαση σε τουαλέτες, πόσιμο νερό ή φαγητό και παρείχαν την δυνατότητα να ζητήσει κανείς οικονομική ή άλλου τύπου βοήθεια από τους διερχόμενους. Επιπλέον, οι κόμβοι συγκοινωνιών αποτελούν "οριακούς τόπους" (Doherty et al 2008:298), με την έννοια ότι τα όρια μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής σφαίρας δεν είναι σαφή. Αυτό προσφέρει μία ελαστικότητα σε ότι αφορά την τήρηση των "κανόνων κοινωνικής συμπεριφοράς", παρέχοντας στους άστεγους μία ελευθερία κινήσεων, αποτρέποντας την στοχοποίηση τους. Οι μετατροπές που συμβαίνουν στους χώρους αυτούς νομιμοποιούν την επιτήρηση τους (φρουροί, κλειστό κύκλωμα παρακολούθησης) και την εισαγωγή κανόνων συμπεριφοράς και λειτουργίας (απαγόρευση της επαιτείας, της κατανάλωσης αλκοόλ, του ύπνου ή της στάσης σε χώρους του σταθμού, παραμονή σε χώρους μετά την επίδειξη εισιτηρίου και πρόσβαση σε τουαλέτες κατόπιν αιτήματος άδειας). Η συνθήκη αυτή, επηρεάζει άμεσα τους άστεγους και άλλες περιθωριοποιημένες ομάδες που έβρισκαν καταφύγιο εκεί, καθώς έμμεσα τους στοχοποιεί. Δεν στερούνται απλά την πρόσβαση σε έναν χώρο διανυκτέρευσης, αλλά σε ένα ολόκληρο δίκτυο παροχής ευκαιριών διαβίωσης.

²⁵ Το φαινόμενο αυτό εντοπίζεται κυρίως στους μεγάλους ευρωπαϊκούς σιδηροδρομικούς σταθμούς, αλλά ως ένα βαθμό επηρεάζει και την Ελλάδα.

Άλλη μία έκφανση της εμπορευματοποίησης της πόλης αποτελεί ο "αστικός εξευγενισμός" (gentrification), όπου το κεφάλαιο αναπλάθει υποβαθμισμένα τμήματα της πόλης²⁶ επιδιώκοντας την μέγιστη οικονομική εκμετάλλευσή τους, μέσω της προσέλκυσης επενδύσεων, "επιθυμητών" κατοίκων της μεσαίας τάξης και τουριστών. Οι εξευγενισμένες περιοχές αποκτούν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, προβάλλοντας ένα συγκεκριμένο image ή lifestyle και την αίσθηση της ασφάλειας. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της "πολιτιστικής" αναβάθμισης τους, των πεζοδρομήσεων, την κατασκευή, βελτίωση και συντήρηση πάρκων και χώρων πρασίνου, την αποκατάσταση κτηρίων υποστηριζόμενη από φορολογικά κίνητρα και την αυξανόμενη αστυνόμευση και επιτήρηση.

Είναι φανερό ότι τέτοιες πολιτικές στοχεύουν να δημιουργήσουν άλλου τύπου γειτονίες, να αυξήσουν τις τιμές των ακινήτων και να οργανώσουν ένα νέο μοντέλο ζωής στο οποίο κάποιοι κάτοικοι δεν θα μπορούν οικονομικά να ανταπεξέλθουν.

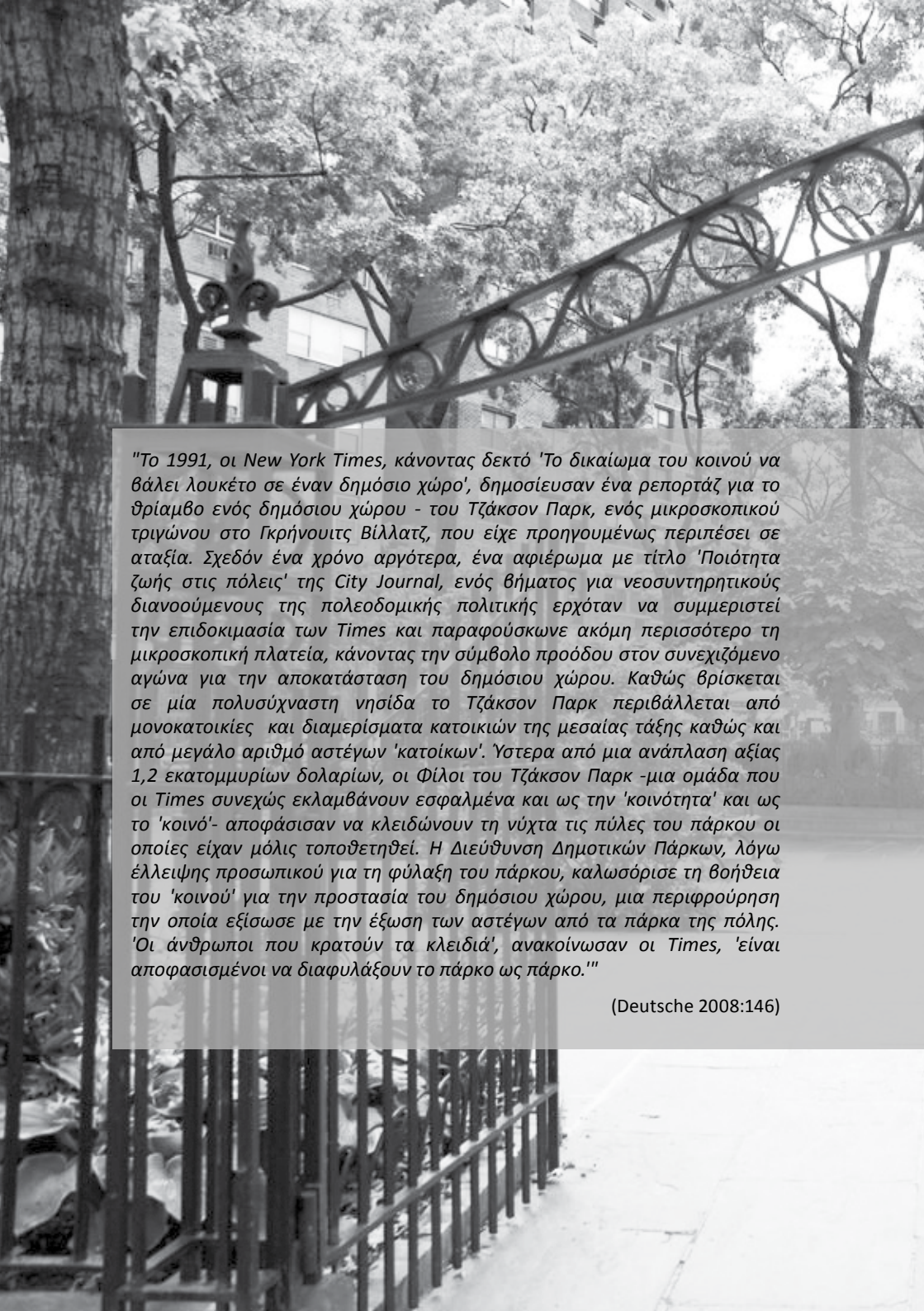
(Harvey 2012:5)

"To gentrification αποτελεί βίαιη διαδικασία χωρο-κοινωνικής αλλαγής στην πόλη" (Αλεξανδρή 2013:41-42). Πρόκειται για πράξη επιβολής των ανώτερων κοινωνικών ομάδων, μέσω των προτύπων, της αισθητικής και της ηθικής τους στο χώρο και εκφράζει την "αποικιοκρατική διάθεση" αυτών των ομάδων στην πόλη, η οποία οδηγεί σε κοινωνική και χωρική εκκαθάριση, μέσω του στιγματισμού και "εκτοπισμού των προϋπαρχόντων αξιοποίηση του την

δραστηριοτήτων και πληθυσμών, συμπεριλαμβανομένων των αστέγων και άλλων περιθωριοποιημένων ομάδων" (Doherty et al 2008:310) ως μη-ενσωματωμένων και προβληματικών. Σύμφωνα με την Deutsche (2008:148) οι άστεγοι και οι εξευγενισμένοι "δημόσιοι χώροι, δεν είναι διακριτές οντότητες, με την πρώτη να διαρρηγνύει την ειρήνη της δεύτερης. Και οι δύο είναι μάλλον δίδυμα προϊόντα των χωρικό-οικονομικών συγκρούσεων που συνιστούν τη σύγχρονη παραγωγή του αστικού χώρου".

Λόγω του ιδιαίτερου συστήματος παραγωγής κατοικίας στην Ελλάδα, οι διαδικασίες αστικού εξευγενισμού παρουσιάζονται με καθυστέρηση και με διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά σε σύγκριση με άλλες πόλεις του δυτικού κόσμου. Ωστόσο, σε περιόδους κρίσης, όπως αυτή που διανύουμε σήμερα, οι νεοφιλελεύθερες πολιτικές στρέφονται προς

²⁶ "Μέσα από την όλη διαδικασία, οι τιμές γης και ακινήτων αυξάνουν σημαντικά, διαμορφώνοντας το χάσμα γαιοπροσόδου. Όταν το χάσμα γαιοπροσόδου γίνει το μέγιστο δυνατό, εμφανίζεται το gentrification". (Αλεξανδρή 2013:35)

την αξιοποίηση δομημένου περιβάλλοντος και μέσω πολιτικών λιτότητας επιβάλλουν αλλαγές που αποσκοπούν σε μια παραγωγική οικονομία της πόλης, επηρεάζοντας τις αδύναμες κοινωνικές ομάδες, καθώς αυτές υφίστανται τις επιπτώσεις τους.

Στη σύγχρονη πόλη όπου ζουν οι "κατέχοντες" και οι 'μη κατέχοντες', ο αστικός σχεδιασμός, η αρχιτεκτονική, η αστυνόμευση και η επιτήρηση συγχωνεύονται προκειμένου να εξασφαλιστεί ο διαχωρισμός φτωχών-πλουσίων και να απομονωθεί αποτελεσματικά η μία τάξη (ή φυλετική ομάδα) από την άλλη.

(Stevenson 2007: 83)

"Το 1991, οι New York Times, κάνοντας δεκτό 'Το δικαίωμα του κοινού να βάλει λουκέτο σε έναν δημόσιο χώρο', δημοσίευσαν ένα ρεπορτάζ για το θρίαμβο ενός δημόσιου χώρου - του Τζάκσον Παρκ, ενός μικροσκοπικού τριγώνου στο Ικρήνουιτς Βίλλατζ, που είχε προηγουμένως περιπέσει σε αταξία. Σχεδόν ένα χρόνο αργότερα, ένα αφιέρωμα με τίτλο 'Ποιότητα ζωής στις πόλεις' της City Journal, ενός βήματος για νεοσυντηρητικούς διανοούμενους της πολεοδομικής πολιτικής ερχόταν να συμμεριστεί την επιδοκιμασία των Times και παραφούσκωνε ακόμη περισσότερο τη μικροσκοπική πλατεία, κάνοντας την σύμβολο προόδου στον συνεχιζόμενο αγώνα για την αποκατάσταση του δημόσιου χώρου. Καθώς βρίσκεται σε μία πολυσύχναστη νησίδα το Τζάκσον Παρκ περιβάλλεται από μονοκατοικίες και διαμερίσματα κατοικιών της μεσαίας τάξης καθώς και από μεγάλο αριθμό αστέγων 'κατοίκων'. Υστερα από μια ανάπλαση αξίας 1,2 εκατομμυρίων δολαρίων, οι Φίλοι του Τζάκσον Παρκ -μια ομάδα που οι Times συνεχώς εκλαμβάνουν εσφαλμένα και ως την 'κοινότητα' και ως το 'κοινό'- αποφάσισαν να κλειδώνουν τη νύχτα τις πύλες του πάρκου οι οποίες είχαν μόλις τοποθετηθεί. Η Διεύθυνση Δημοτικών Πάρκων, λόγω έλλειψης προσωπικού για τη φύλαξη του πάρκου, καλωσόρισε τη βοήθεια του 'κοινού' για την προστασία του δημόσιου χώρου, μια περιφρούρηση την οποία εξίσωσε με την έξωση των αστέγων από τα πάρκα της πόλης. 'Οι άνθρωποι που κρατούν τα κλειδιά', ανακοίνωσαν οι Times, 'είναι αποφασισμένοι να διαφυλάξουν το πάρκο ως πάρκο.'"

(Deutsche 2008:146)

Στρεφόμεστε στην ανάλυση του Foucault για την φυλακή, την οποία παρομοιάζει με την διαχείριση της ασθένειας και συγκεκριμένα της λέπρας και της πανώλης στις μεσαιωνικές πόλεις. Εκεί εντοπίζει δύο διαδικασίες, την απόρριψη και τον εκτοπισμό των "προβληματικών" ανθρώπων και την χωρική οργάνωση και έλεγχο των πολιτών, προκειμένου να διατηρηθεί η πόλη "καθαρή" και να κατασταλούν οι επιδημίες. Για τον Foucault, την εξέλιξη του πειθαρχικού αυτού συστήματος αποτελούν οι φυλακές, οι οποίες ενσωματώνουν μία μορφή ελέγχου μέσω της επιτήρησης και της εκπαίδευσης των αποκλινόντων στοιχείων προκειμένου να αποκτήσουν συμπεριφορές αποδεκτές από την υπόλοιπη κοινωνία. Το σύστημα αυτό εκ των υστέρων εφαρμόστηκε και σε άλλα κοινωνικά πεδία όπως το σχολείο, ο χώρος εργασίας και η οικογένεια. Οι ίδιες στρατηγικές εντοπίζονται και στην σύγχρονη πόλη ως μέσα για την διατήρηση της τάξης.

Με αυτή την λογική ο Davis (2006:224), μελετώντας την περίπτωση του Los Angeles, περιγράφει την σταδιακή στρατιωτικοποίηση της πόλης και την μετατροπή της σε πόλη-φρούριο. "Αστικά συγκροτήματα με πύλες, μπάρες και τοίχους, φρουρούς ασφαλείας, αισθητήρες υπέρυθρων ακτινών, ανιχνευτές κίνησης, συνδέσεις άμεσης απόκρισης με αστυνομικά τμήματα και εξοπλισμό παρακολούθησης, όπως τα κλειστά κυκλώματα τηλεόρασης (CCTV)" συνιστούν ένα "τοπίο σάρωσης (scanscape), σχεδιασμένο έτσι ώστε να αποκλείει εκείνους που θεωρούνται ανεπιθύμητοι" (Κnox, Pinch 2009:511).

Αυτό που χαρακτηρίζει την παρούσα κατάσταση και διευκολύνεται από την εμπορευματοποίηση όλο

και περισσότερων δημόσιων χώρων, πέρα από τον περιορισμό της πρόσβασης, είναι "η συστηματική και διάχυτη φύση των μηχανισμών επιτήρησης οι οποίοι ταξινομούν και αποκλείουν, αυτό που ο Staples αποκαλεί 'σχολαστικό τελετουργικό της εξουσίας'. Είναι σχολαστικό γιατί είναι μεθοδικό και αποδοτικό, συγκεκριμένο και διακριτικό.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα "φιλικού" περιβάλλοντος για τους άστεγους, αποτελεί το πάρκο "People's Park". Το "People's Park", χώρος του πανεπιστημίου "University of California" στο San Francisco, το 1967 είχε περιέλθει σε παρακμή και η μόνη χρήση που εξυπηρετούσε ήταν η στάθμευση οχημάτων. Το 1969 μία συμμαχία πολιτών, μετά από συγκρούσεις με την αστυνομία και κυβερνητικές δυνάμεις, κατέλαβε το πάρκο για την δημιουργία ενός κοινωνικού χώρου, πραγματικά δημόσιου. Λόγω του χαρακτήρα του, οι άστεγοι μπόρεσαν να βρουν μία θέση σε αυτό.

"Για τους υπερασπιστές του, το 'People's Park' συνιστούσε έναν πραγματικό δημόσιο χώρο, μια ζώνη ελευθερίας εντός του αστικού ιστού, ένα συμβολικό οχυρό απέναντι στις προσπάθειες ανάπλησής του, έναν δημόσιο και πολιτικό χώρο, εντός του οποίου οι άνθρωποι αλληλεπιδρούσαν αδιαμεσολάβητα απαλλαγμένοι από τις πιέσεις της κρατικής εξουσίας μέσω της λειτουργίας κάποιων ανεπίσημων 'θεσμών'. Κάποιοι από αυτούς είχαν εκφραστεί και χωρικά, όπως μια πράσινη περιοχή συνελεύσεων στο κεντρικό τμήμα του πάρκου, η οποία χρησιμοποιούνταν έντονα από τους άστεγους, την σκηνή της 'Ελευθερίας του Λόγου' όπου γίνονταν ομιλίες με πολιτικό περιεχόμενο, καθώς και το 'Free Box', μια κατασκευή η οποία λειτουργούσε ως ανταλλακτήριο ρουχισμού. Όπως ανέφερε ένας από τους ιδρυτές του πάρκου, η λειτουργία του αφορούσε 'την ελευθερία του λόγου, την δυνατότητα των ανθρώπων να έχουν κάποιο μέρος να πάνε και απλά να υπάρχουν εντός του, μιλώντας για οτιδήποτε οι ίδιοι επιθυμούν'. Επιπλέον, ήταν 'ένα μέρος για να ξαπλώσεις και να κοιμηθείς όταν ήσουν κουρασμένος'. Αποτελούσε έναν χώρο όπου τα δικαιώματα των πολιτών κατακτούνται από τους πιο στερημένους από αυτά: τους ανθρώπους χωρίς στέγη. Το πάρκο αποτελούσε τον χώρο όπου οι άστεγοι νομιμοποιούνταν και εντάσσονταν στην δημόσια σφαίρα, μια όαση της ελεύθερης έκφρασης, καθώς επίσης και ένα καταφύγιο άρρηκτα συνδεδεμένο με τη ζωή των αστέγων και των ανθρώπων του δρόμου". (Σκραπαρλής 2013:133-142)

Παρόλη την κοινωνική προσφορά του πάρκου, οι διενέξεις μεταξύ των χρηστών του και των υποψήφιων επενδυτών (πανεπιστήμιο, τοπικές αρχές, επιχειρηματίες, κλπ), δεν σταμάτησαν ποτέ, με τελικό αποτέλεσμα την επικράτηση των επενδυτών και την μετατροπή του σε έναν ψευδοδημόσιο χώρο.

Τελετουργικό επειδή εφαρμόζεται επαναλαμβανόμενα και γίνεται αποδεκτό στην καθημερινότητα με απρόσωπο τρόπο. Εξουσιαστικό επειδή πειθαρχεί τους ανθρώπους και έχει ως συνέπεια τον κοινωνικό έλεγχο". (Doherty et al 2008:300) Ένα "διακριτικό" πανοπτικό εντοπίζεται σε αυτήν την τελετουργία με τα αυξανόμενα κλειστά κυκλώματα παρακολούθησης, ή "ηλεκτρονικής οχύρωσης", που υποστηρίζουν τους παραδοσιακούς τρόπους επιτήρησης, όπως οι περιπολίες και ο έλεγχος των συνόρων.

Η 24ωρη παρακολούθηση όλο και περισσότερων δημόσιων χώρων καθιστά τους άστεγους την πιο εκτεθειμένη κοινωνική ομάδα, καθώς ασκεί αυξανόμενο έλεγχο στις κινήσεις τους και τους απαγορεύει την χρήση τόσο των κύριων όσο και των "ενδιάμεσων" χώρων της πόλης, συρρικνώνοντας τους χώρους στους οποίους μπορούν να υπάρχουν. Η "ηλεκτρονική οχύρωση" ωστόσο, δεν αφορά μόνο τον περιθωριοποιημένο πληθυσμό αλλά εκτείνεται σε όλα τα κοινωνικά στρώματα μέσω της πρόσβασης κυβερνήσεων και μεγάλων εταιριών σε μεγάλο όγκο πληροφοριών για τους πολίτες.

Σύμφωνα με τον Steven Flusty, υπάρχει ο "ολισθηρός χώρος" – "χώρος που δεν μπορεί να προσεγγιστεί εξαιτίας στρεβλωμένων, επιμηκυμένων ή εκλιπόντων δόδων προσέγγισης" ο "ακανθώδης χώρος" – "χώρος του οποίου δεν μπορεί να γίνει άνετη χρήση, καθώς προφυλάσσεται με τέτοιες λεπτομέρειες όπως ποτιστικά στον τοίχο που ενεργοποιούνται για να διώχνουν όσους ακουμπούν σ' αυτόν ή κεκλιμένα πεζούλια που αποτρέπουν το κάθισμα" και ο "νευρικός χώρος" – "χώρος του οποίου δεν μπορεί να γίνει χρήση χωρίς επιτήρηση λόγω του ενεργού ελέγχου με περιπολίες ή/και των απομακρυσμένων τεχνολογιών που τροφοδοτούν σταθμούς ασφαλείας".

(Bauman 2012: 25)

Στην στρατιωτικοποιημένη πόλη, ο Davis (2006:232-236) εντοπίζει την αρχιτεκτονική της αποτροπής μέσω του σχεδιασμού με στόχο τη δημιουργία ενός σαδιστικού αστικού περιβάλλοντος, με πρόφαση την αισθητική αναβάθμιση των δημόσιων χώρων. Παρατηρείται η αντικατάσταση των παραδοσιακών καθισμάτων από καθίσματα με σχήμα αποτρεπτικό για στάση μακράς διάρκειας ή διαχωριστικά που καθιστούν τον ύπνο σε αυτά αδύνατο ή ακόμα και την πλήρη απομάκρυνσή τους. Εξαιρετικά αποτρεπτική ως προς τη διανυκτέρευση και τη στάση είναι η τοποθέτηση καρφιών ή άλλων αιχμηρών αντικειμένων και ακανθώδους φύτευσης στους ενδιάμεσους

χώρους της πόλης. Ανάλογοι μηχανισμοί, εντοπίζονται σε πάρκα και άλλους δημόσιους αστικούς χώρους, όπου τοποθετούνται ψεκαστήρες νερού, οι οποίοι διατηρούν υγρές τις επιφάνειες τους. Προκειμένου να αποφευχθεί η "άνετη" διαβίωση των αστέγων στις πόλεις, οι δημόσιες

τουαλέτες καταργούνται και αντικαθίστανται από ημιδημόσιες τουαλέτες καταστημάτων, επισκέψιμες αποκλειστικά από τους πελάτες αυτών και άλλους "ευσεβείς" πολίτες. Επιπλέον, η αναζήτηση τροφής και χρήσιμων αντικειμένων, αποτρέπεται μέσω του κλειδώματος των κάδων απορριμμάτων σε αγορές και εστιατόρια. Τις παραπάνω πρακτικές, στο σύνολό τους, ο Davis αποκαλεί "σκληρύνηση της επιφάνειας της πόλης", με την έννοια ότι καθιστούν την πόλη αβίωτη για τους άστεγους και τους φτωχούς, εξαναγκάζοντας τους σε μια αέναη κίνηση και μετατρέποντας τους σε "αστικούς βεδουίνους".

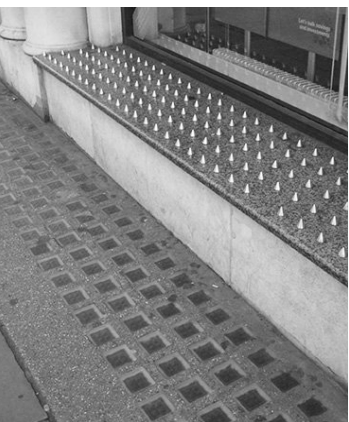

"Ουσιαστικά, η σύγκλιση σύγχρονης αρχιτεκτονικής και αστυνόμευσης στοχεύει στον έλεγχο του πλήθους. Οι σχεδιαστές των ψευδοδημόσιων χώρων επιτίθενται στο πλήθος ομογενοποιώντας το. Θέτουν αρχιτεκτονικά και σημειωτικά όρια για να φιλτράρουν τους 'ανεπιθύμητους'". (Davis 2006: 257)

Τοποθετήσεις από το κράτος

Όπως διακρίνεται από τα παραπάνω, οι εφαρμοζόμενοι μηχανισμοί ελέγχου επιδιώκουν να απομακρύνουν τους αστέγους από τα κέντρα των πόλεων εξωθώντας τους στις περιφέρειες και τα υπολειμματικά τους σημεία (junkspace). Η ίδια στρατηγική σκιαγραφείται και με την τοποθέτηση καταφυγίων, ξενώνων και υπηρεσιών προς τους άστεγους στα περιθώρια των πόλεων. Έτσι, το "περιθώριο" δεν αποτυπώνει μόνο μια θεωρητική έννοια, αλλά και μια υλική πραγματικότητα.

Η τοποθέτησή των δομών αυτών σε περιφερειακά σημεία, στοχεύει στον περιορισμό και την επιτήρηση των ανθρώπων χωρίς στέγη. Καθώς είναι απαραίτητες για τη βασική κάλυψη των αναγκών τους, αναπόφευκτα θα αποτελέσουν σημεία προορισμού στην καθημερινότητά τους. Βρισκόμαστε έτσι μπροστά σε μια διαδικασία δημιουργίας "νέων γκέτο" εξαρτημένων από

την παροχή υπηρεσιών. Επιπλέον, η τοποθέτηση καταφυγίων εκτάκτου ανάγκης κοντά σε χώρους όπου οι άστεγοι επιλέγουν να διαβιούν (πχ σιδηροδρομικοί σταθμοί) συνήθως συμπίπτει με την ταυτόχρονη "αναβάθμιση" των χώρων αυτών, η οποία συνεπάγεται την άμεση απομάκρυνσή τους από εκεί.

Καταφύγια και ξενώνες διαθέτουν τα δικά τους πρωτόκολλα χρήσης (π.χ. απαγόρευση αλκοόλ και ουσιών και επισκεπτηρίου), αλλά και ανεπίσημους κώδικες συμπεριφοράς των χρηστών. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι παροχές εξαρτώνται από το επίπεδο συμμόρφωσης στους κανόνες και ανάλογα με το φορέα που εμπλέκεται επιβάλλεται και η αντίστοιχη ιδεολογική κατήχηση. Έτσι, "τέτοιες προσωρινές λύσεις, αντιπροσωπεύουν τα χαρακτηριστικά της πειθαρχίας. Όπως και η φυλακή, έτσι και τα καταφύγια αποτελούν την απόλυτη αναπαράσταση των μέσων με τα οποία τα περιθωριοποιημένα άτομα μπορούν να ελεγχθούν, να καταγραφούν, να παρατηρηθούν και να κανονικοποιηθούν" (Kathleen 2004: 114).

Το κίνημα των κατασκηνώσεων αστέγων (tent Cities) το οποίο εμφανίστηκε στην Αμερική τη δεκαετία του '90, επιδίωκε την ορατότητα του ζητήματος μέσω της έκθεσης των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άστεγοι καθώς και του τρόπου ζωής τους, θέτοντας την ορατότητα ως μέσω επίλυσης του προβλήματος και ως ένα πρώτο βήμα για την αποδοχή. Αν και η προσπάθεια αυτή ήγειρε τη συζήτηση γύρω από το θέμα, αυτή απέδωσε μόνο σε ότι αφορά την παραμονή της κατασκήνωσης και την απόδοση καταφυγίου. Ωστόσο, δεν επιτεύχθηκε ο στόχος για την αποδοχή του τρόπου ζωής των αστέγων ή την ένταξή τους σε "κανονική" κατοικία.

Μια ακόμα λύση αποτέλεσε κατά καιρούς η μαζική τοποθέτησή τους σε πλοία, κάτι που ίσως μπορεί να μας παραπέμψει στα "πλοία των τρελών" όπως περιγράφηκαν από το Foucault. Η τοποθέτηση ανθρώπων που δεν διαθέτουν κατοικία σε κατασκηνώσεις, κέντρα κράτησης και προσωρινά καταλύματα χαμηλού κόστους, συνεπάγεται την υποτίμηση της ανθρώπινης ζωής και τη μείωση των προδιαγραφών για το τι ορίζεται ως κατάλληλο για ανθρώπινη διαβίωση, εντείνοντας τον κοινωνικό διαχωρισμό και γεωγραφικά.

Από την άλλη, η τοποθέτηση τους σε συγκεκριμένα σημεία της πόλης, χωρίς παροχή στέγης, έχει ως αποτέλεσμα την ραγδαία "γκετοποίηση" των περιοχών αυτών και την αποφυγή τους ακόμα και από τα ίδια τα περιθωριοποιημένα υποκείμενα. Αντίστοιχη πολιτική

ακολουθείται στην Αθήνα, όπου οι δομές στήριξης αστέγων και οι χώροι που παραχωρούνται εκτάκτως από το δήμο εντοπίζονται κυρίως στο ιστορικό κέντρο.

Οι μαζικές τοποθετήσεις ανθρώπων σημειακά στις περιφέρειες της πόλης, όπως τα κέντρα κράτησης μεταναστών και προσφύγων, δεν είναι τυχαία που παραλληλίζονται με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης των Ναζί.

Ο Αγκάμπεν ισχυρίζεται πως το στρατόπεδο συγκέντρωσης αποτελεί την πιο καθαρή μορφή, το πιο καθαρό μοντέλο της ανάδειξης της εξαίρεσης σε κανόνα που ταυτοποιεί υποκείμενα εξουσίας και υποκείμενα που υφίστανται την εξουσία απογυμνωμένα από τα δικαιώματά τους. Η αναστολή του νόμου στην ουσία αποδίδει ταυτότητα στην απειλή, είναι εκείνη που την ονοματίζει και την εντοπίζει χωρικά. Ο χωρικός εκτοπισμός είναι άλλωστε προϋπόθεση της ταυτοποίησης, κλεισμένοι στο στρατόπεδο είναι εκείνοι των οποίων όχι οι ενέργειες αλλά η ταυτότητα συνιστά απειλή. Οι Εβραίοι, οι ομοφυλόφιλοι ή οι τσιγγάνοι στα στρατόπεδα των Ναζί δεν κατηγορούνταν για κάποιες συγκεκριμένες πράξεις. Μ' αυτή την έννοια το στρατόπεδο συνιστά μια "εκτοπίζουσα εντοπισοποίηση", ένα έξω που οφείλει ταυτόχρονα να περιλαμβάνεται σε ένα μέσα ακριβώς ως ζώνη εξαίρεσης.[...] Η παρένθεση στο χώρο και τον χρόνο που ορίζει η αναστολή του νόμου οφείλει να διατυπώνεται ως αναστολή και ταυτόχρονα επιβεβαίωση της χωρικής και χρονικής συνέχειας. Το στρατόπεδο είναι εκτός του κανονικού χώρου και χρόνου της πόλης, αλλά μόνο επειδή περιλαμβάνεται στην συνέχεια της. Μόνο επειδή ο νόμος του αστικού το περιλαμβάνει ως εξαίρεση μπορεί να υφίσταται ως εκτοπίζουσα εντοπισοποίηση. Το στρατόπεδο δεν είναι ισότιμο με τον εξοστρακισμό όσο με την γέννηση μιας εντοπισμένης επικράτειας εξαίρεσης στο σώμα της πόλης-νόμου. Οι παρενθέσεις στον αστικό χωροχρόνο αντλούν και την λειτουργική τους επάρκεια αλλά και την νομιμοποίηση τους από την συνέχεια της πόλης νόμου. Οι αστικοί θύλακοι εξαιτίας του ότι ιδρύονται προσωρινά ή πιο μόνιμα στο έδαφος μιας αστικής συνέχειας μπορούν να εμφανιστούν ως νόμιμες εξαιρέσεις στο όνομα κάποιων αναγκαιότητας.

(Σταυρίδης 2010: 22-23)

"Χαρτογραφώντας" τις κινήσεις των αστέγων

Οι προσπάθειες ελέγχου του δημόσιου χώρου αλλά και η τάση χωρικής και κοινωνικής περιθωριοποίησης των αστέγων, περιορίζουν τις ίδιες τους τις κινήσεις μέσα στον αστικό ιστό. Παρά τους περιορισμούς που αντιμετωπίζουν, οι κινήσεις και οι στάσεις των αστέγων χαρτογραφούνται σε όλο το εύρος της πόλης, βάσει της ικανοποίησης των καθημερινών τους βιολογικών, οικονομικών και κοινωνικών αναγκών.

Οι χώροι που κινούνται επιλέγονται με βάση τις χρήσεις και τις λειτουργίες τους αλλά και την ώρα της ημέρας. Οι διαδρομές της καθημερινότητάς τους ξεφεύγουν κατά πολύ από τις τοποθεσίες των υπηρεσιών προς αυτούς. Κινούνται μεταξύ κύριων, ενδιάμεσων και περιθωριακών χώρων της πόλης, διαθέτοντας βαθιά γνώση της μικροαρχιτεκτονικής της πόλης. "Με αυτό τον τρόπο σοκάκια και παράπλευροι δρόμοι παρέχουν διαύλους για σχετικά 'αόρατη' κίνηση μέσα στην πόλη, εσοχές και κατώφλια κτιρίων παρέχουν καταφύγιο, [...] στεγασμένοι δημόσιοι χώροι" μετατρέπονται με επίσημο (καθίσματα) ή ανεπίσημο τρόπο (σκαλοπάτια, περβάζια) σε χώρους ανάπαυσης. "Είσοδοι και στοές καταστημάτων μετατρέπονται σε χώρους ύπνου, δημόσια λουτρά χρησιμοποιούνται ως μπάνια, υπόγειες διαβάσεις και δημόσιοι χώροι αναμονής γίνονται σημεία συνάθροισης κλπ". (Cloke & Johnsen 2008:224) Αναζητώντας κατάλληλα σημεία τα οποία είναι προστατευμένα, λόγω φυσικού περιβάλλοντος ή αρχιτεκτονικής, από την επιτήρηση ή το δημόσιο βλέμμα, οικειοποιούνται κατά κύριο λόγο υπολειμματικούς χώρους της πόλης, εγκαταλειμμένα "κενά" κτίρια και κύριους χώρους τις ώρες που δεν χρησιμοποιούνται από το ευρύ κοινό, φροντίζοντας πάντα να εξαφανίζουν τα ίχνη τους. Επιπλέον, αίθουσες αναμονής νοσοκομείων, πάρκα, σταθμοί τρένων και αεροδρομίων, χώροι κάτω από γέφυρες ή σκάλες, σκηνές, χώροι στάθμευσης, δρόμοι ή πεζοδρόμια, φθηνά ξενοδοχεία και αυτοκίνητα χρησιμοποιούνται ως χώροι ύπνου για τους ανθρώπους χωρίς στέγη. Τις ώρες διημέρευσης, προκειμένου να εξασφαλιστούν οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες, οι κινήσεις τους εντοπίζονται σε χώρους με εμπορική δραστηριότητα και αυξημένη κίνηση. Στην προσπάθειά να δομηθεί ένα "σπίτι", με εφευρετικό τρόπο, κρυφά σημεία τα οποία δείχνουν απροσέγγιστα ή επικίνδυνα χρησιμοποιούνται ως αποθηκευτικοί χώροι.

Η εφευρετικότητα τους και η βαθιά γνώση της πόλης, εντοπίζεται στον δημιουργικό τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούν και μεταλλάσσουν το προϋπάρχον, διασχίζουν ή οικειοποιούνται αστικούς χώρους άλλοτε ορατοί και άλλοτε αόρατοι στο δημόσιο βλέμμα. Χρησιμοποιώντας τον δικό τους κώδικα επικοινωνίας (συνήθως μέσω γκράφιτι), σημαδεύουν

περιοχές της πόλης προκειμένου να ενημερώσουν ή να προειδοποιήσουν όσους μπορούν να αναγνωρίσουν τα σημάδια, αποτυπώνοντας τη δική τους "ματιά" για την πόλη. Αναδύεται επομένως μια νέα πόλη, η "πόλη των αστέγων", η οποία απαρτίζεται από χώρους που επιλέγουν οι ίδιοι να χρησιμοποιούν και να αλληλεπιδρούν με την υπόλοιπη κοινωνία και όχι από χώρους οι οποίοι έχουν σχεδιαστεί αμιγώς για αυτούς (καταφύγια, ξενώνες κλπ.). Η "πόλη των αστέγων", αφορά *"σημεία και συνδέσεις της πόλης που επανεγγράφονται με νοήματα που σχετίζονται με την αστεγία"* (Cloke & Johnson 2008:259). Οι ιδιαίτερες γεωγραφίες των αστέγων, ορατές ή αόρατες, είτε προσδίδουν νόημα στους ενδιάμεσους χώρους της πόλης που για την υπόλοιπη κοινωνία θεωρούνται άχρηστοι, είτε διαταράσσουν τα προδοσμένα νοήματα και συμβολισμούς και την κανονικότητα των κύριων αστικών χώρων, μέσω του επαναπροσδιορισμού της λειτουργίας τους. *"Σε αντίθεση με τον αστικό χώρο, ο οποίος εξουσιάζεται από τους θεσμούς της πόλης-πεζοδρόμια, δρόμοι, ανελκυστήρες, γραφεία, κλπ. - οι άστεγοι κατοικούν στα σοκάκια, κάτω από γέφυρες, πίσω από κτίρια, στον 'ρευστό' χώρο."*

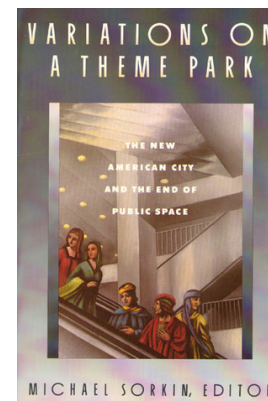
Τα χωρικά όρια που τίθενται και γίνονται σεβαστά από την 'κοινωνία', παραβιάζονται, επιτρέποντας τη 'λείανση' των ορίων (edges) του δομημένου περιβάλλοντος". Με αυτόν τον τρόπο αναδεικνύεται, αυτό που οι Deleuze & Guattari, στο έργο τους *Νομαδολογία* (1986), *"ονομάζουν 'λείο' χώρο"* (smoothspace). Η τέλεση ανεπίσημων πρακτικών σε ένα χώρο, *"προκαλεί το 'άνοιγμά' του"*. (Allen 2005:53)

Ο κοινωνικός και χωρικός αποκλεισμός που βιώνουν είναι η συνθήκη εκείνη η οποία καθιστά τη μετακίνηση αναγκαία και τους ωθεί στους οριακούς χώρους, προκειμένου να αποφύγουν τη δημόσια όραση.

Η φράση 'δημόσια όραση', έχει διάφορες συνδηλώσεις. Υποδηλώνει ότι η όραση διαμορφώνεται από κοινωνικές και ιστορικές δομές και ότι το νόημα των οπτικών εικόνων είναι πολιτιστικά, και όχι ατομικά, παραγόμενο και ότι οι εικόνες σημαίνουν μέσα σε κοινωνικά συγκείμενα. Από τις απόψεις αυτές, ο όρος δημόσια υπονοεί ότι οι θεατές και οι εικόνες είναι κοινωνικά κατασκευασμένες, ότι το νόημα είναι δημόσιο, όχι ιδιωτικό. (Deutsche 2008:170)

Επομένως, η εικόνα του δημόσιου χώρου και των ανθρώπινων σωμάτων εντός του επιβάλλεται να συμβαδίζουν με τα κανονικοποιητικά πρότυπα της δυτικής κουλτούρας. Η εικόνα ανέκαθεν αποτελούσε το αρχικό κριτήριο αναγνώρισης, κατηγοριοποίησης και αποδοχής ή απόρριψης και ο δημόσιος χώρος το πεδίο έκφρασης αυτής της διαδικασίας, απαρτίζοντας έτσι το "σκηνικό" του δημόσιου βίου.

Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι αναπαραστάσεις του δημοσίου χώρου σε εξώφυλλα, πίνακες, περιοδικά κλπ. αποτυπώνουν πολύ συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες *"χωρίς να εμφανίζονται μειονότητες όπως οι γυναίκες, οι λεσβίες, οι γκέι, οι Αφροαμερικανοί"* ή οι άστεγοι. Ακόμα και όταν αυτό συμβαίνει, οι μειονότητες τοποθετούνται σε συγκεκριμένους χώρους και τους προσδίδονται συγκεκριμένες συμπεριφορές. Εδώ τίθεται το ζήτημα της υποκειμενικότητας στην αναπαράσταση. *"Με ποιον τρόπο οι εικόνες του δημόσιου χώρου δημιουργούν τις δημόσιες ταυτότητες τις οποίες μοιάζουν απλώς να εκθέτουν; Πώς καλούν τους Θεατές να πάρουν μια θέση η οποία μετά τους ορίζει ως δημόσια όντα; Πως αυτές οι εικόνες δημιουργούν ένα 'εμείς' ένα κοινό, και ποιοι φανταζόμαστε πως είμαστε εμείς οι ίδιοι όταν καταλαμβάνουμε τον προδιαγραφόμενο τόπο;"* (Deutsche 2008:155)

Η Deutsche θέτει τα παραπάνω ερωτήματα με αφορμή το εξώφυλλο του βιβλίου του Michael Sorkin Variations on a theme park. Στο εξώφυλλο απεικονίζονται μία ομάδα από γυναίκες και αντρικές αναγεννησιακές φιγούρες πάνω σε αυτόματες κλίμακες στο αίθριο ενός ξενοδοχείου ή εμπορικού κέντρου. Η κριτική της στρέφεται τόσο στο ποιοι απεικονίζονται όσο και ποιος είναι ο ιδανικός δημόσιος χώρος. Η Deutsche διερωτάται για την συγκεκριμένη ταυτότητα των ανθρώπων στο εφώφυλλο που ως σκίτσα δειγματίζουν, υποτίθεται, τον αληθινό δημόσιο χαρακτήρα ενός χώρου. "Τι είναι ο δημόσιος χαρακτήρας, αν εξισώνεται με την σταθερή πανοραμική οπτική γωνία που είναι το πραγματικό υποκείμενο αυτών των αναγεννησιακών χώρων; Ποιος θα πρέπει να εκτοπιστεί ώστε να δραιοωθεί το κύρος του μοναδικού σημείου αναφοράς;"

Τη στιγμή που η εικόνα κατέχει πρωτεύουσα σημασία στο κοινωνικό γίνεσθαι, το σώμα εκλαμβάνεται ως αρχικό αντικείμενο που τίθεται υπό κριτική. Τα μειονοτικά σώματα, εκλαμβάνονται ως τέτοια, ακριβώς επειδή, το κυρίαρχο πρότυπο είναι άλλο. Η αντίληψη αυτή, οδηγεί ορισμένες φορές τα ίδια εκτοπισμένα άτομα σε σωματική συστολή ενσωματώνοντας το δημόσιο βλέμμα το οποίο τα αντιμετωπίζει ως απειλή. Τα απειλητικά αυτά σώματα, ορατά ή αόρατα παραμένουν εκτεθειμένα στο βλέμμα της εξουσίας η οποία επιβάλλει την κυριαρχία της διαμορφώνοντας χωρικές ιεραρχίες και αποκλεισμούς.

Οι άνθρωποι που ζουν στο δρόμο, δεν είναι ουδέτερα σώματα" (Watson 1999:96). Αντιθέτως, είναι ταυτόχρονα υποταγμένα και αντιστεκόμενα, με την απλή παρουσία τους να *"θέτει πρόκληση στην επίφαση αρμονίας που οι επίσημες αναπαραστάσεις προσπαθούν να επιβάλουν σε κυριαρχούμενες τοποθεσίες των πόλεων"* (Deutsche 2008:182).

Η ορατότητα των αστέγων αποτελεί ένα κενό σημαίνον αν δεν "υπονοεί την αντίσταση σε προσπάθειες να εκδιωχθούν οι άστεγοι από τον δημόσιο χώρο και να αποδοθούν καταναγκαστικά σε άσυλα". Η ορατότητα ως τρόπος αντίστασης, αμφισβητεί το δικαίωμα της εξουσίας να αποκλείει άτομα από τον δημόσιο χώρο. Ακόμα και σε χώρους οι οποίοι φαντάζουν ειδυλλιακά ειρηνικοί η παρουσία των αστέγων ενεργοποιεί μηχανισμούς αποκαλύπτοντας την παρουσία της εξουσίας στους χώρους αυτούς.

"Καθώς η εξουσία γίνεται ορατή και πέφτει το πέπλο της ανωνυμίας της, ο άστεγος αναδύεται επίσης από την προσκύρωσή του σε μια ιδεολογική εικόνα, τείνοντας σε ένα νέο είδος ορατότητας. Συνεπώς είναι επιτακτικό να αγωνιστούμε εναντίον της δυνατότητας τόσο η κρατική εξουσία όσο και οι άστεγοι να περιπέσουν σταδιακά στην αφάνεια, καθώς το κράτος ασκεί το μονοπώλιό του στη νόμιμη βία και προβαίνει σε εξώσεις των αστέγων από τούς δημόσιους χώρους."

(Deutsche 2008:182-183)

Εξάλλου, κάθε σωματική έκφραση της "διαφοράς", όταν αυτή τελείται στο δημόσιο χώρο, εκφράζει μια μορφή εξαίρεσης, μια μορφή αντίθεσης, άρνησης στην ομοιομορφία.

Οι άστεγοι δεν μπορούν να εκλαμβάνονται απλά ως όντα που προσπαθούν να επιβιώσουν στην επίσημη κοινωνικοπολιτική συνθήκη, χωρίς πολιτική και πολιτισμική υπόσταση. Η δύναμή τους καταδεικνύεται στο μέτρο που τα ζητήματα που τους αφορούν έρχονται στην επιφάνεια.

*Luke Jerram,
Invisible homeless*

*Το γλυπτό αναπαριστά
μία κοινώμενη φιγούρα
σε πραγματικό μέγεθος.
Το έργο δημιουργήθηκε
ώστε να τονίσει τα
αυξανόμενα ποσοστά
της αόρατης αστεγίας.
Η άφυλη φιγούρα,
τυλιγμένη με μία
γυάλινη κουβέρτα,
μοιάζει ευάλωτη και
ευθραυστή.*

Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η αστεγία αποτελεί εγγενές στοιχείο της καπιταλιστικής πόλης, ενώ κύριος παράγοντας που οδηγεί σε αυτή τη συνθήκη είναι η επισφάλεια που παράγουν οι διακυμάνσεις της καπιταλιστικής οικονομίας για την επιβίωσή της και η έλλειψη κρατικής στεγαστικής πολιτικής. Στην τρέχουσα περίοδο κρίσης, αυτό το γεγονός φέρνει αντιμέτωπο όλο και μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού με το ενδεχόμενο απώλειας στέγης, καθώς τα ποσοστά ανεργίας και το κόστος ζωής αυξάνονται, οι μισθοί μειώνονται και η κρατική πολιτική βάζει όλο και περισσότερα εμπόδια στην διατήρηση της ιδιόκτητης κατοικίας, στην οποία παραδοσιακά έχει "στεγαστεί" η ελληνική κοινωνία. Συνεπώς, η αστεγία μπορεί να χαρακτηριστεί δυναμικό φαινόμενο, με τα ποσοστά να αυξάνονται τόσο στην ορατή όσο και στην αόρατη εκδοχή της ή την αναγκαστική ανάσχεσή της (επιστροφή στην πατρική κατοικία κ.λπ)

Το ζήτημα της ορατότητας του ζητήματος της αστεγίας αποκτά καίρια σημασία. Μέσω αυτής, μπορεί να επιτευχθεί η ανάδειξη της πραγματικής διάστασης του φαινομένου, η διάρρηξη των στερεοτύπων που παρουσιάζουν τους άστεγους ως μια ενιαία, περιθωριοποιημένη κοινωνική κατηγορία με συμπαγή ταυτότητα και η αποδοχή του τρόπου ζωής τους και της ύπαρξής τους στο δημόσιο χώρο. Επιπλέον, φανερώνεται και η πολιτική πλευρά του ζητήματος. Η ανάδειξη στον δημόσιο λόγο και η ορατότητα των αστέγων στον δημόσιο χώρο, αποτελεί έναν τρόπο αντίστασης στην εξουσία και επιδιώκει την άρση των χωροκοινωνικών αποκλεισμών τους οποίους αυτή επιβάλλει μέσω της διαμόρφωσης ενός ολοένα και αυξανόμενου εχθρικού αστικού περιβάλλοντος. Πρόκειται για την ανάδειξη της αμηχανίας της κυρίαρχης εξουσίας στις τοποθετήσεις των αστέγων στο σώμα της πόλης και στην αντιμετώπισή τους ως "ανθρώπινη ύλη εκτός τόπου".

Συμπεράσματα

Η περίοδος που διανύουμε χαρακτηρίζεται από έντονη πολυπλοκότητα στην καθημερινή ζωή και ρευστότητα σε οικονομικό, πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα λόγω της έντασης της οικονομικής κρίσης η οποία επηρεάζει και τα υπόλοιπα επίπεδα ζωής, η καθημερινότητα των ανθρώπων χαρακτηρίζεται από έντονη επισφάλεια. Οι μετατροπές που συμβαίνουν στην οικονομία της χώρας έχουν έντονο αντίκτυπο στο στεγαστικό ζήτημα, δεδομένου του κυρίαρχου τρόπου στέγασης(ιδιοκατοίκηση) και την πρόσδεση της κατοικίας στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Η επιθετική κρατική πολιτική των τελευταίων χρόνων γύρω από το ζήτημα της στέγασης και ιδιαίτερα η πρόσφατη θέσπιση των ηλεκτρονικών πλειστηριασμών φέρνουν το σύνολο του πληθυσμού αντιμέτωπο με το ενδεχόμενο απώλειας στέγης και την επακόλουθη περιθωριοποίηση. Με αυτόν τον τρόπο το φαινόμενο της αστεγίας καθίσταται δυναμικό καθώς σε αυτό δεν εμπίπτουν πλέον αποκλειστικά οι ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες.

Υπό αυτό το πρίσμα, στο πρώτο μέρος της εργασίας μελετήθηκε η έννοια του Τρίτου Όρου ως εργαλείο μελέτης δυναμικών φαινομένων σε συνάρτηση με τον χώρο. Οι τριτοχωρικές αναλύσεις στοχεύουν στην άρση της διπολικής λογικής και ανοίγουν τον δρόμο προς 'άλλες' εναλλακτικές ικανές να συμπεριλάβουν την ετερότητα, την εκτός κανόνα ιδιομορφία. Ταυτόχρονα, δίνουν τη δυνατότητα μιας χωρικής πολιτικής συμπερίληψης και όχι αποκλεισμού, εμποδίζοντας την αποδοχή της κυρίαρχης εξουσίας, δημιουργώντας ένα νέο πεδίο πολιτικής δράσης, το οποίο περιλαμβάνει κάθε μορφή καταπίεσης και εκμετάλλευσης, δίνοντας εξέχουσα σημασία στις μειονοτικές ομάδες και στον τρόπο με τον οποίο αυτές μπορούν να αντισταθούν. Οι θεωρήσεις αυτές επιτρέπουν να αντιληφθούμε τον χώρο ως σχεσιακό, την πολλαπλότητα και τη 'διαφορά' ως εγγενή στοιχεία της καθημερινής ζωής και να αναγνωρίσουμε το 'περιθώριο' ως βασικό διαμορφωτή του χώρου, της κοινωνίας και της ιστορίας.

Στο δεύτερο μέρος, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο η κυρίαρχη αντίληψη δομεί μια παγιωμένη λογική γύρω από το ζήτημα της ταυτότητας, κατασκευάζοντας με αυτό τον τρόπο , την 'ετερότητα', ως το αντίθετό της, την οποία και αποκλείει τόσο θεσμικά όσο και χωρικά. Νέες αντιλήψεις που αναπτύχθηκαν ήδη από τη δεκαετία του '60, συμβάλλουν στην εισαγωγή εννοιών όπως η 'θέση', η 'διαφορά' και η 'μετάφραση', επιτρέποντας την κατανόηση της υποκειμενικότητας. Η πόλη ως ο κατεξοχήν τόπος της πολυμορφίας, της πολυπλοκότητας και της ετερογένειας έχει τη δυνατότητα να αναδειχθεί ως πεδίο έκφρασης της διαφοράς να αναγνωριστούν και να διαμορφωθούν εκ νέου εκεί, χώροι συμπερίληψης, παρά το ελεγκτικό και κανονικοποιητικό περιβάλλον το οποίο επιβάλλει η ηγεμονία.

Τέλος, στο πλαίσιο της διαρκούς εμπορευματοποίησης της πόλης και της κατοικίας, εξετάζεται η θέση των ανθρώπων χωρίς στέγη. Παρόλο που δεν αποτελούν μια ενιαία κοινωνική κατηγορία με συμπαγή ταυτότητα, αντιμετωπίζονται ως μια ευπαθής κοινωνική ομάδα που βιώνει έντονα αποκλεισμούς, θεωρούμενοι ως μια αρνητικά φορτισμένη 'ετερότητα'. Το κράτος τείνει να θέτει το ζήτημα της ύπαρξής τους στην αορατότητα και να αποσιωπά το τεράστιο αυτό ζήτημα εκτός πολιτικής σφαίρας. Με αυτό τον τρόπο, αποποιείται τις ευθύνες του για την πρόληψη, αντιμετώπιση και εξάλειψη του φαινομένου, ενώ όλο και περισσότερες επιλογές(πολεοδομικές, αστικές, αρχιτεκτονικές, νομικές), διαμορφώνουν την πόλη ως τόπο αβίωτο για τους άστεγους. Παρά τις προσπάθειες εκτοπισμού τους και την τοποθέτησή τους στα περιθώρια, οι άστεγοι υπάρχουν κινούνται και ζουν στον αστικό χώρο χρησιμοποιώντας τον με εφευρετικό τρόπο. Εντούτοις η αστεγία αποτελεί ένα φαινόμενο με πολλαπλά επίπεδα (αναγκαστική φιλοξενία, επισφαλής στέγη, ακατάλληλη στέγη, απώλεια στέγης κ.α.) και χρονική δυναμική, παράμετροι οι οποίες συχνά διαπλέκονται, με την ορατή αστεγία να αποτελεί το τελικό στάδιο μιας χρόνιας διαδικασίας οικονομικού και χωρικού αποκλεισμού.

Από τα παραπάνω διαπιστώνεται ότι η αστεγία είναι ένα πολύπλοκο φαινόμενο με οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές ρίζες. Επομένως η επίλυση του ζητήματος δεν μπορεί να είναι μονοδιάστατη όπως για παράδειγμα η στέγαση των αστέγων. Αυτό που κρίνεται αναγκαίο είναι να τους δοθεί το δικαίωμα της επιλογής εναλλακτικών και της αυτοθέσμισής τους. Προς αυτή την κατεύθυνση, καίρια σημασία αποκτά το ζήτημα της ορατότητας στην πόλη και τον δημόσιο λόγο ως τρόπος αντίστασης στην εξουσία. Όταν επιχειρείται η απόκρυψη και εκδίωξή τους μέσω μαζικών εκκαθαρίσεων, καταναγκαστικών τοποθετήσεων σε δομές στέγασης κ.λπ. κρίνεται αναγκαίο να επιδιώκεται η ορατότητα και το δικαίωμα ύπαρξής τους στο δημόσιο χώρο και αντίστροφα όταν αντιμετωπίζουν την αδιαφορία της εξουσίας να έχουν την επιλογή σχετικής αορατότητας ή κάποιου καταλύματος. Από την άλλη, αυτή η αδιαφορία μπορεί να οδηγήσει στην ολοένα αυξανόμενη παρουσία αστέγων στο αστικό περιβάλλον, ως μια δεδομένη αστική εικόνα και όχι ένα ζήτημα προς επίλυση. Η παρούσα εργασία δεν αποσκοπεί να δώσει λύση στο πρόβλημα αλλά να συμβάλλει στη συζήτησή του, στη διεκδίκηση του δικαιώματος της επιλογής και στην άρση χωρικών και κοινωνικών αποκλεισμών.

Παράθεμα

Νομικά

Η FEANTSA (Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία των οργανώσεων που εργάζονται με τους αστέγους), ανέπτυξε μία τυπολογία “του φαινομένου των αστέγων και του κοινωνικού αποκλεισμού, η οποία συνδέεται με τη στέγαση και ονομάζεται *ETHOS*”. Σύμφωνα με αυτήν, η έννοια του σπιτιού έχει φυσικές, κοινωνικές και νομικές διαστάσεις. Αυτό επιτρέπει “την διάκριση τεσσάρων βασικών εννοιολογικών διαφοροποιήσεων” σύμφωνα με τις συνθήκες στέγασης και διαβίωσης: “άστεγοι στον δρόμο, έλλειψη κατοικίας, επισφαλής στέγη και ανεπαρκής ή ακατάλληλη στέγη”. (Αγνώστου 2012) Αν και η παραπάνω τυπολογία μπορεί να βοηθήσει στην καταγραφή και χαρτογράφηση του προβλήματος και στην παρακολούθηση του, υπάρχει και η άποψη ότι όσο πιο στενή είναι η κατηγοριοποίηση, τόσο πιο πολύπλοκος και ασαφής γίνεται ο ορισμός του φαινομένου, και αυτό γιατί, από την στιγμή που η έννοια του σπιτιού δομείται με προσωπικά κριτήρια, αντίστοιχα και η έλλειψη του βιώνεται υποκειμενικά, επομένως δεν συγκροτείται μία ομοιογενής κοινωνικά ομάδα. Επιπλέον, καθώς η έννοια του σπιτιού έχει και πολιτισμική διάσταση και η έλλειψη καθορίζεται συγκριτικά-με βάση αυτά που κατέχει η πλειονότητα-θα ήταν παρακινδυνευμένο να θεσπιστεί ένας καθολικός διεθνής ορισμός του φαινομένου.

“Με βάση τους παράγοντες αυτούς, στην τυπολογία *ETHOS* οι διαφορετικές συνθήκες διαβίωσης, που όλες τους εντάσσονται στην κατάσταση έλλειψης στέγης, κατατάσσονται σε τέσσερις κύριες κατηγορίες έτσι ώστε κανείς να μπορεί να πει πως άστεγος χαρακτηρίζεται ένα άτομο που:

Α) δεν διαθέτει ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι του’ και κοιμάται σε δρόμους και γενικότερα δημόσιους χώρους (sleeping rough) ή σε ξενώνες ύπνου.

Β) Παρόλο που διαθέτει ένα κεραμίδι πάνω από το κεφάλι του’, δεν κατέχει νόμιμο δικαίωμα κατοίκησης του χώρου και δεν διαθέτει ένα χώρο να συνάψει βασικές κοινωνικές σχέσεις (όπως ,για παράδειγμα, άνθρωποι που διαμένουν ή φιλοξενούνται προσωρινά σε ξενώνες για αστέγους, οι διαμένοντες σε κέντρα προσωρινής φιλοξενίας μεταναστών ή υποδοχής για αιτούντες άσυλο, οι γυναίκες που προσωρινώς φιλοξενούνται σε κέντρα φιλοξενίας κακοποιημένων γυναικών ή άτομα που διέμεναν σε ιδρύματα και αναμένεται να πάρουν εξιτήριο από αυτά)

Γ) Διαβιώνει σε επισφαλείς συνθήκες στέγασης δηλαδή ζει σε επισφαλή κατοικία (δεν διαθέτει φερέγγυο πιστοποιητικό μίσθωσης ή φιλοξενείται από ανάγκη σε συγγενείς και φίλους) και/ή ζει υπό την απειλή έξωσης από ενοικιαζόμενη κατοικία ή κατάσχεση ιδιόκτητης, ή πρόκειται για θύμα ενδοοικογενειακής βίας.

Δ) Ζει σε ανεπαρκείς- ακατάλληλες συνθήκες στέγασης (όπως άτομα που διαμένουν σε τροχόσπιτα, αυτοκίνητα, αυτοσχέδια πρόχειρα καταλύματα ή κατοικούν σε κατελημμένα κτήρια ακατάλληλα προς κατοίκηση ή/και διαμένουν σε ακραίες συνθήκες υπερσυνωστισμού υπερβαίνοντας το εθνικό όριο ανθρώπων ανά χρησιμοποιούμενο δωμάτιο ή επιφάνεια κατοικίας ανά άτομο)”

(Τουφεξή 2013:11-12)

Σύμφωνα με την Τουφεξή (2013:12), στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία εντοπίζεται μία κατηγοριοποίηση των αστέγων, όχι με βάση τις συνθήκες διαβίωσης “αλλά με βάση το χρόνο παραμονής τους σε καθεστώς έλλειψης στέγης”. Προκύπτουν τρεις κατηγορίες “α) οι περιστασιακά άστεγοι β) οι εναλλασσόμενοι άστεγοι, που σε διαφορετικές χρονικές περιόδους άλλοτε έχουν και άλλοτε δεν έχουν στέγη και γ) οι χρόνια άστεγοι”.

Στην ελληνική νομοθεσία, οι άστεγοι μέχρι το 2012 δεν θεωρούνταν ως μια ξεχωριστή εύαλπη κοινωνικά ομάδα (ΕΚΟ). Το άρθρο 29 του Ν4052 περιγράφει τον ορισμό του αστέγου²⁷. Παρόλα αυτά η ασάφεια του νόμου δεν περιλαμβάνει σαφώς ένα μεγάλο εύρος του άστεγου πληθυσμού, όπως τους μετανάστες χωρίς χαρτιά “πού ζουν σε υποθαμμισμένες περιοχές ή σε αυθαίρετες κατασκευές, τους αιτούντες άσυλο καθώς και τους Ρομά/Τσιγγάνους πού ζουν ομαδικά στα όρια των πόλεων” (Παπαλιού2010:216), συχνά σε ακατάλληλες συνθήκες διαβίωσης, εκείνοι που αναγκαστικά συγκατοικούν, που υπενοικιάζουν παράνομα ή έχουν καταλάβει κάποιο χώρο και τέλος αυτούς που απειλούνται με έξωση ή κατάσχεση από ενοικιαζόμενη ή ιδιόκτητη κατοικία.

²⁷ “Ειδικότερα οι τρεις βασικές διατάξεις του νέου νόμου αναφέρουν τα εξής: 1ον. Αναγνωρίζονται οι άστεγοι ως ευπαθή κοινωνική ομάδα, στην οποία παρέχεται κοινωνική προστασία. Ως άστεγοι ορίζονται όλα τα άτομα που τα οποία διαμένουν νόμιμα στη χώρα, τα οποία στερούνται πρόσβασης ή έχουν επισφαλή πρόσβαση σε επαρκή ιδιότητα, ενοικιαζόμενη ή παραχωρημένη κατοικία που πληροί τις αναγκαίες προδιαγραφές και διαθέτει τις βασικές υπηρεσίες ύδρευσης και ηλεκτροδότησης. 2ον. Στους άστεγους περιλαμβάνονται ιδίως αυτοί που διαβιούν στο δρόμο, σε ξενώνες, αυτοί που φιλοξενούνται από ανάγκη προσωρινά σε ιδρύματα ή άλλες κλειστές δομές καθώς και αυτοί που διαβιούν σε ακατάλληλα καταλύματα. 3ον. Με απόφαση του Υπουργού Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης και του εκάστοτε συναρμόδιου υπουργού που δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, ρυθμίζονται τα ειδικότερα θέματα εφαρμογής της παρούσας, ιδίως το περιεχόμενο, η έκταση και ο χρόνος παροχής κοινωνικής προστασίας, καθώς και η διαδικασία και οι φορείς υλοποίησης της καταγραφής των αστέγων.” (Αγνώστου 2012).

Βιβλιογραφία

Βιβλία

- Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. (2007). *Post-colonial Studies: The Key Concepts*. New York: Routledge.
- Bauman Z. (1998). *Europe of Strangers*. Oxford: University of Oxford.
- Davis M. (2006). *City of quartz: Excavating the future in Los Angeles*. New York: Verso.
- Deleuze G., Guattari F. (1986). *Kafka: toward a minor literature*, trans. D. Polan. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Hernández F. (2010). *Bhabha For Architects*. New York: Routledge.
- Kathleen A. (2004). *Homelessness, Citizenship, and Identity: The Uncanniness of Late Modernity*. New York: State University of New York Press.
- Massey D. (2001). *Doreen Massey: φιλοσοφία και πολιτικές της χωρικότητας*, μτφ. Α. Πατού. Αθήνα: Παπασωτηρίου.
- McNaughton C. (2008). *Transitions Through Homelessness Lives on the Edge*. New York: PALGRAVE MACMILLAN .
- Ravenhill M. (2008). *The Culture of Homelessness*. Hampshire: Ashgate.
- Soja E. (1996). *THIRDSPACE: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Cambridge: Blackwell.
- Γκαραγκούνης Θ. (2012). *Η Καταναλωτική Κοινωνία: Σημείο, Πόλη, Εμπόρευμα*. Αθήνα: Αμφιλύκη.
- Σταυρίδης Σ. (2010). *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Κεφάλαιο σε βιβλίο

- Bauman Z. (1996). 'From Pilgrim to Tourist- or a sort History of Identity', in S. Hall, P. Gay (επιμ.), *Questions of Cultural Identity*. California: Sage, σσ.18-36.
- Bauman Z. (2009). 'Identity in the Globalizing World', in A. Elliot, P. Gay (επιμ.), *Identity in Question*. California: Sage, σσ.1-12.
- Cloke P., Milbourne P., Widdowfield R. (1999). 'Homelessness in rural areas: an invisible issue?', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.61-80.
- Deutsche R. (2008). 'Αγοραφοβία', στο μτφ. Ν. Ηλιάδης, Γ. Σταυρακάκης & Κ. Σταφυλάκης (επιμ.), *Το πολιτικό στη σύγχρονη τέχνη*. Αθήνα: Εκκρεμές, σσ.139-188.
- Fooks G., Pantazis C. (1999). 'The criminalisation of homelessness, begging and street living', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.123-160.
- Forrest R. (1999). 'The new landscape of precariousness', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.17-36.

- Goonewardena K., Kipfer S., Milgrom R. and Schmid C. (2008). 'On the production of Henri Lefebvre', in K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom and C. Schmid (επιμ.), *Space, Difference, Every Day Life: Reading Henri Lefebvre*. New York: Routledge, σσ.1-23.
- Harrison M. (1999). 'Theorising homelessness and 'race'', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.101-122.
- Kennett P. (1999). 'Homelessness, citizenship and social exclusion', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.37-60.
- Kennett P., Marsh A. (1999). 'Exploring the new terrain', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.1-16.
- Knox P., Pinch S. (2009). 'Προς ποια αστική κοινωνική γεωγραφία; Πρόσφατες εξελίξεις', στο μτφ. Γ. Αλεξανδρή, *Κοινωνική Γεωγραφία των πόλεων*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Massey D. (1994). 'A global sense of place', in *Space, Place and Gender*. Minneapolis : University of Minnesota Press.
- Rutherford J. (1990). 'The Third Space. Interview with Homi Bhabha', in *Identity: Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Wishart, σσ.207-221.
- Sassen S. (2004). 'Local actors in global politics', in *Denationalization: Territory, Authority and Rights in a Global Digital Age*. New Jersey: Princeton University Press.
- Schmid C. (2008). 'Henri Lefebvre's theory of the production of space', in K. Goonewardena, S. Kipfer, R. Milgrom and C. Schmid (επιμ.), *Space, Difference, Every Day Life: Reading Henri Lefebvre*. New York: Routledge, σσ.27-46.
- Stevenson D. (2007). 'Οι πόλεις της διαφοράς: ανισότητα, περιθωριοποίηση και φόβος', στο μτφ. Ι. Πεντάζου, Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Πόλεις και αστικοί πολιτισμοί*. Αθήνα: Κριτική, σσ.65-94.
- Watson S. (1999). 'A home is where the heart is: engendering notions of homelessness', in P. Kennett, A. Marsh (επιμ.), *HOMELESSNESS Exploring the new terrain*. Bristol: The Policy Press, σσ.81-100.
- Βαΐου Ντ., Μαντουβάλου Μ., Μαυρίδου Μ. (1995). 'Κοινωνική Ενσωμάτωση και Ανάπτυξη του Αστικού Χώρου στην Ελλάδα: Τα τοπικά δεδομένα στην Ενωμένη Ευρώπη', στο *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών, Τόμος Α*, 16, σσ.125-150.
- Βαΐου Ντ. (2007). 'Φεμινιστικές προσεγγίσεις στην Ανθρωπογεωγραφία', στο Θ.Τερκενλή, Θ. Ιωσήφης, Ι. Χωριανόπουλος (επιμ.), *Ανθρωπογεωγραφία. Άνθρωπος, κοινωνία και χώρος*, Αθήνα: Κριτική, σσ.178-199.
- Παπαλιού Ο. (2010). 'Το ζήτημα των αστέγων: μια πρώτη προσέγγιση', στο Ναούμη Μ. και συν. (επιμ.), *Το κοινωνικό πορτραίτο τη Ελλάδας 2010*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, σσ.213-228.
- Σταυρίδης Σ. (2007). 'Α. Λεφέβρ: η απελευθερωτική προοπτική της πόλης έργο', Εισαγωγή στο *Α. Λεφέβρ Το δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και πολιτική*, μτφ. Π. Τουρνικιώτης, Κλωντ Λ., Αθήνα: Κουκκίδα.

Άρθρο σε περιοδικό

Bauman Z. (2012). 'Πόλη των Φόβων, Πόλη των Ελπίδων', *κομπρεσέρ, για τον χώρο και την πόλη*, 3, σσ.7-31.

Cloke P., Johnsen S., May J. (2008). 'Performativity and Affect in the Homeless City', *Environment and Planning D: Society and Space*, 26, σσ.241-263.

Doherty J. (2008). 'Homelessness and Exclusion: Regulating public space in European Cities', *Surveillance & Society*, 5(3), σσ.290-314.

Dovey K. (1985). 'Home and Homelessness: Introduction', *Home Environments. Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research*, 8.

Harvey D. (2012). 'Οικονομική κρίση και αστικοποίηση: συνέντευξη με το γεωγράφο Ντέιβιντ Χάρβεϊ', *Γεωγραφίες*, 19, σσ.3-10.

Massey D. (2013α). 'Radical spatiality and the question of democracy', *Γεωγραφίες*, 21, σσ.12-22.

Massey D. (2013β). 'Πολλαπλοί χώροι της δημοκρατίας: συνέντευξη της Doreen Massey', *Γεωγραφίες*, 21, σσ.23-30.

Sassen S. (2002). 'The Repositioning of Citizenship: Emergent Subjects and Spaces for Politics', *Berkeley Journal of Sociology*, 46, σσ.4-25.

Soja E. (2001). 'Σε διαφορετικούς χώρους: τι είναι ριζικά νέο στη νέα πολιτισμική πολιτική', *Γεωγραφίες*, 1, σσ.11-24.

Tosi A. (2007). 'Homelessness and the Control of Public Space – Criminalising the Poor?', *European Journal of Homelessness*, 1, σσ.225-236.

Wills J. (2017). 'Τόπος και πολιτική', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.25-34.

Αγνώστου (2016). 'Άστεγοι: μεταξύ real estate κρατικής φιλανθρωπίας και αστυνομικών εκκαθαρίσεων', *κομπρεσέρ, για τον χώρο και την πόλη*, 6, σσ.69-79.

Αλεξανδρή Γ. (2014). 'Οι διαδικασίες Gentrification στο κέντρο της Αθήνας τον καιρό της κρίσης', *Γεωγραφίες*, 24, σσ.39-52.

Αναστασόπουλος Ν. (2007). 'Παράλληλες αναγνώσεις', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.71-76.

Βαΐου Ντ. (2006). 'Ταυτότητες/ Ετερότητες γυναικών στην πόλη', *Ίνδικτος*, 21, σσ.171-183.

Βαΐου Ντ. (2017). 'Για την Doreen Massey: εισαγωγικό σημείωμα', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.3-5.

Βαΐου Ντ., Καλαντίδης Α., Λυκογιάννη Ρ. (2007). 'Μετανάστευση, Φύλο, Αστικός Χώρος: Αναζητώντας της αλληλοτομίες τριών προσεγγίσεων στην Αθήνα', *Γεωγραφίες*, 13, σσ.55-65.

Θεοδωρόπουλος Κ., Κανδύλης Γ., Σαγιά Α. (2014). 'Όπτικές αναπαραστάσεις της ασφάλειας στην Αθήνα: πολιτικές που γίνονται εικόνες, εικόνες που παραγάγουν σημασίες', *Γεωγραφίες*, 24, σσ.66-78.

Καπλάνι Γκ. (2007). 'Ψάχνοντας για ένα σπίτι (αποσπάσματα από το ημερολόγιο του Αμπντού)', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.80-81.

Κωνσταντάτος Χ., Σιατίτσα Δ. (2017). 'Kilburn Manifesto: μια πολιτική παρέμβαση για το νεοφιλελευθερισμό της κρίσης', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.35-40.

Λάλλας Δ. (2012). 'Το καταναλωτικό βίωμα στους σύγχρονους εμπορικούς πολυχώρους: τελεστική αναπαραγωγή και ταυτότητα του καταναλωτή', *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 137-138 Α'-Β', σσ.85-112.

Λεοντίδου Λ. (2017). 'Η Doreen Massey και οι Γεωγραφίες της: νοσταλγία και έμπνευση', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.6-14.

Μακρυγιάννη Β. (2014). 'Μετακινούμενοι πληθυσμοί και χειραφετητικές πρακτικές στην Αθήνα της κρίσης', *Γεωγραφίες*, 24, σσ.79-90

Μανωλίδης Κ. (2014α). 'Συνέδριο: Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης, Νοέμβριος 2013, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Π.Θεσσαλίας, Βόλος', *Γεωγραφίες*, 23, σσ.85-88.

Μανωλίδης Κ. (2014β). 'Ο αστικός χώρος στη δίνη της κρίσης', *Γεωγραφίες*, 24, σσ.12-15.

Μαραθού Χρ. (2007). 'Χώρου "διάλογοι". Μία μεταναστευτική κοινότητα στο κέντρο της Αθήνας', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.64-65.

Μουτσόπουλος Θ. (2007). 'ΣΥΛΛΑΜΒΑΝΕΣΑΙ. Σύντομη τοπογραφία της αθηναϊκής παραβατικότητας', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.58-63.

Μπαλαμπανίδης Δ., Πατατούκα Ε., Σιατίτσα Δ. (2013). 'Το δικαίωμα στην κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα', *Γεωγραφίες*, 22, σσ.30-51.

Πολύζου Ι. (2017). 'Τόπος και μετανάστευση: κοινές θεματικές μέσα από τα κείμενα της Doreen Massey', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.41-44.

Πολυχρονόπουλος Δ. (2007). ' "όμορφα" επισφαλείς και ευάλωτοι δημόσιοι τόποι...', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.56-57.

Πορτάλιου Ε. (2007). 'Η Δημοτική Αγορά της Κυψέλης. Ευάλωτοι χώροι νοσηματοδοτούν το μέλλον', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.76-79.

Πορτάλιου Ε. (2014). 'Κοινωνικές και χωρικές ανατροπές στην Αθήνα της κρίσης', *Γεωγραφίες*, 24, σσ.16-24.

Σαπουνάκης Α. (2007). 'Γωνιές αστέγων', *αρχιτέκτονες Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ*, 63, σσ.69-70.

Τσίκλη Α. (2017). 'Για την Doreen Massey. Μια μικρή προσωπική ιστορία', *Γεωγραφίες*, 29, σσ.49-52.

Χαϊδοπούλου Βρυχέα Μ. (2017). 'Για την Doreen Massey, μια βαθιά αριστερή διανοούμενη', *Γεωγραφίες*, 29, σ.53.

Χατζημιχάλης Κ. (2013). 'Έπαινος για τη Doreen Massey', *Γεωγραφίες*, 21, σσ.5-11.

Χατζησάββα Δ. (2004). 'Χώρος, ταυτότητα, ετερότητα και η ευθύνη της μετάφρασης', *Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ως τέχνη*, περιοδική έκδοση του συλλόγου αρχιτεκτόνων Θεσσαλονίκης, 10, σσ.8-10.

Χριστοδούλου Χ. (2009). 'Αστικοποίηση και χώροι κοινωνικού αποκλεισμού: Εγκαταστάσεις κατοίκησης στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης, 1980-2000', *Γεωγραφίες*, 15, σσ.179-187.

Αρθρογραφία στο διαδίκτυο

Harvey D. (2013). 'Η πόλη ως πολιτικό διακύβευμα και πεδίο συλλογικού μετασχηματισμού. Συνέντευξη με τον David Harvey', <<http://ektosgrammis.gr/website/i-poli-os-politiko-diakyveyma-kai-pedio-syllogikoy-metashimatismoy-synenteyxi-me-ton-david>>, τελευταία επίσκεψη: 13/08/2017.

Αγνώστου (2012). 'Η αντιμετώπιση των αστέγων δεν είναι υπόθεση μιας νύχτας ούτε φιλανθρωπίας', <http://www.citybranding.gr/2012/06/blog-post_6450.html>, τελευταία επίσκεψη: 20/02/2018.

Αγνώστου (2016). 'Το προφίλ των αστέγων στα χρόνια της κρίσης', <<http://www.thetoc.gr/koinwnia/article/to-profil-twn-astegwn-sta-xronia-tis-krisis>>, τελευταία επίσκεψη: 21/02/2018.

Βαΐου Ντ., Στρατηγάκη Μ. (2011). 'Από την «εγκατάσταση» στην «ένταξη» Ανεπίσημες πρακτικές και κοινωνικές παροχές για γυναίκες μετανάστριες στην Αθήνα', <<https://kompreser.espiwblogs.net/2011/09/09/vaiou-stratigaki-apo-tin-egkatastasi-stin-entaxi/>>, τελευταία επίσκεψη: 22/03/2018.

Βαρελίδου Ελ., Μιχαήλ Ξ. (2013). 'Η 'πόλη των αστέγων' – Θεωρητική διερεύνηση/ Η περίπτωση της Θεσσαλονίκης', <<https://akea2011.com/2014/03/04/ipolitonastegon/>>, τελευταία επίσκεψη: 21/03/2018.

Βαταβάλη Φ., Μπαλαμπανίδης Δ., Σιατίτσα Δ. (2011). 'Κατοικία στο κέντρο της Αθήνας: πώς και για ποιούς', <<https://encounterathens.wordpress.com/2011/05/06/katoikiapost1/>>, τελευταία επίσκεψη: 30/1/2018.

Γολέμης Χ. (2015). 'Η γη δεν είναι πράγμα αλλά κοινωνική σχέση', <<http://www.avgi.gr/article/10812/5418907/e-ge-den-einai-pragma-alla-koinonike-schese>>, τελευταία επίσκεψη: 16/02/2018.

Ζαφειρόπουλος Κ. (2017). 'Ευχή ή κατάρα το Airbnb;', <<http://www.efsyn.gr/arthro/eyhi-i-katara-airbnb>>, τελευταία επίσκεψη: 29/1/2018.

Καλαμά Β. (2012). 'Η κρίση κατοικίας στο κέντρο της Αθήνας', <<https://akea2011.com/2012/02/06/krisikatikiasstinathina/>>, τελευταία επίσκεψη: 20/02/2018.

Μαλιχούδης Σ. (2017). 'Airbnb σε Χανιά, Βενετία, Βαρκελώνη – Αντιδράσεις από κατοίκους που ζητούν πίσω τις γειτονιές τους', <<http://hania.news/2017/07/11/airbnb-%CF%83%CE%B5-%CF%87%CE%B1%CE%BD%CE%B9%CE%AC-%CE%B2%CE%B5%CE%BD%CE%B5%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CE%B2%CE%B1%CF%81%CE%BA%CE%B5%CE%BB%CF%8E%CE%BD%CE%B7-%CE%B1%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%B4%CF%81%CE%AC/>>, τελευταία επίσκεψη: 22/3/2018.

Μούφτι Α. (2014). 'Οι κοινότητες των μεταναστών μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία ενός άλλου τύπου κοινωνίας', <<https://enthemata.wordpress.com/2014/09/07/aa-st/>>, τελευταία επίσκεψη: 22/03/2018.

Σταυρίδης Σ. (2011). 'Χειραφετητικές χωρικές όψεις και η «πόλη των κατωφλίων»', <<http://ratnet-blog2.blogspot.gr/2011/04/blog-post.html>>, τελευταία επίσκεψη: 17/01/2018.

Τζιρτζιλάκη Ε. (2014). 'Άσυλο Αστέγων. Σκέψεις με αφετηρία το Reactivate Athens.', <<https://enthemata.wordpress.com/2014/03/30/eltzirtz/>>, τελευταία επίσκεψη: 30/01/2018.

Εισηγήσεις σε συνέδρια

Meredith P. (1998). 'Hybridity in the Third Space: Rethinking Bi-cultural Politics in Aotearoa/ New Zealand', in *Te Oru Rangahau Maori Research and Development Conference*, Massey University, Palmerston North, New Zealand.

Αλεξανδρή Γ. (2015). 'Διεκδικούμενος χώρος στο κέντρο της πόλης: το Μεταξουργείο ανάμεσα στο φόβο και στο hype', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.35-46.

Ανδρίτσος Θ. (2015). 'Η πόλη, η κατοικία και η ανατροπή του καπιταλισμού: βασικά στοιχεία μιας θεωρητικής- ιστορικής τοποθέτησης', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.47-60.

Αυγερινού-Κολώνια Σ., Κλαμπασέα Ρ., Παπατζανή Ε. (2013). 'Κρίση, αυταρχικές πολιτικές- πρακτικές και χωρικές επιλογές των μεταναστών στην Αθήνα. Πλατεία Ελ.Βενιζέλου, Νίκαια', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.388-395.

Γέροντα Α. (2015). 'Ο χρόνος, η παρουσία και το βίωμα του δημόσιου χώρου ως συνέπεια των σχεδιαστικών πρακτικών στην πόλη', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.73-84.

Γούναρη Σ. (2015). 'Παθηματική πολιτική και «κρίση»: Το παράδειγμα της διαπόμπευσης των οροθετικών γυναικών και του εγκλεισμού των προσφύγων', στο *Deleuze και Guattari: Επωδοί Ελευθερίας*, Αθήνα.

Κανδύλης Γ., Σουλιώτης Ν. (2013). 'Αστικές πολιτικές στην Αθήνα την εποχή της κρίσης', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.489-497.

Καραγιάννη Μ., Καψάλη Μ. (2015). 'Η ανάδυση μιας νέας χωροκοινωνικής τάξης στην Ελλάδα της κρίσης: η νομιμοποίηση της κρίσης κατοικίας και η αορατότητα των νέων περιθωριοποιημένων ομάδων', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.99-114.

Κουραχάνης Ν. (2014). 'Κατοικώντας' στους Δρόμους της Αθήνας: Η Κοινωνική Πολιτική για τους Άστεγους την Εποχή της Ανθρωπιστικής Κρίσης', στο *Κοινωνική Πολιτική την εποχή της κρίσης: Στο σταυροδρόμι των επιλογών*, Αθήνα.

Κωτσάκης Δ. (2015). 'Η έννοια του κοινού: κοινωνικός χώρος και τρόπος επικοινωνίας', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.398-413.

Λαδά Σ. (2003). 'Φύλο και χώρος: Αρχικές προσεγγίσεις και νέα ερωτήματα ή μεταξύ ορατών και αοράτων', στο *Το φύλο, τόπος συνάντησης των επιστημών: ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός*, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Μυτιλήνη.

Λαφαζάνη Ο. (2015). 'Συναντώντας τον "ξένο": μετανάστευση- σύνορα- αστικός χώρος', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.332-341.

Μακρυγιάννη Β. (2015). 'Εμφύλιες συγκρούσεις σε κρίσιμους χώρους: οι κοινοτοπία του σεξισμού στους δημόσιους χώρους της Αθήνας', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.151-165.

Μιτάκου Ε., Φιλίππου Α. (2013). 'Η πλατεία, χώρος συγκρούσεων και ανάδυσης συλλογικότητας', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.596-602.

Μπαλαμπανίδης Δ. (2015). 'Γεωγραφίες της εγκατάστασης των μεταναστών στο δήμο Αθηναίων. Πρόσβαση στην (ιδιόκτητη) κατοικία και σχέσεις διεθνотικής συνύπαρξης στις γειτονιές', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.342-356.

Σαγιάς Ι., Τριανταφυλλοπούλου Ε. (2013). 'Οι κοινωνικές παροχές στην πόλη της κρίσης. Αλληλεγγύη, Φιλανθρωπία, ή ένα νέο επιχειρηματικό πεδίο;', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.564-571.

Σαπουνάκης Α. (2013). 'Προβλήματα ένταξης σε κανονική κατοικία στην Ελλάδα της οικονομικής κρίσης', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.465-472.

Σιατίτσα Δ. (2013). 'Αντιδράσεις, κινητοποιήσεις και προοπτικές για την κατοικία την περίοδο της κρίσης στην Ελλάδα', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.473-480.

Σταυρίδης Σ. (2015). 'Η αναδυόμενοι κοινοί χώροι ως πρόκληση στην πόλη της κρίσης', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.440-448.

Σταματοπούλου Α. (2013). 'Η συλλογική κατοίκηση ως διαπραγμάτευση δημοσίου χώρου στο κέντρο της Αθήνας', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.506-515.

Ταβερναράκη Ρ. (2013). 'Ο κατελημμένος χώρος. Το παράδειγμα των καταλήψεων

στέγης', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.555-563.

Τσαβδάρου Χ. (2013). 'Ο κενός χώρος και οι νέες χωρικές περιφράξεις στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.572-579.

Τσαβδάρου Χ. (2015). 'Ο αναδυόμενος κοινός χώρος και οι διαθεματικές πολιτικές περιφράξής του στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης', Κ. Αθανασίου και συν. (επιμ.), στο *Urban Conflicts : Εργαστήριο, συναντήσεις και συγκρούσεις στην πόλη*, Θεσσαλονίκη, σσ.462-475.

Χατζησάββα, Δ. (2013). 'ΚΑΤΟΙΚΙΑ:ΤΟ μικρό α ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.611-618.

Χατζοπούλου Μ. (2013). 'Ο κώδικας του πολιτικού stencil στην Αθήνα', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.619-624.

Χριστοδούλου Χ. (2013). 'Πρακτικές αστικού σχεδιασμού και πολιτικές τοπικής διακυβέρνησης σε συνθήκες κρίσης- το παράδειγμα της Θεσσαλονίκης', Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης*, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, σσ.625-634.

Ερευνητικές Μελέτες

Βαΐου Ντ. (2007). 'Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας', Εκπόνηση έρευνας-έργο ΕΠΕΑΕΚ «Πυθαγόρας II». Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας.

Βαΐου Ντ. και συν. (2007). 'Μετανάστριες οικιακές βοηθοί στην πόλη και τη γειτονιά. Η περίπτωση της Κυψέλης', Εκπόνηση έρευνας-έργο ΕΠΕΑΕΚ «Διαπλεκόμενες καθημερινότητες και χωροκοινωνικές μεταβολές στην πόλη. Μετανάστριες και ντόπιες στις γειτονιές της Αθήνας». Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ).

Ζαραφωνίτου Χ. και συν. (2012), «Θυματοποίηση, ανασφάλεια και καταγραφή αναγκών των αστέγων του Δήμου Καλλιθέας», έκθεση ερευνητικών πορισμάτων, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

Διδακτορικές Διατριβές

Χαϊδοπούλου Βρυχέα Μ. (2008). *Χρονοχώροι στην πόλη και καθημερινότητα. Συγκριτική μελέτη στην Αθήνα και την πόλη του Μεξικού*, διδακτορική διατριβή, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Γεωγραφίας.

CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-
%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA/

b <http://hdwall.us/celebrity/david-lynch-blue-velvet-dennis-hopper-desktop-hd-wallpaper-1076189/>

26: a,b <https://www.arch2o.com/obliteration-room-yayoi-kusuma/>

c <https://www.arch2o.com/obliteration-room-yayoi-kusama/>

28: a,b,c στο περιοδικό *Κομπρεσέρ, για τον χώρο και την πόλη*, σελ 109

30,31: <http://landscapeurbanism.aaschool.ac.uk/>

32: ταινία, *DIVERSITY*, Δημήτρης Μανιώρος, 2016

34: κολλάζ

37: a <https://i.pinimg.com/originals/ff/83/05/ff83059c90921c11d627ebc7790eb332.jpg>

b <https://i.pinimg.com/originals/1a/aa/3f/1aaa3f5d89b63c3f93a964ced651725e.jpg>

c βιβλίο Σιλβερσταϊν Σ. (1998) *Το κομμάτι που λείπει συναντά το μεγάλο Ο*, Αθήνα: Δωρικός

38: κολλάζ

40: a https://www.google.com/imgres?imgurl=https://www.deanmorriscards.co.uk/images/medium/products/DMG-82.jpg&imgrefurl=https://www.deanmorriscards.co.uk/youre-weird-but-i-like-you-funny-fridge-magnet-1331&h=515&w=350&tbnid=o_3OYYA6_50TOM&tbnh=272&tbnw=185&usq=__8h-7BL7tL_o_cuG5YFY_nxnKgn0=&hl=en-GR&docid=9U1UUTX8AZ2UfM

b <http://designedtoblossom.com/wp-content/uploads/2014/01/Abide-not-with-dualism-carefully-avoid-pursuing-it.jpg>

42: *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 2, σελ 46

44: a <http://www.nytimes.com/2008/06/09/world/asia/09gated.html>

b αεροφωτογραφία του παλαιού Ψυχικού από Google maps

c απόσπασμα από κόμικ, *The Marriage of Batman and Batwoman*, 1959, στο <https://hoydenabouttown.com/2008/03/17/holy-traditional-family-values-batman/>

46: http://news4everything.blogspot.gr/2013/09/blog-post_2953.html

48: εξώφυλλο, *Lifo*, τεύχος 223, 2010

50: a,b Πανουτσόπουλου Β. (2014). *Σύγχρονος δημόσιος χώρος: Από την κοινότητα στην προσωρινή συλλογικότητα*, ερευνητική εργασία, επιβ. Σταυρίδης Σ, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ), Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, σελ 78

c Warren Richardson, *Drug Addicts*

52: a ταινία, *Σπόρος*, Semih Kaplanoglu, 2017

b <http://parkingparko.espinblogs.net/2012/09/28/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AC%CE%BD%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CF%83%CF%85%CE%BB%CE%BB%CE%BF%CE%B3%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%84%CE%AE%CF%84%CF%89%CE%BD-22-23-%CF%83%CE%B5%CF%80%CF%84%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CF%81%CE%AF/>

54: *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 6, σελ 67

55: a Γιάννης Καρπούζης, Ηλίας Λιατσόπουλος, *Τα όρια της πόλης*, στο <https://mikrotimes.wordpress.com/c-l/>

b *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 6, σελ 17

c Χατζοπούλου Μ. (2013). *‘Ο κώδικας του πολιτικού stencil στην Αθήνα’*, Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας*, Βόλος, σσ.623

57: *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 7, σελ 20

58,59: Matt Weber, *“Homeless Jesus” Christmas Eve 2011*

60: *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 6, σελ 68

62: <https://www.behance.net/gallery/64240115/Posters-for-Stanislawsky-Electrotheatre>

64: a <https://i.pinimg.com/736x/cf/68/90/cf6890be2d3cfdba5a6eea64815f605d--unemployment-number-outdoor-art.jpg>

b έργο του banksy στο <https://anticap.wordpress.com/2011/03/22/springtime-of-unemployment/>

c έργο του banksy στο <https://twitter.com/johndohart/status/942769042284310528>

67: a *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τεύχος 6, σελ 54

b http://www.lifo.gr/articles/greece_articles/123756

c Συγκρότημα Εργατικών Κατοικιών – Ο.Ε.Κ., Νέα Φιλαδέλφεια, 1955-57, Κωνσταντίνιδης Α., στο http://www.culture2000.tee.gr/ATHENS/GREEK/BUILDINGS/BUILD_TEXTS/B46_t.html

69: a <http://www.efsyn.gr/arthro/oi-pleistirasmoi-ki-enas-ypodikos>

b Χατζοπούλου Μ. (2013). *‘Ο κώδικας του πολιτικού stencil στην Αθήνα’*, Κ. Μανωλίδης, Ι. Στυλίδης (επιμ.), στο *Μεταβολές και ανασηματοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης, τμήμα Αρχιτεκτόνων Πανεπιστήμιου Θεσσαλίας*, Βόλος, σσ.621

c Διαφήμιση, Στεγαστικό Δάνειο - Στέγη για Όλους, Τράπεζα Πειραιώς, 2005

71: David Hoffman, *Houses stands empty*, artwork στο Myrdle Street and Parfett Street, Whitechapel, London. 1973

72: κολλάζ

74: a *κομπρεσέρ για τον χώρο και την πόλη*, τευχος 7, σελ 76

b Γιάννης Καρπούζης, Ηλίας Λιατσόπουλος, *Τα όρια της πόλης*, στο <https://mikrotimes.wordpress.com/c-l/>

c <https://www.wsj.com/articles/whats-become-of-the-american-dream-1491521229>

77: a http://www.poster.pl/poster/wasilewski_mieczyslaw_jekyll_hyde

b Frans Masereel, ξυλογραφία, στο Roth J. (2015), *Ο θρύλος του άγιου πότη*, μτφ. Αγγελίδου Μ., Αθήνα: Άγρα, σελ. 7

c <https://i.pinimg.com/564x/ed/75/d7/ed75d7bdffa45adb00d746c80d2e71f.jpg>

79: a,b Δουδωνή Δ. Α., Παπαχρήστου Α. (2017) *Διαστρωματώσεις της μνήμης και σύγχρονος δημόσιος χώρος*, ερευνητική εργασία, επιβ. Τζομπανάκης Α. Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. σελ 11, 44

81: a, Skid Robot, Los Angeles, στο <http://skid-robot.com/>

b ο.π., στο <http://www.sarahlawrencephoenix.com/editorial/2014/11/18/la-street-artist-skid-robot-is-on-a-mission-to-ignite-a-revelation-of-compassion>

84: a ταινία, *Το τετράγωνο*, Ruben Östlund, 2017

b <https://actipedia.org/project/activists-and-residents-light-bushwick-anti-gentrification-signs>

86: <https://www.oyster.com/new-york-city/areas/west-village/photos/west-village-west-village-and-chelsea-v16301/>

88: <https://wandering-through-time-and-place.me/tag/peoples-park/>

90: a <https://i.pinimg.com/564x/5d/b9/ce/5db9ce90283b80c0c8bb9c65665c8d34.jpg>

b <http://www.whoiswelcome.info/benches/>

c <https://www.propublica.org/article/discrimination-by-design>

92: <http://www.voria.gr/article/kentro-ikiothelous-kratisis-prosfigon-stin-amigdaleza>

95: εξώφυλλο, Sorkin M. (1992) , *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*, Hill and Wang

96: Luke Jerram, *Invisible homeless*, στο <https://www.lukejerram.com/invisible-homeless/>

98,99: <http://www.gramunion.com/diaryofwonder.tumblr.com/138431725245>

100,101: <http://www.latimes.com/opinion/editorials/la-ed-homeless-crisis-overview-20180225-htmllstory.html>

Η ερευνητική εργασία εξετάζει τη θέση και την αναδυόμενη συνθήκη του αστέγου στη σύγχρονη πόλη.

Αρχικά εξετάζεται θεωρητικά η έννοια του 'Τρίτου Όρου', ως ένας εναλλακτικός τρόπος προσέγγισης της "διαφοράς" στην σύγχρονη ρευστή πραγματικότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από πολυπλοκότητα σε όλα τα επίπεδα (οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό κ.λ.π.) και σε όλες τις κλίμακες από τις μικροπρακτικές μέχρι τις μεγάλες αφηγήσεις. Η έννοια του Τρίτου Όρου, αφορά σε μία "άλλη" προσέγγιση της πραγματικότητας, η οποία προσπαθεί να υπερβεί την κυρίαρχη δυτολική λογική και να απαντήσει στα ζητήματα κοινωνικών και χωρικών διαχωρισμών και διακρίσεων, τοποθετώντας το "περιθώριο" και την ετερότητα στο κέντρο του προβληματισμού της.

Ερευνάται η έννοια της ταυτότητας, που αντιμετωπίζεται ως ένας δυτολικός μηχανισμός κατασκευής διαχωριστικών αποκλεισμών και των χωρικών τους εκφάνσεων στην σύγχρονη πόλη, με την δημιουργία ενός "μέσα-εμείς" και ενός "έξω- αυτοί". Αν και η πόλη αποτελεί ένα ελεγκτικό πεδίο με την τάση να ομογενοποιεί, να κατατάσσει και να αποκλείει, μπορεί δυνητικά, λόγω της ετερογένειας και την πολυμορφίας που την χαρακτηρίζουν, να μετατραπεί σε πεδίο έκφρασης της «διαφοράς».

Κατανοώντας το περιθώριο ως μία κατασκευή και παρατηρώντας τις εξελίξεις στην σημερινή περίοδο της κρίσης, όπου μεσαία και χαμηλά στρώματα συμπίεζονται οικονομικά και κοινωνικά και όπου η κρίση κατοικίας εντείνεται ως εγγενές στοιχείο του καπιταλιστικού συστήματος, διαπιστώνεται, ότι οι ευάλωτες ομάδες συνεχώς διευρύνονται και οι πιθανότητες απώλειας στέγης διαρκώς αυξάνονται.

Υπό αυτό το πρίσμα, εξετάζεται από την έρευνα το φαινόμενο του αστέγου, το οποίο αποτελεί ένα δυναμικό φαινόμενο που βασίζεται σε ένα φαύλο κύκλο αποκλεισμού και περιθωριοποίησης και αφορά πολύ περισσότερο κόσμο από την ορατή εκδοχή του.

Μελετώνται τα μέσα με τα οποία η πόλη και οι δημόσιοι χώροι της μετατρέπονται σε ένα ελεγκτικό περιβάλλον με χώρους αποκλεισμού καθώς και οι τρόποι με τους οποίους οι άστεγοι προσαρμόζονται, χρησιμοποιούν και επανανοηματοδοτούν τους χώρους της πόλης, κάνοντας εμφανή τον ενεργό τους ρόλο στην διαμόρφωση της. Τέλος, διερευνάται το ζήτημα της ορατότητας στον δημόσιο χώρο, ως το μέσο για την ανάδειξη και την αποδοχή μειονοτικών ομάδων, όπως οι άστεγοι.